

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

В. М. Іванов, І. Я. Софіщенко
ГРОШОВО-КРЕДИТНІ СИСТЕМИ
ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Курс лекцій

Київ 2001

ББК 65.26я73
I-20

Рецензенти: *В. О. Степаненко*, д-р екон. наук
М. В. Грідчина, канд. екон. наук

Відповідальний редактор *І. В. Хронюк*

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 7 від 31.08.2000)

Іванов В. М., Софіщенко І. Я.

I-20   Грошово-кредитні системи зарубіжних країн: Курс лекцій. —
К.: МАУП, 2001. — 232 с.: іл. — Бібліогр.: с. 223–226.

ISBN 966-608-076-1

У пропонованому курсі лекцій висвітлено походження, роль і функції грошово-кредитних систем, етапи їх еволюції, процеси інтеграції у грошово-кредитній сфері, механізм грошово-кредитного регулювання. Розглянуто грошово-кредитну політику країн з розвинутою ринковою економікою і проблеми створення грошово-кредитних систем країн, що розвиваються.

Для студентів вищих навчальних закладів і всіх, хто цікавиться суттю фінансово-кредитних інститутів.

ББК 65.26я73

© В. М. Іванов, І. Я. Софіщенко, 2001
© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2001

ISBN 966-608-076-1

ВСТУП

В умовах ринкової економіки грошово-кредитні системи набувають особливої ваги в суспільному житті. Грошово-кредитні відносини, фінансово-кредитні інститути істотно впливають на економічні та соціальні процеси у країні. Грошово-кредитна система забезпечує ринкову систему механізмами та інструментами реалізації її здатності до саморегулювання, надає державі можливість ефективно впливати на економіку. В ринкових умовах з грошово-кредитною системою стикаються підприємства й великі господарські структури, виконавчі та законодавчі органи влади і, звичайно, власне працівники сфери фінансів.

Останніми роками, коли наукові теорії переглядаються задля виявлення реальної ситуації у грошово-кредитній сфері, фінансова справа зазнала докорінних змін. Тому знання етапів та особливостей розвитку грошово-кредитної системи конче потрібне не лише фахівцям фінансової сфери, а й людям практичного бізнесу. Адже розвиток грошово-кредитних систем, маючи об'єктивний характер, втілюється в суб'єктивних діях держави — у законах і політиці, спрямованих на регулювання цієї сфери і зумовлених певними завданнями й особливостями розвитку країни.

З огляду на зазначене члени суспільства з ринковою економікою мають бути обізнані з грошово-кредитними системами різних країн. Це стосується передусім економістів-професіоналів. Проте й особи, котрі займаються економічними та фінансовими питаннями підприємств чи установ або ж тільки фінансовими питаннями власної сім'ї, повинні знати ази грошово-кредитної системи. Особливо це актуально для сучасного українського суспільства, яке здійснює ринкові реформи і створює власну сучасну грошово-кредитну систему.

Курс лекцій підготовлено авторами: В. М. Івановим — вступ, теми 1—10; І. Я. Софіщенко — тема 11.

ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ КУРСУ “ГРОШОВО-КРЕДИТНІ СИСТЕМИ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН”

1.1. Предмет і завдання курсу

“Грошово-кредитні системи зарубіжних країн” — загальнотеоретичний курс, предметом якого є вивчення суті грошово-кредитних систем країн з розвинутою ринковою економікою, основних етапів та особливостей їх розвитку, а також ознайомлення з перспективами становлення грошово-кредитних систем країн, що розвиваються.

Пропонований курс тісно пов’язаний з дисциплінами “Гроші і кредит”, “Основи банківської справи” та “Фінанси”. Цей зв’язок простежується через такі категорії, як гроші, кредит, банки, грошові й кредитні системи. Курс є самостійним розділом економічної науки, що вивчає особливості акумулювання грошей, суть кредитних відносин та інститутів, що їх організують. Його специфіка полягає у розгляді цих питань з погляду закону грошового обігу, взаємозв’язків грошової, кредитної та валютної систем з економічною кон’юктурою, а також впливу спеціальних фінансово-кредитних інститутів на процес суспільного відтворення.

Виходячи з викладеного можна сформулювати основні завдання курсу:

- зрозуміти суть та основні етапи еволюції грошово-кредитних систем країн з розвинутою ринковою економікою;
- ознайомитися з процесами інтеграції у грошово-кредитній сфері;
- показати сучасний стан грошово-кредитних систем розвинених країн і механізм грошово-кредитного регулювання;
- охарактеризувати грошово-кредитну політику країн з розвинутою ринковою економікою;

- розглянути наслідки розпаду радянської грошово-кредитної системи та способи формування національних кредитних систем у колишніх республіках СРСР;
- простежити закономірності та перспективи розвитку грошово-кредитних систем країн, що розвиваються.

Для розв'язання цих завдань використано методи системного підходу, діалектики та історизму.

Метод системного підходу передбачає розгляд категорій і понять курсу як сукупності відносин, взаємопов'язаних з процесом суспільного відтворення, дослідження внутрішньої структури сучасних грошово-кредитних систем, аналіз взаємодії структурних елементів цих систем.

Метод діалектики ґрунтується на вивченні економічних категорій і понять у процесі їх розвитку, еволюції від нижчого рівня до вищого.

Метод історизму полягає в тому, що кожне явище розглядається у зв'язку з конкретним історичним періодом.

1.2. Банківська система

Банківська система — це сукупність банків і банківських інститутів, що існують у тій чи іншій країні у певний історичний період і є складовою кредитної системи, у їх взаємозв'язку.

Розглянемо будову банківської системи (рис. 1).

Банківські системи характеризуються, як правило, дво- або трирівневою структурою.

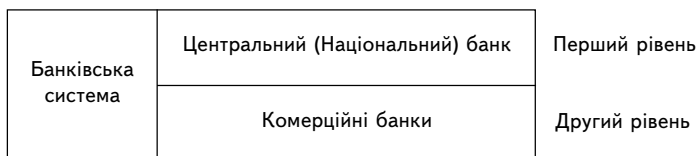

Рис. 1. Будова банківської системи

Перший рівень банківської системи становить центральний (Національний) банк, який відповідає за підтримання стабільності національних грошей і функціонування банківської системи.

На другому рівні перебувають комерційні банки, які виконують активні (надання позичок, інвестування) й пасивні (залучення вкладів) операції та надають банківські послуги.

Проте є ознаки, властиві усім системам, що функціонують у ринковій економіці.

Банки є основою кредитної системи країн і посередниками між тими, хто заощадує гроші, і тими, хто їх інвестує. Вклади, залучені банками (боргові зобов'язання), разом з власним акціонерним капіталом включають до *пасивів*. Банк розміщує у себе кошти, що концентруються в різноманітні *активи*, — позички, цінні папери, грошову готівку та резерви. Склад і структуру активів і пасивів банку відображають у банківських звітах; у них активи дорівнюють сумі зобов'язань і власного капіталу, тобто пасивам.

Сучасна банківська справа ґрунтується на системі часткових резервів. Центральний банк встановлює *норму обов'язкових резервів*, тобто частку активів, яка у вигляді готівкових грошей і коштів у нього на рахунку становить резерв комерційного банку. Змінюючи розмір банківських резервів, можна регулювати перетік грошової маси через банк.

Приклад. Норма обов'язкових резервів становить 20 % суми пасивів банку. Якщо пасиви комерційного банку дорівнюють 1000 млн гр. од., то обсяг його обов'язкових резервів становитиме 200 млн гр. од. У спрощеному балансі (Т-рахунку) це має такий вигляд:

А	П
Резерви 200	Пасив 1000
Кредити 800	

Отже, банк має право видавати позики на суму 800 млн гр. од.

Важливим економічним нормативом регулювання діяльності банків є *норматив платоспроможності банку* (НП). Його визначають як співвідношення власних коштів (капіталу) банку і сумарних активів:

$$\text{НП} = \frac{\text{Капітал}}{\text{Активи}} \cdot 100 \%.$$

У США норматив платоспроможності становить 6 %, в Україні — 8, у деяких країнах — 4 %.

Спробуємо встановити взаємозв'язок банківської системи і грошей. Більшість економістів визначають суть грошей через притаманні їм функції — лічильної одиниці, засобу обігу, засобу заощадження.

Згідно з традиційним поглядом *гроші* — це специфічний товар, що виконує у суспільстві роль загального еквівалента вартості.

Щоб відповісти на питання, як створюються гроші, потрібно проаналізувати грошовий ринок, у тому числі пропозицію грошей.

1.3. Загальне поняття про грошово-кредитну політику

За допомогою грошово-кредитної політики держава прагне створити безінфляційну економіку, що функціонуватиме в умовах повної зайнятості.

Цілі та результати грошово-кредитної політики розвинених країн світу ілюструє рис. 2.

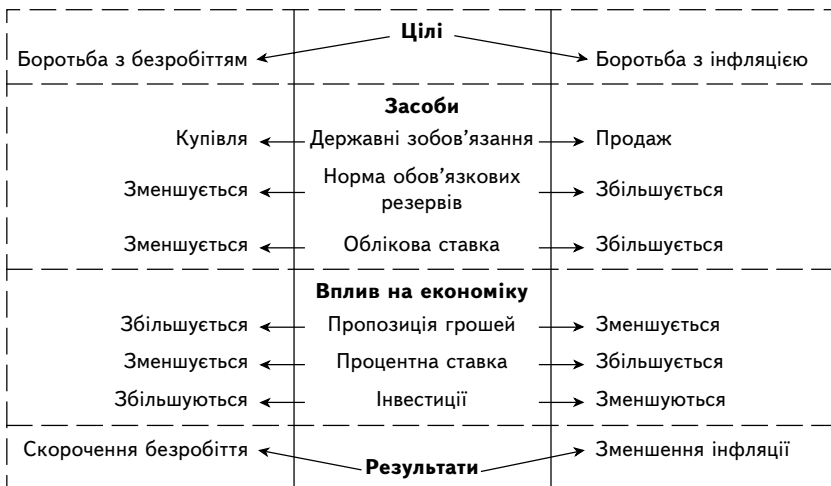

Рис. 2. Грошово-кредитна політика

Як бачимо з рис. 2, держава повинна здійснювати контроль за пропозицією грошей за допомогою різних інструментів центрального банку, насамперед операцій на відкритому ринку, а також змінюючи резервну норму та облікову ставку.

Операції на відкритому ринку — найгнучкіший інструмент контролю за пропозицією грошей. Визначаючи обсяг купівлі-продажу дер-

жавних цінних паперів населенням і змінюючи рівень процентної ставки за кредит, Національний банк впливає на розмір кредитних резервів комерційного банку. Масовий продаж цінних паперів населенню призводить до скорочення кредитного резерву комерційного банку, знижує можливість подальшого розширення кредиту і підвищує його ціну (процентну ставку). Скуповування державних цінних паперів у населення, навпаки, збільшує кредитні резерви комерційного банку, підвищує їх спроможність “створювати” кредитні гроші й знижує рівень процентної ставки. Політика облікової ставки була основним засобом централізованого регулювання грошової пропозиції. Нині у більшості розвинених країн світу її використовують як допоміжний засіб регулювання пропозиції грошей залежно від потреб економіки. Змінюючи облікову ставку, центральний банк регулює активність комерційних банків. Наприклад, відсоткова політика Національного банку України (НБУ) не сприяла макроекономічній стабілізації, тобто рівень ставки рефінансування постійно віддалявся від рівня позитивної (вищої за темпи інфляції) ставки. У розвинених країнах комерційні банки працюють також на вторинному ринку казначейських зобов'язань. Підвищення на ринку грошових фондів ставки відносної дохідності цінних паперів і процентної ставки обмежує можливість скуповування їх центральним банком, а зниження цієї ставки призводить до протилежного результату, відповідно впливаючи на грошову пропозицію. Зміна нормативного резерву розширює пропозицію грошей, тобто впливає на обсяг надлишкових резервів і величину грошового мультиплікатора.

Отже, регулюючи величину грошової пропозиції, центральний банк може активно впливати на розвиток економічних відносин.

Загалом питання про ефективність грошово-кредитної політики дискусійне. Кейнсіанці вказують на невизначеність її кінцевого результату і складність зв'язку із сукупним попитом. Монетаристи звертають увагу на те, що вплив пропозиції грошей на сукупний попит відбувається через тривалий і невизначений період. Крім того, стабілізація процентної ставки може в кінцевому підсумку дестабілізувати економіку. Наша держава застосовує такі основні засоби впливу НБУ для втілення в життя грошово-кредитної політики:

- рефінансування (облікова і кредитна політика);
- регулювання норм обов'язкових резервів;
- регулювання ліквідності комерційних банків.

Контрольні питання

1. Визначення курсу “Грошово-кредитні системи зарубіжних країн”.
2. Завдання курсу.
3. Принцип функціонування сучасної банківської системи.
4. Зв'язок між грошима та банками.
5. Інструменти, що використовує центральний банк для проведення грошово-кредитної політики.

Тести для самоконтролю

1. *Предмет курсу — це:*
  - а) грошовий обіг та грошовий оборот;
  - б) форми організації грошового обігу країни;
  - в) сукупність кредитних відносин та інститутів, які організують ці відносини;
  - г) правильними є відповіді б), в);
  - д) усі відповіді неправильні.
2. *Кредитна система — це:*
  - а) сукупність кредитних відносин;
  - б) банки у ролі покупця і продавця тимчасово вільних коштів, що існують у суспільстві;
  - в) банки і небанківські фінансово-кредитні інститути;
  - г) правильними є відповіді а), б);
  - д) сукупність кредитних відносин та інститутів, які організують ці відносини.
3. *Банківська система — це сукупність банківських інститутів:*
  - а) які здійснюють активні та пасивні операції;
  - б) у їх взаємозв'язку;
  - в) у ролі покупця і продавця тимчасово вільних коштів;
  - г) у тій чи іншій країні.
4. *Банківська система є:*
  - а) дворівневою;
  - б) трирівневою;
  - в) обидві відповіді правильні;
  - г) усі відповіді неправильні.
5. *Банки в усіх країнах можуть виконувати лише такі операції:*
  - а) із залучення коштів і вкладання їх у цінні папери;
  - б) із залучення і розміщення грошових вкладів у цінні папери;

- в) здійснення розрахунків за дорученням клієнтів банків-кореспондентів та їх касового обслуговування;
  - г) активні та пасивні.
6. *Грошово-кредитна політика* — це:
- а) грошово-кредитна реєстрація та експансія;
  - б) сукупність заходів у сфері грошового обігу і кредитних відносин;
  - в) сукупність заходів, які здійснює держава з метою забезпечення зайнятості;
  - г) дисконтна політика та зміна норм обов'язкових резервів.

ГРОШОВА СИСТЕМА ТА ЇЇ ТИПИ

2.1. Грошова система: поняття та основні елементи

Грошова система — це встановлена державою форма організації грошового обігу в країні. Грошова система формується історично і закріплюється законами держави.

Вирізняють такі загальні елементи грошової системи:

- назва грошової одиниці та її частин;
- види державних грошових знаків, які мають законну платіжну силу;
- масштаб цін;
- валютний курс;
- порядок готівкової й безготівкової емісії та обігу грошових знаків;
- регламентація безготівкового грошового обігу;
- правила ввезення та вивезення національної валюти, організація міжнародних розрахунків;
- державний орган, який здійснює грошово-кредитне і валютне регулювання.

Назва грошової одиниці та її частин виникає історично. Держава закріплює (змінює) цю назву законодавчими актами.

Види державних грошових знаків, які мають законну платіжну силу, також визначаються спеціальними законами держави або актами уряду. Грошові знаки, що випускаються державою, обов'язкові до приймання для погашення боргу на території цієї країни. Розрізняють такі види грошових знаків: банківські білети, казначейські білети, розмінна монета. Різноманітність грошових знаків зумовлюється порядком випуску в обіг та вилучення з обігу.

Банківські білети є нині основним видом грошових знаків. Вони випускаються в обіг центральним емісійним банком країни. Здійснюючи кредитну емісію, центральний банк збільшує грошову масу у вигляді приросту залишків на рахунках у комерційних банках. Надалі ці кошти можуть бути трансформовані у готівку. Погашення кредиту зумовлює приплив грошових знаків з обігу. Отже, банківські білети як кредитні гроші можуть виконувати роль повноцінних грошей, якщо гарантується повернення кредиту.

Казначейські білети потрапляють в обіг при бюджетній емісії, яку здійснюють спеціальні органи міністерства фінансів.

Розмінну монету випускають для зручності обслуговування роздільного обігу, коли необхідно виконувати розрахунки у дрібних частинах грошової одиниці.

Масштаб цін — це засіб вираження вартості у грошових одиницях, що базується на фіксованій державою ваговій кількості металу в грошовій одиниці. Масштаб цін складається під впливом попиту та пропозиції.

Валютний курс — це співвідношення грошових одиниць різних країн, яке визначається їх купівельною спроможністю.

Порядок готівкової й безготівкової емісії та обігу грошових знаків встановлюється державою і регулюється внутрішнім законодавством країни.

2.2. Типи грошових систем

Тип грошової системи залежить від форми організації грошового обігу в країні. Первісний тип грошового обігу пов'язаний з використанням металевих грошей.

Перші монети з'явилися в Китаї та в стародавній Лідійській державі у VII ст. до н. е., перші паперові гроші існували в Китаї у VIII ст. до н. е. У 1500 р. уряд Китаю змушений був зупинити випуск паперових грошей через труднощі, пов'язані з їх надлишком та інфляцією.

Типи грошових систем за різних часів наведено на рис. 3.

Грошова система					
Біметалізм			Монометалізм		
Паралельна валюта	Подвійна валюта	“Кульгаюча” валюта	Мідь	Срібло	Золото

Рис. 3. Типи грошових систем

У XVI—XVIII ст. існувала система біметалізму, тобто в обігу одночасно перебували монети із золота й срібла. Біметалізм мав три різновиди:

- система паралельних валют (співвідношення між монетами встановлювалося стихійно);
- система подвійної валюти (співвідношення між монетами встановлювалося державою);
- система “кульгаючої” валюти (срібні монети були знаком золота).

Між сріблом і золотом встановлювалося певне співвідношення. З часом ціни, зокрема й на ці монети, змінювалися і встановлене співвідношення втрачало силу, що зумовлювало зникнення з обігу одного з видів грошей. На основі цього було введено закон: “погані” гроші витісняють з обігу “добрі”. При біметалізмі “поганими” вважалися гроші, вартість яких на ринку цінних металів була нижчою за їх офіційну грошову вартість, а “добрими” були гроші, які коштували дорожче за офіційну ціну. Витіснення “добрих” грошей “поганими” зумовило перехід від біметалізму до монOMETалізму — грошової системи, у якій роль грошей виконує один метал. Найпоширенішим став золотий монOMETалізм, а його найдосконалішою формою — **золотомонетний стандарт**.

Майже все XIX і частина XX ст. пов’язані з пануванням системи золотого стандарту. Що ж до точних дат, то тут існує деяка невизначеність. Вважають, що епоха золотого стандарту почалася в Англії наприкінці XVIII ст., хоча законодавчо його закріплено у 1816 р. Стверджують також, що епоха золотого стандарту починається з 1821 р., коли Британська імперія зробила фунт стерлінгів конвертованим у золото. Незабаром і США конвертували долар. Перша світова війна істотно підірвала систему золотого стандарту в більшості країн світу. У США, наприклад, вона перестала існувати в 1933 р., тобто після Великої депресії. Тому дехто вважає цей період закінченням епохи золотого стандарту. Та фактично елементи цієї системи існували й після Другої світової війни, і лише у 1971 р. вона зникла остаточно, коли у США припинили купівлю-продаж золота за фіксованими цінами.

Для системи золотомонетного стандарту характерні *карбування й обіг золотих монет, вільний розмін паперових грошей на золото* відповідно до встановленого законом вмісту металу в грошовій одиниці.

Розквіт золотого стандарту належить до кінця XIX — початку XX ст. Саме в цей період багато країн здійснили грошові реформи. Показовою щодо цього є грошова реформа у царській Росії в 1897 р., коли в обіг було запроваджено золоті рублі, які вільно обмінювалися на паперові гроші. Рубль дорівнював 0,77 г золота. Для порівняння: золотий вміст долара становив 1,6 г, фунта стерлінгів — 7,3, франка — 0,29 і марки — 0,25 г золота.

Золоті гроші були у вільному обігу разом з кредитними. Держбанк підтримував рівновагу і суворо контролював випуск кредитних білетів. Кількість їх в обігу не могла перевищувати золотого запасу країни більш як на 300 млн рублів. Проте реально золотий запас іноді перевищував суму кредитних білетів, що перебували в обігу.

Стабільність і конвертованість рубля базувалися на надійному фінансовому фундаменті. За десять років (1887—1897) золотий запас збільшився приблизно у 2,5 рази і перевищував 1 млрд рублів. Цьому сприяло *традиційно позитивне сальдо зовнішнього торговельного балансу*. Бюджет країни був *бездефіцитним*, а обсяг промислового виробництва за 1890—1899 рр. збільшився вдвічі.

Несподіваним було те, що запровадження в обіг золотих монет не викликало ажіотажу навколо них. Мало того, від них часто хотіли звільнитися як від незручних в обігу. Щодо цього викликає інтерес праця Д. Рікардо “Пропозиція на користь економічного і стійкого грошового обігу...”. Д. Рікардо був прихильником золотого стандарту, оскільки без цього, на думку вченого, не може бути стабільної валюти. Проте він добре розумів, що золотий обіг є непідсильним тягарем для економіки країни. Грошова система, вважав він, повинна бути не лише стійкою, а й економічною. А такою вона може бути тоді, коли в обігу перебуватимуть паперові гроші, які можна розмінювати на золото. Д. Рікардо також вважав, що паперові гроші доцільно розмінювати не на золоті монети, а на золоті зливки. При цьому розмін можливий за мінімальних запасів золота. Д. Рікардо зазначав, що запас грошової маси в 3 млн у разі правильного ведення справ є достатнім.

Запровадження золотого стандарту потребувало від кожної країни-учасниці конвертування внутрішньої валюти в золото за фіксованим курсом. Жодних міжнародних норм, які регулювали б валютні відносини, не існувало. У цьому не було потреби. Основою валютних курсів був *золотий паритет*. Існував вільний експорт-імпорт золота, обмін національної валюти на іноземну не обмежувався. Це спри-

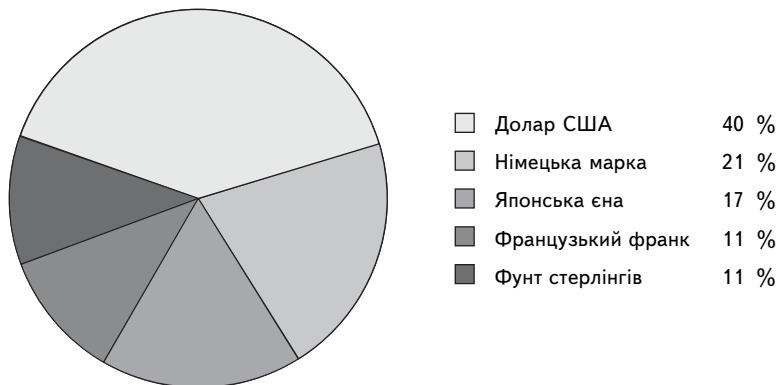
яло стабілізації валютних курсів. Їх відхилення від валютних паритетів обмежувалося вартістю затрат на перевезення золота з однієї країни в іншу. Така система сприяла швидкому економічному зростанню.

З початком Першої світової війни золото поступово перестає виконувати функцію загального еквівалента, грошового товару. Цей процес був дуже тяжким. Війна потребувала багато коштів, виникали дефіцити державних бюджетів, що підірвало золотогрошову систему. У більшості країн золоті монети вилучаються з обігу. У повоєнний період золотомонетний стандарт залишився лише у США. В Англії і Франції було запроваджено золотозливковий стандарт, за якого монети в обіг не випускалися, але забезпечувався обмін банкнот на золоті зливки. Стандартна вага злиwkів становила 12,5 кг. Деякі країни запровадили *систему золотодевізного стандарту*. Така система не передбачала прямого обміну національних грошових одиниць на золото, але їх можна було обмінювати на іноземну (девізну) валюту, розмінну на золото.

Система золотодевізного стандарту, юридично оформлена рішенням *Генуезької конференції* (1922 р.), існувала недовго. У період світової економічної кризи 1929—1933 рр. вона зазнала краху. У 1933 р. золоті гроші у США було вилучено з обігу. Видані того часу спеціальні укази вимагали, щоб усі фізичні особи, фірми і банки продали своє золото банкам Федеральної резервної системи (ФРС) та Казначейству за ціною 20,67 дол. за унцію (31,1035 г). У результаті вилучення золота з обігу громадяни США не могли обмінювати долари на золото, і тільки іноземці мали право до 1971 р. купувати золото по ціні 35 дол. за унцію.

Важливим кроком до зниження ролі золота стала Бреттон-Вудська угода (1944 р.) країн антигітлерівської коаліції. Згідно з цією угодою світовими резервами та розрахунковими валютами нарівні із золотом були дві національні валюти — долар США та фунт стерлінгів Англії. Отже, монополії золота в міжнародних розрахунках було покладено край. Водночас США зобов'язалися підтримувати розмін паперових доларів на золото за офіційною ціною 35 дол. за унцію, але тільки для центрального банку та урядових установ інших країн. Висування долара на роль світових грошей потребувало зміцнення його позицій. З цією метою країни — члени Бреттон-Вудської валютної системи встановили твердий паритет своїх валют щодо долара і зобов'язалися підтримувати за допомогою валютної інтервенції курси валют на рівні цих паритетів, не допускаючи відхилень більш як на 1 %.

Бреттон-Вудська валютна система впродовж 50–60-х років сприяла розвитку міжнародних економічних відносин. Однак вона мала глибокі внутрішні суперечності. Розмін паперових грошей на золото за офіційною ціною був невідсильним тягарем для США. У 1970 р. короткостроковий борг США у 6 разів перевищив золотий запас. Майже монопольна влада долара на світовій арені не сприяла піднесенню могутності об'єднаної Європи і Японії. Спроби вийти з цього становища привели до реалізації ідеї Дж. Кейнса створити “регульовану валюту”. Такою валютою стала СПЗ (*Special Drawing Rights* — спеціальні права запозичення) — штучна валютна одиниця, випуск якої почався з 1 січня 1970 р. Спочатку ця грошова одиниця була прив'язана до золота, її золотий вміст становив 0,888671 г і прирівнювався до долара США. Після девальвації долара у 1971 і 1973 р. курс СПЗ збільшився проти долара в 1,2 раза. Пізніше відмовилися від золотого вмісту і почали визначати вартість СПЗ на основі середньозваженої величини ринкових курсів п'яти валют — долара США, німецької марки, французького франка, англійського фунта стерлінгів, японської єни (рис. 4).

Рис. 4. Компоненти стандартного кошика валют, які визначають вартість СПЗ

Важливий крок до зменшення ролі золота у грошовій системі зроблено у 1968 р. Було скасовано зобов'язання банків ФРС тримати резерви в золоті. У 1914 р., коли ФРС тільки створювалася, в умовах існування золотого стандарту розміри резервів банків залежали від припливу

та впливу золота. Рух золота підпорядковувався ринковій кон'юктурі: збільшувався товарообіг — золото із скарбниць залучалося в ринковий кругообіг і, навпаки, зі зниженням ринкової кон'юктури золото надходило до скарбниць.

До 1945 р. усі банки ФРС були зобов'язані мати золоті резерви в розмірі 40 % номінальної вартості банкнот, випущених ними в обіг, і 35 % суми їх депозитів. У 1945 р. ці пропорції зменшилися до 25 %. У 1965 р. було скасовано вимоги щодо резервів для депозитів у федеральних резервних банках, а в 1968 р. — і щодо банкнот ФРС. Ці рішення зумовлювалися тим, що кількість готівкових грошей у населення протягом двадцяти років (до 1968 р.) збільшувалась у середньому на 34 % за рік. Такі темпи зростання не могли б тривати, якби банкноти забезпечувалися резервами золотих сертифікатів.

Економічна криза на початку 70-х років змусила вжити рішучих заходів, щоб стабілізувати ситуацію з доларом. З посиленням інфляції різко підвищився попит на золото. Населення прагнуло придбати його для захисту від інфляції. Ринкова ціна золота з 35 дол. за унцію в 1970 р. підвищилася майже до 160 дол. у 1974 р. Якщо до 1971 р. США утримували долар на фіксованому рівні, то в 1971 р. було оголошено, що це зобов'язання не виконуватиметься. На цьому епоха золотого стандарту закінчилася.

Як оцінюють епоху золотого стандарту? Національна комісія США із золота і золотого обігу та Енциклопедія американської економічної історії називають її періодом найбільшого розквіту американської історії. Інвестиції у капітальні кошти були надзвичайно високі, майже не було безробіття, реальні виробничі витрати та витрати обігу знижувалися швидкими темпами.

Система золотого стандарту забезпечувала стабільність як у внутрішній, так і в зовнішній економічній політиці. У цьому її переваги. Водночас золотий стандарт мав певні недоліки. По-перше, стало неможливо здійснювати незалежну грошово-кредитну політику, спрямовану на вирішення внутрішніх проблем країни. По-друге, у воєнні часи, коли різко підвищилася потреба у коштах, збільшення випуску паперових грошей поставило під сумнів конвертованість їх на золото. Країни, які намагалися у такій ситуації зберегти конвертованість паперових грошей на золото, швидко втрачали свій золотий стандарт.

Внаслідок краху золотого стандарту і припинення розміну паперових грошей на золото цілком закономірно постала проблема про роль золота: чи залишається воно товаром у грошовому обігу?

Прихильники традиційного підходу позитивно оцінювали позицію, згідно з якою золото, як і раніше, є грошовим товаром, основою грошової системи, виконує функцію міри вартості, а паперові гроші залишаються знаками золота. Сучасні грошові системи базуються на паперовій валюті. Паперові гроші є лише знаком золота, а золото й далі відіграє роль загального еквівалента [58, с. 86–87].

Поряд із твердженням, що нічого не змінилося, окремі автори вважають, що зміни відбулися: золото стало звичайним товаром і втратило роль загального еквівалента. Але тоді постає питання: як сучасні паперові гроші, не маючи внутрішньої вартості, можуть виконувати роль загального еквівалента? Пропонуються різні варіанти вирішення цього питання. Це й повернення до розгорнутої форми вартості, коли вартість паперових грошей визначалася вартістю товарів, і розгляд кредитних грошей як монопольного товару, і навіть висування на роль загального еквівалента вартості робочої сили.

Тривале панування системи золотого стандарту та її детальна розробка в економічній теорії привели до того, що класична теорія грошей увійшла до навчальної літератури, у свідомість людей і тому її положення здаються непорушними, незмінними. Проте історичний досвід показав, що золотогрошова система, як і все в суспільстві, історично перехідна.

Золото перестало виконувати функцію грошей — міри вартості, ціни виявилися відірваними від золота. Так, видобуток золота останнім часом істотно збільшився. І якби існувала пряма залежність між вартістю золота і вартістю товарів, то ціни мали б знизитися. Насправді ж ціни підвищуються, а вартість золота, як і іншого товару, виражається у грошах.

Розглянемо світові гроші. Вважалося, що тільки золото може виконувати функцію таких грошей. Один із принципів Бреттон-Вудської системи полягав у тому, що золото повинно виконувати функцію світових грошей поряд із долларом. Але суспільне виробництво у повоєнний період досягло таких масштабів, що золото не могло забезпечити потреби світового ринку через обмеженість обсягів.

Ось чому в січні 1976 р. у Кінгстоні (Ямайка) було підписано угоду, яка поклала початок новій — четвертій світовій системі — *ямайській*. Ця угода набрала чинності з 1 квітня 1978 р. Основними ознаками нової системи було, *по-перше, витіснення золота з міжнародних розрахунків* шляхом ліквідації золотих паритетів валют і встановлення

офіційної ціни на золото. Міжнародний валютний ринок припинив приймати золото як оплату квот і відсотків за кредити. *По-друге, офіційно було визнано “плаваючі” валютні курси*, тобто курси, які встановлюються на валютному ринку залежно від купівельної спроможності, попиту та пропозиції. *По-третє, ямайська угода хоча фактично й зафіксувала переважне становище долара США, але нарівні з долларом міжнародними резервними та розрахунковими валютами визнано німецьку марку, швейцарський франк та японську єну.*

Як відомо, кількість грошей повинна відповідати сумі цін з урахуванням швидкості обігу валюти. Золото може виконувати функцію грошового товару за умови, що його кількість достатня для товарообігу певної країни. Але видобуток золота збільшується не такими швидкими темпами, як виробництво товарів. Тому виникає суперечність між швидким піднесенням економіки і добуванням золота та його обігом як грошей. На перших етапах ця суперечність вирішується збільшенням добування золота, з одного боку, і розвитком кредиту — з іншого. Кредит розширив межі розвитку суспільного виробництва, створив можливості для економічного піднесення.

2.3. Гроші і золото

Золото і гроші завжди порушували спокійне життя людини.

У первіснообщинному суспільстві, де люди жили тим, що збирали плоди і полювали на диких звірів, усе просто розподілялося між його членами. Обміну результатами цього примітивного “виробництва” не було, а тому не потрібні були й гроші.

Проте людина почала приручати звірів і обробляти землю. Збиральництво і полювання поступилися скотарству і землеробству. Поступово племена почали займатися певними видами діяльності. За таких умов обмін став необхідним елементом життя людей. Значення обміну підвищується, коли виокремлюється ремесло як особлива галузь трудової діяльності. Продукти виробляються спеціально для обміну. Товарів стає більше, а обмін — регулярнішим. Кожний товар прагне виразити свою вартість серед інших товарів, тобто зафіксувати співвідношення обміну на інші товари.

Відсутність загального еквівалента обміну — товару, який виражав би вартість усіх інших товарів і був здатний постійно обмінюватись на них, — ускладнювала обмін.

Історія господарювання народів свідчить, що функції грошей у певних регіонах світу виконували різні товари (хутро, риба, боби какао, сіль) і навіть люди. Між різними видами грошей відбувалася постійна боротьба, одні гроші витісняли інші. Грошові одиниці вирізнялися між собою, не мали подільності.

Зазначені проблеми було розв'язано, коли роль грошей почали відігравати метали. У стародавній Спарті, за свідченням Аристотеля, в обігу були мідні гроші. Проте мідь виконувала функції грошей нетривалий час, бо значно поступалася коштовному камінню та золоту й сріблу як естетично привабливішим.

Золото задовольняє не основні потреби людини (в їжі, одязі), а другорядні. Воно стає грошима у порівняно багатому суспільстві. Однак гроші із золота не вирішують усіх проблем. Потрібні аптекарські терези, щоб зважити певну кількість золота і перевірити його пробу. Так почалося карбування монет. *Монета — це гарантована кількість металу.*

Золото в монетах було переважною формою грошей у ранньому капіталізмі. Символ золотого “тельця”, його влада над людьми, поклоніння і жертвоприношення супроводжують людство протягом усього розвитку. Звільнення людства від влади золота було мрією утопічних соціалістів.

Перехід до золотого стандарту розтягнувся на тривалий період і завершився наприкінці XIX ст. Ціни виражалися тільки в ньому, оскільки грошова одиниця кожної країни була фіксованою законом кількістю золота. Золотих монет ставало дедалі більше. Центральні банки, в яких нагромаджувалися скарби, перетворилися на зберігачів золотих запасів. Золотом можна було погасити будь-який борг, його використовували як засіб кінцевого платежу.

Тим часом що більше золото закріплювалось як грошовий метал, то кращі складались умови для його витіснення. В обігу разом із рівнозначними монетами перебували стерті монети, які втратили частину маси. З'явилися спритники, які з такої економічної закономірності діставали вигоду. Вони обрізали монети, в результаті чого маса металу зменшувалася. Разом з професією карбувальників монет виникла професія фальшивомонетників. Особливу вигоду з випуску неповноцінних і неповномасових монет дістає держава. Постає питання, чому б не робити гроші з паперу — матеріалу, який є символом цивілізації нового часу. Паралельно з карбуванням монет розвиваються кредитні гроші.

На початку XIX ст. переважною формою грошей ще було золото, але впродовж століття частка дорогоцінного металу зменшилась, а частка поточних рахунків зросла. Нині золото не бере участі у грошовому обігу, а грошова маса складається приблизно з 1/4 готівки і 3/4 поточних рахунків.

Майже все добуте людством золото матеріально існує в сучасному світі. Тому ринок золота набагато ширший і складніший, ніж продаж металу, що видобувається щорічно.

Нагромаджене золото (крім втраченого) існує у таких формах:

- централізовані запаси у казначейських і державних банках;
- приватні (тезавраційні*) нагромадження фізичних і юридичних осіб (фірм, банків);
- метал, який використано в ювелірній і зубопротезній справі, у різних галузях промисловості, але придатний для вторинного застосування.

За даними С. Борисова, на першу категорію (з точністю до 0,1) припадає 35,1 тис. т золота, на другу — 24,1, на третю — 31,9, разом — 91,1 тис. т [27].

Централізовані запаси називають *монетарним (грошовим) золотом*. Справді, це золото найближче до грошей, зокрема тому, що є резервом міжнародних платіжних коштів. Воно існує виключно у високопробних валютних зливках.

Найбільшим у світі власником жовтого металу є США, хоча його частка істотно зменшилась у перші повоєнні роки. Наприкінці 1986 р. золотий запас США становив 8,2 тис. т, за останні роки він майже не змінився. Другою за розмірами запасу золота є Німеччина (3 тис. т). Третє місце посідає Швейцарія (2,6 тис. т), куди десятиліттями вкладалися капітали з усіх кінців світу. За кількістю золота, що припадає на одну людину, Швейцарія набагато випередила всі інші країни світу.

Останнім часом деякі країни, що розвиваються, поповнюють свої золоті запаси. Це стосується двох груп країн — золото- і нафтовидобувних.

Найбільше у світі сховище золота розміщується у Нью-Йорку, в глибинах скелястих порід Манхеттена. У цій гігантській камері крім золота

---

* Тезаврація золота — нагромадження золота приватними власниками у вигляді скарбу чи страхового фонду. Золото тезаврується у формі злиwkів, монет, медалей, а також золотих сертифікатів.

США зберігається золото (повністю чи частково) понад 70 країн світу, а також Міжнародного валютного фонду (МВФ).

Камеру зберігання в надрах Манхеттена створено у 30-х роках, коли багато країн опинилися під загрозою гітлерівської агресії. Частину своїх золотих запасів вони погодилися зберігати у Нью-Йорку. Виняток становить Франція, яка за традиціями і згідно зі своєю політикою зберігає золотий запас на власній території.

Власний запас США зберігається у спеціально побудованому для цього у 30-х роках сховищі Форт-Нокс (штат Кентуккі). Частина національного сховища розміщується у Вест-Пойнті (штат Нью-Йорк), на монетних дворах у Денвері та Філадельфії, а також у Сан-Франциско.

Приватні (тезавраційні) нагромадження зберігаються у стандартних валютних зливках (це стосується фірм, банків і найбагатших власників), а також у дрібних зливках різної маси і форми, у медалях і медальйонах. У деяких країнах, зокрема в Індії, володіння золотом у небагатих селянських сім'ях є національною традицією. Це страхування на випадок неврожаю, стихійного лиха, хвороби чи смерті годувальника.

До 1975 р. громадянам США було заборонено володіти золотом, за винятком ювелірних виробів, нумізматичних цінностей.

Кілька тисяч тонн золота зберігається в зубопротезних виробках. Частина золота міститься у найрізноманітніших предметах: ним покрито церковні бані, деталі в електричних приладах. У зв'язку з масовим використанням золота в електроніці налагоджено рентабельний процес його відновлення із зношеної техніки. Проте в таких сферах споживання безповоротні втрати жовтого металу найбільші.

На світовому ринку золота в 70 — на початку 80-х років відбулися істотні зміни, пов'язані насамперед зі скасуванням твердої ціни на золото, багаторазовим підвищенням і різкими коливаннями ринкових цін, збільшенням обігу золота у США та деяких інших країнах світу.

До 1968 р. уряд і державні центральні банки скуповували майже все видобуте золото і контролювали його подальший рух. Вони продавали золото один одному, коли треба було поповнити валютні резерви, а також приватним фірмам, які використовували його у промисловості. Нині уряд і банки купують і продають золото “на загальних засадах” — не за твердою ціною, а за ринковою, “товарною”.

При золотому стандарті золото було грошима. Однак продати — означає обміняти товар на гроші, а ціна товару є його вартістю у грошах. *Ціна золота* — це тільки вираз, іншими словами — *це золотий вміст грошової одиниці*. І коли говорили: ціна золота у США становить близько 20,67 дол. за тройську унцію, то розуміли: золотий вміст долара (згідно із законом 1900 р.) становить приблизно 0,048 унції, або 1,505 г. Продаючи золото, продавець обмінював, наприклад, унцію зливків золота на 20 дол. 67 цент. у золотих монетах або банкнотах, що вільно розмінювалися на золото.

Коли долар втратив розмінність на золото, стало можливим продавати (але не купувати) золото за новою офіційною ціною — 35 дол. за унцію.

Після Другої світової війни, коли ціни на товари підвищилися, урядові США стало не вигідно продавати золото по 35 дол. за унцію, і хто міг, почали продавати його неофіційно за вищою ціною. Виник вільний ринок золота з цінами, які постійно коливались так само, як ціни інших товарів.

У 60-х роках у США та деяких країнах Західної Європи намагалися підтримати функцію золота як твердої ціни, тобто стабілізувати золотий вміст долара. З цією метою у 1961 р. створено *золотий пул* для регулювання ринку за допомогою продажу і купівлі золота на лондонському ринку, де були сконцентровані операції з жовтим металом. Якщо вільна ціна знижувалась, учасники пулу скуповували надлишки золота і розподіляли його між собою, і навпаки. Ця система розпалась у 1976–1978 рр., тому в країнах, що входили до пулу, посилювалась інфляція. Виникли дворівневий ринок і дворівнева ціна золота. Центральні банки країн зобов'язалися не купувати і не продавати золото на вільному ринку, цілковито віддавши його приватному сектору. Отож, офіційна ціна на золото різко зменшилась, а вільна набагато підвищилась.

У результаті склався світовий ринок золота 70–80-х років. Центральні банки в 1973 р. мали змогу продавати золото на ринку зі своїх запасів, а також дістали формальне право купувати його. Проте основні ознаки старого ринку — обіг золота між центральними банками і тверда ціна на нього — навряд чи повернуться.

За традицією все золото потрапляє до рук посередників — **дилерів**. Золоті дилери — це фірми, що є втіленням фінансової аристократії, елітою світу. Це традиційний світ, до якого не мають доступу новачки. Дилерських фірм, які “роблять погоду” на ринку золота,

налічується понад 20. Всі вони є банками або тісно пов'язані з ними: щоб здійснювати операції із золотом, потрібні великі гроші. Найстаріша з таких фірм веде свій родовід з XII ст., наймолодшій приблизно 150 років. Першим у списку лондонських дилерів стоїть банківський дім Ротшильдів, заснований у 1804 р.

До золотих дилерів належить також “велика трійка” швейцарських банків з офісами у Цюріху. Це гігантські акціонерні банки універсального типу. Вони виконують усі види банківських операцій. Очолюють банки наймані управляючі; завдяки своєму впливу і багатству вони належать до фінансової олігархії. Ці люди дістали прізвисько “цюріхські гноми”; їхня діяльність зберігається у таємниці та схована від очей публіки, а влада і вплив величезні. До “великої трійки” входять:

- Швейцарське банківське товариство (Swiss Bank Corporation);
- Швейцарський кредитний інститут (Swiss Credit Bank);
- Швейцарський банківський союз (Union Bank of Switzerland).

Ці банки в 1983 р. утворили пул, діють на ринку за спільною стратегією і тактикою і не поступаються Лондону.

У світі існує багато інших центрів, де сконцентровано торгівлю золотом. Відділом міжнародного грошового ринку є Золота біржа в Чикаго.

Нині у більшості країн світу золото вільно продається в роздріб у монетах чи невеликих зливках. Монети можуть багаторазово перепродаватися. При цьому вони обертаються на ринку не як гроші, а як специфічний товар.

Дилери діють на біржах, укладаючи контракти на продаж чи купівлю золота. Найкращим типом операцій із золотом виявились строкові угоди. Вони мають багато спільного з операціями, які здавна здійснюються із зерном, кольоровими металами та іншими товарами, а також з іноземними валютами та цінними паперами. Такі операції можливі з об'єктами, які мають вигляд однорідних чи стандартних партій і зазнають постійних або значних коливань ринкових цін. Золото ідеально відповідає цим вимогам.

Строкова угода — це договір між продавцем і покупцем, за умовами якого продавець зобов'язується поставити, а покупець прийняти певну кількість стандартних партій золота у певний майбутній період за наперед фіксованою ціною. Покупцями і продавцями є **брокери** — члени біржі. Вони виконують операції як дилери, тобто за власний рахунок і у власних інтересах, або як агенти інших фірм і осіб, які виплачують брокерам комісійні.

Метою такої операції може бути чиста спекуляція, тобто намагання отримати прибуток від майбутнього і правильно вгаданого руху цін, або страхування ризиків (хеджування). Останнє спостерігається тоді, коли виробник золота продає заздалегідь свою майбутню продукцію, страхуючись від можливого коливання цін. Промислові фірми, для яких золото є сировиною, навпаки, можуть купувати його на певний термін, щоб застрахуватися від підвищення цін на нього.

Продають золото на певний термін ті спекулянти, які розраховують, що до моменту завершення угоди ціна золота зменшиться. На біржах їх називають “ведмедями” (назва пов’язана з тим, що ведмідь б’є ворога лапою зверху вниз).

Відповідно покупці золота на певний термін розраховують на те, що ринкова ціна підвищиться порівняно з контрактною. Вони грають на підвищення і називаються “биками” (бик б’є ворога знизу вгору).

Як правило, продавці не мають на увазі поставку реального (фізичного) золота у момент закінчення терміну контракту, а покупці не прагнуть отримати реальне золото. Обидві сторони цікавить тільки одне — прибуток у вигляді вигідної різниці в цінах. Розрахунок може виявитись неправильним, а різниця несприятливою. У цьому разі спекулянт прагне обмежити втрати, тобто вчасно вийти з гри.

Основна перевага строкових угод для спекулянтів полягає в тому, що продавець, укладаючи угоду, не повинен обов’язково мати в наявності товар, який продається, а покупцю не потрібно мати капітал у розмірі повної вартості товару. Вони укладають угоду, вкладаючи в неї невелику частку повної вартості товару у вигляді *маржі*. Вкладання відносно невеликого капіталу за сприятливих умов може дати великий прибуток і винятково високу норму прибутку на капітал. В американській фінансовій практиці це називають принципом “важеля”. Цей принцип може діяти також у зворотному напрямі, приносячи великі збитки за несприятливих обставин.

Приклад. Якщо капітал вкладається в реальне золото, то в разі ціни 250 дол. за унцію на 25 тис. дол. можна купити 100 унцій металу. Для подвоєння капіталу потрібно, щоб ціна на золото (за готівковими угодами) підвищилась удвічі — до 500 дол. за унцію. У цьому разі “важеля” немає. Але при ціні золота у певний майбутній період 250 дол. за унцію для того щоб купити стандартну партію в розмірі 100 унцій (один контракт), інвестору досить внести своєму брокерові 900 дол. Цю маржу брокер передає біржі. Маючи 25 тис. дол., інвестор може купити близько 30 партій (25000/900), тобто приблизно 3000 унцій. Якщо ціна за унцію золота підвищиться всього на 9 дол. (до 259 дол.), то спекулянт, продаючи золото за цією ціною, на кожному контракті “заробляє” 900 дол., а отже, подвоєє вкладений капітал. У результаті незначного підвищення цін його капітал збільшується з 25 до 50 тис. дол.

У разі зниження ціни до 241 дол. за унцію спекулянт втрачає маржу. Якщо він хоче зберегти контракт, розраховуючи на підвищення цін, йому доведеться внести додаткову маржу, що збільшує ризик втрати. Здебільшого інвестори намагаються заздалегідь обмежити втрати, даючи вказівки брокеру, за якою найнижчою ціною куплено на певний строк золото потрібно продати.

Отже, переважна більшість угод ліквідується достроково. При цьому або отримують прибуток, або виходять з гри, обмежуючи втрати. За більш-менш нормальних ринкових обставин ліквідується майже 99 % контрактів. У зв'язку з удосконаленням біржового механізму є тенденція до підвищення частки збережених угод.

Крім строкових угод у біржовій торгівлі товарами і фінансовими актами використовуються інші форми операцій. Однією з таких форм є опціон. Уперше золотий опціон запровадив у 1976 р. один із швейцарських банків, але істотного значення він набув у 1982 р., коли операції з опціонами було розпочато на "Комекс".

Опціон — це контракт, за яким покупець, виплачуючи певну премію, дістає право упродовж певного терміну його дії придбати у продавця стандартну партію товару за наперед визначеною ціною. Продавець опціону отримує премію й розраховує, що упродовж терміну дії контракту ринкова ціна не досягне встановленої за контрактом. Покупець розраховує, що він перекриє витрати на премію і отримає прибуток, якщо ринкова ціна перевищить опційну. Існують різні форми золотих опціонів. Прагнучи звести ризик до мінімуму, окремі спекулянти поєднують строкові угоди з опціонами.

Розвиток біржової торгівлі золотом набуває всесвітнього характеру. Фахівці на Заході розглядають її як прообраз майбутніх світових ринків товарів, капіталів і валют, здатних концентрувати попит і пропозицію учасників у всіх кінцях світу.

Споживання золота, як і іншого товару, має історичний характер і змінюється в часі. Воно різне в різних країнах і залежить від економічного розвитку і соціально-культурних звичаїв. Наприклад, сучасне масове виробництво ювелірних виробів істотно відрізняється від кустарно-художнього характеру цієї галузі в минулому. Новим явищем є попит на благородний метал у сфері електроніки.

Проте деякі звичаї використання золота існують сотні й навіть тисячі років. Наприклад, археологи знаходять золоті обручки в різних місцях земної кулі. У Стародавньому Єгипті існував звичай носити їх як знак влади і багатства. Імовірно, це було пов'язано з тим, що в обручках робився штамп і при натисканні ним на віск завірялася справжність послання і гарантувалася його таємниця. У багатьох країнах обручка дотепер є символом міцності шлюбу.

2.4. Грошові реформи та їх види

Проблему використання грошей і управління ними як товаром людство розв'язує упродовж усієї історії.

Кожний етап історичного розвитку вносить якісні зміни в суспільні відносини. Кожне суспільство, маючи своє історичне і культурне минуле, свої традиції і звичаї, своє національне багатство, по-різному підходить до вирішення проблем. Те, що прийнятне в одній країні й дає високий економічний ефект, може призвести до протилежних результатів в іншій.

Розглянемо спільні умови, які істотно впливають на хід і результат реформування економіки.

По-перше, реформи здійснюються в умовах загострення економічної кризи, що виявляється в економічному спаді, загостренні енергетичної кризи, зниженні рівня життя населення, погіршенні зовнішньоекономічних показників тощо.

Економічна криза вносить певні суперечності у хід реформ. З одного боку, вона підштовхує, прискорює проведення реформ, з іншого — внаслідок дезорганізації господарського життя створюються умови для оперативного адміністративного втручання з метою підтримати функціонування економіки і забезпечити населенню прожитковий мінімум.

По-друге, у багатьох країнах радикальні реформи здійснюються в умовах політичної нестабільності, тому всі спроби реформувати економіку виявляються непослідовними, компромісними і не дають очікуваних результатів. Намагання сил різних напрямків реформування дійти компромісу призводить до того, що ухвалені закони, з одного боку, начебто уможливають здійснення реформ, а з іншого — гальмують їх.

По-третє, реформи здійснюються в умовах нестабільності. Старі адміністративні важелі регулювання вже втратили силу, а нові ринкові механізми (конкуренція, банкрутство, перетікання капіталу) ще не повністю врегульовані.

Зазначене стосується країн СНД та Східної Європи. Тому, говорячи про грошову реформу, треба враховувати фактори, які її викликають.

Зьгодні нестійкість, знецінення національної валюти є загрозою економічному курсу держави з негативними соціальними наслідками у суспільстві.

Економічні реформи, що здійснюються у країнах СНД і Східної Європи, полягають у **загальноекономічній стабілізації, зміні відносин власності та структурній перебудові національного господарства**. Стабілізація економічних процесів посідає першочергове місце як основа для створення умов і стимулів розгортання докорінних, довготривалих ринкових перетворень. Вона передбачає насамперед подолання інфляції та заповнення ринку товарами, урівноваження попиту і пропозиції. Для досягнення цієї мети використовуються такі методи:

- обмеження попиту суб'єктів господарювання;
- зменшення грошової маси;
- лібералізація валютних операцій;
- запровадження внутрішньої конвертованості національної валюти та ін.

Попит населення обмежують через лібералізацію цін. Підвищення цін збалансовує попит і пропозицію. Попит суб'єктів господарювання зменшується насамперед встановленням високих податків, запровадженням ставок за кредити, які мають враховувати темпи інфляції. Зменшити попит суб'єктів господарювання можна також зниженням бюджетних видатків за рахунок скорочення субсидій, дотацій, фінансуванням капітального будівництва за кошти державного бюджету, зменшенням військових витрат.

Важливим чинником стабілізації є впровадження внутрішньої конвертованості національної валюти, що уможлиблює вільну купівлю та продаж іноземної валюти для юридичних і фізичних осіб; при цьому, звичайно, забороняються розрахунки в іноземній валюті під час здійснення господарських операцій у країні. Внутрішня конвертованість зміцнює національну грошову одиницю, створює умови для залучення у країну іноземних інвестицій.

Політика стабілізації, елементи якої запроваджуються комплексно і синхронно з метою забезпечення різкої зміни ситуації в економіці, дістала назву "*шокової терапії*".

Найпоширеніше політика стабілізації здійснювалась у Польщі, Чехії і колишній Югославії. Використовувались такі основні елементи:

- лібералізація цін;
- скорочення дефіциту бюджету з покриттям його з неемісійних джерел (кредити комерційних банків, випуск державних цінних паперів тощо);
- збільшення плати за кредити;

- запровадження внутрішньої конвертованості національної валюти;
- стримування збільшення доходів.

Здійснення “шокової терапії” супроводжувалося спадом виробництва, зниженням рівня життя населення, безробіттям. Проте сьогодні в цих країнах спостерігається поступове економічне піднесення.

Економічна криза породжує грошово-кредитну кризу. Вона погіршує умови світової торгівлі, призводить до різких змін курсу валют, що загострює відносини між країнами. Тому країни періодично здійснюють *грошові реформи* — повні або часткові перетворення грошової системи з метою стабілізації та зміцнення грошового обігу. Грошові реформи здійснюються різними методами залежно від економічного і політичного становища країни та ступеня знецінення грошей.

Розрізняють такі грошові реформи:

- створення нової грошової системи (перехід від біметалізму до монометалізму і нерозмінних кредитних грошей);
- часткове перетворення грошової системи (зміна порядку емісії, масштабу цін, назви грошової одиниці, видів грошових знаків, органів, що регулюють грошовий обіг);
- стабілізація грошового обігу з метою стримати інфляцію.

Грошові реформи збігалися з методами стабілізації валюти — нуліфікацією, девальвацією, ревальвацією — і супроводжувалися поверненням до золотого чи срібного стандарту.

Нуліфікація — це оголошення державою знецінених паперових грошей недійсними (проводиться у разі сильної інфляції).

Найпоширенішим методом стабілізації валют є *девальвація* — зниження курсу національної валюти щодо іноземних валют і міжнародних розрахункових грошових одиниць. Так, у Німеччині після Першої світової війни (1924 р.) обмін здійснювався у співвідношенні одна нова марка за один трильйон старих.

Якщо інфляція в одній країні розвивається повільнішими темпами, ніж в інших, то використовують *ревальвацію* — підвищення курсу національної валюти щодо іноземної.

Після Першої світової війни масові грошові реформи здійснювалися майже в усіх європейських країнах: 1922 р. — у Швеції, 1924 — у Росії (деномінація 1:100), 1930 р. — в Японії. Здебільшого це були девальвація та обмін старих грошей на нові за низьким курсом, близьким до нуліфікації (у Німеччині, Австрії, Угорщині, Польщі). Вперше в історії грошові реформи було здійснено за допомогою міждержавних “стабілізаційних” позик, наданих США, Великобританією і Францією. Під час

світової економічної кризи 1929–1933 рр., яка супроводжувалася грошово-кредитною і валютною кризами, в результаті грошових реформ систему золотого стандарту було замінено системою нерозмінних кредитних грошей.

Після Другої світової війни країни, що брали в ній участь, дуже постраждали. У найгіршому становищі опинилися Німеччина і Японія.

В Японії інфляція в 1945–1950 рр. становила 7000 %. Основними чинниками, що викликали таку інфляцію, були спад виробництва і надмірна пропозиція грошей. Незважаючи на скасування урядом своїх зобов'язань (крім державних акцій), спостерігався величезний дефіцит бюджету, який покривався випусками державних облігацій і кредитами Банку Японії. Підвищення швидкості обігу грошей посилювало інфляцію. Стабілізаційна політика здійснювалась поетапно:

- 1946 р. — уряд заморожує банківські депозити, запроваджує новий податок на власність і нову систему фіксованих цін; у такий спосіб інфляцію було знижено вдвічі;
- 1947 р. — уряд пожвавлює виробництво;
- 1948 р. — перегляд фіксованих цін. Після досягнення розриву між фіксованими і ринковими цінами рівень інфляції знизився;
- 1949 р. — скорочення субсидій; жорсткий контроль за грошовою масою; єдиний обмінний курс валюти. Структура цін зрівнялася зі світовою;
- 1952 р. — відмова від контролю за цінами.

Для регулювання грошових потоків через кордон було створено Бюджетну систему іноземної валюти, прийнято закон про іноземні інвестиції, який діяв до 1980 р.

У Німеччині поразка у війні призвела до повного розвалу економіки і грошово-кредитної системи. У 1948 р. було проведено сепаратну грошову реформу — упроваджено нову марку. Кожний громадянин міг обміняти 60 старих марок на 60 нових, а решту — у співвідношенні 10:1. За таким самим співвідношенням переоцінювалися вклади у кредитних установах. Одночасно з випуском нової грошової одиниці було скасовано обмеження підвищувати ціни на більшість товарів. Це ще сильніше загострило інфляцію. 28 вересня 1949 р. марку було девальвовано, курс із 33,3 марки за 1 дол. знизився до 4,2. Це була єдина офіційна девальвація марки.

Контрольні питання

1. Поняття грошової системи.
2. Елементи грошової системи.
3. Різновиди біметалізму.
4. Типи грошових систем. Від чого вони залежать?
5. Спільні умови здійснення грошових реформ.
6. Види грошових реформ.
7. Заходи з проведення грошової реформи.
8. Товари, які у різних народів виконували функції грошей.
9. Умови для витіснення золота з обігу.
10. Форми нагромадження золота.
11. Зміни, які відбулися на світовому ринку золота в 70 — на початку 80-х років.
12. Рівні ринку золота.
13. Різновиди угод, пов'язаних із золотом.

Тести для самоконтролю

1. *Розрізняють такі типи грошової системи:*
  - а) золотий та білонний стандарти;
  - б) національні грошові знаки, іноземна валюта, записи на банківських рахунках;
  - в) монети та паперові гроші;
  - г) система металевих грошей та обігу кредитних і паперових грошей.
2. *Елементи грошової системи — це:*
  - а) форми організації грошового обігу;
  - б) грошова одиниця;
  - в) авуари;
  - г) масштаб цін;
  - д) види грошових знаків;
  - е) емісійна система;
  - є) казначейство;
  - ж) центральні банки;
  - з) державний апарат, який здійснює регулювання грошового обігу.
3. *Залежно від мети розрізняють такі види грошових реформ:*
  - а) повна перебудова державою своєї грошової системи;
  - б) створення нової грошової системи у зв'язку з переходом до іншого виду грошей;

- в) часткова зміна грошової системи з метою впорядкування грошового обігу;
  - г) здійснення заходів щодо стабілізації грошового обігу з метою стримання інфляції;
  - д) усі відповіді правильні.
4. *Умовою успішного проведення грошових реформ є:*
- а) збільшення виробництва і товарообігу;
  - б) ліквідація дефіциту державного бюджету;
  - в) зменшення грошової маси в обігу;
  - г) ліквідація дефіциту платіжного балансу;
  - д) усі відповіді правильні;
  - е) правильні відповіді а), б), г).

ОСНОВНІ ЕТАПИ ЕВОЛЮЦІЇ ВАЛЮТНОЇ СИСТЕМИ

3.1. Система золотого стандарту

Міжнародні валютні відносини є невід’ємною складовою економіки. **Валютні відносини** — це сукупність суспільних відносин, що складаються у зв’язку з функціонуванням грошей у міжнародному обігу, які обслуговують взаємний обмін результатами діяльності. Їх функціонування і розвиток пов’язані з обслуговуванням комплексу економічних зв’язків, що складаються між окремими країнами, юридичними та приватними особами. Ідеться про обслуговування зовнішньої торгівлі, вивезення капіталу, надання позик і кредитів, науково-технічний обмін, розвиток туризму та ін.

Функціональні структури валютних відносин втілюються в історично конкретних валютних системах. Їх розглядають як форму правової та інституціональної організації валютних відносин. Вирізняють національні та світові валютні системи.

Національна валютна система — це органічна частина системи грошових відносин окремих держав. Її функціонування регулюється (з урахуванням норм міжнародного права) національним законодавством країни, на основі якого визначається міжнародний статус національної валюти — грошової одиниці країни, встановлюються механізм взаємодії національних і світових грошей, спосіб їх конвертованості, котирування й регулювання валютних курсів, формування й використання міжнародної ліквідності, золотовалютного запасу, кредитних ресурсів, форми та організації міжнародних розрахунків тощо. До складу національних валютних систем входять відповідні інфраструктурні ланки — банківські та кредитно-фінансові установи, біржі, спеціальні органи валютного контролю, інші державні та приватнокомерційні інститути.

У процесі поглиблення міжнародного поділу праці та економічних зв'язків відбувається взаємна інтеграція систем національних грошових і валютних відносин. Функціональні відмінності між ними поступово зникають.

Світова валютна система є функціональною формою організації валютних відносин на рівні міждержавних зв'язків. Її розвиток регулюється відповідними міждержавними валютними угодами, виконання яких забезпечується створеними на колективній основі міждержавними валютно-фінансовими і банківськими установами та організаціями. Складники світової валютної системи:

- міжнародні ліквідні ресурси (іноземна валюта, золото та інші платіжні засоби);
- механізм регулювання валютних паритетів і курсів;
- міжнародні валютні ринки і ринки золота;
- система міжнародного кредитування та міждержавних розрахунків;
- відповідні інфраструктурні ланки тощо.

Світова валютна система в еволюційному розвитку пройшла три основні етапи — золотого, золотовалютного (доларового) і паперово-валютного стандартів.

Система золотого стандарту сформувалася на початку XIX ст. і функціонувала до 20–30-х років XX ст. Її визначальними ознаками були функціонування золота як світових грошей, фіксація золотого вмісту національних валют, їх безпосередня конвертованість у золото, наявність на цій основі фіксованих валютних курсів.

У період дії золотого стандарту золото перебувало в обігу у вигляді карбованих монет не лише на зовнішньому ринку, а й нарівні з розмінними паперовими грішми — на внутрішньому ринку. Це забезпечувало фактичну тотожність національної грошової та валютної систем. Їх відмінність полягала в тому, що на світовому ринку золото було переважним засобом платежу.

Обмінний валютний курс національних паперових грошей розраховувався за співвідношенням їх золотого вмісту (масштабу цін), який встановлювався державою. Так, якщо американський долар містив $1/20$ унції золота, а англійський фунт стерлінгів $1/4$ унції, то їх обмінний курс становив $1:5$ ($1/4:1/20 = 5$). Один фунт стерлінгів обмінювався на 5 дол.

Країни, що дотримувалися золотого стандарту, повинні були забезпечувати жорстке співвідношення наявних запасів золота і кількості грошей в обігу, а також вільну міграцію золота — його експорт та ім-

порт. За допомогою міграції золота покривалося пасивне сальдо платіжних балансів, що забезпечувало стабільність валютних відносин.

Системі золотого стандарту належала важлива роль у розвитку міжнародних торговельних відносин, інтернаціоналізації виробництва. Вона забезпечувала загальність світових грошей, їх повну конвертованість, стабільність купівельної спроможності та валютних курсів, а також автоматичне (внаслідок міграції золота) врівноваження платіжних балансів окремих держав, стабільність світових цін.

Водночас система золотого стандарту була занадто жорстка, недостатньо еластична, дорога, залежала від видобутку монетарного золота. Найбільший недолік полягав у тому, що умови функціонування золотого стандарту істотно обмежували можливості здійснення окремими державами власної валютно-грошової політики. Це пояснювалося тим, що безпосередньою реакцією на збільшення обсягів паперової емісії та інфляційне знецінення національних грошей був відплив золота за кордон і відповідне зменшення золотих запасів. Це обмежувало можливості державного втручання у сферу грошових і валютних відносин, їх цільового регулювання, використання у конкретних напрямках економічної політики.

З огляду на зазначені обмеження після Першої світової війни золотий стандарт було замінено золотовалютним (золотодевізним). Його сутність полягала в тому, що поряд із золотом функцію міжнародних платіжних засобів взяли на себе деякі валюти провідних країн світу. Інституціонально система золотодевізного стандарту була заснована рішеннями міжнародної Генуезької конференції. Проте й після укладення Генуезької угоди грошові системи майже 30 країн Заходу продовжували функціонувати у режимі золотого стандарту.

Щоб зрозуміти, як золотий стандарт діяв на практиці, розглянемо, що станеться, коли ціна фунта стерлінгів починає збільшуватися (понад 5 дол. за фунт). Якщо американський імпортер англійської твідової тканини, що коштує 100 ф. ст., намагається сплатити за товар доларами, то він коштуватиме понад 500 дол. Проте імпортер має інший вибір, який передбачає купівлю золота, що може зменшити витрати. Замість того щоб розплатуватися за тканину доларами, американський імпортер може обміняти 500 дол. на золото, переслати його до Великобританії й перетворити на 100 ф. ст. Пересилання золота до Великобританії є дешевшим доти, доки вартість фунта стерлінгів перевищує 5 дол. (з додаванням невеликої суми для оплати витрат, пов'язаних із перевезенням золота).

Збільшення ціни фунта веде до зростання валютних резервів (золота) Великобританії та рівнозначних втрат США. Оскільки зміна у володінні країною валютними резервами (золотом) веде до відповідної зміни у грошовій масі, то переміщення золота зі США до Великобританії спричинює збільшення її грошової маси, тоді як грошова маса США зменшується. Отже, внаслідок збільшення пропозиції грошей у Великобританії рівень цін у цій країні підвищується, а зниження пропозиції грошей у США зменшує там рівень цін. Збільшення рівня цін у Великобританії порівняно з рівнем цін у США спричинює знецінення фунта стерлінгів. Цей процес триватиме доти, доки вартість фунта не повернеться до рівня, нижчого, ніж 5 дол. за фунт.

Знецінення фунта і зменшення його вартості до рівня нижче 5 дол., навпаки, стимулює переміщення золота з Великобританії до США. Такі переміщення золота збільшують пропозицію грошей у США і зменшують пропозицію грошей у Великобританії, примушують фунт дорожчати до 5 дол.

Отже, при золотому стандарті підвищення або зниження валютного курсу приводить у дію сили, що повертають його до паритету.

Доки додержуються правил золотого стандарту і підтримується гарантований обмін валют на золото, доти обмінні курси залишатимуться постійними. Проте, як і в розглянутому прикладі, дотримання золотого стандарту означало, що країни більше не контролювали власної монетарної політики, оскільки пропозиція грошей здебільшого визначалася потоками золота між країнами. Крім того, на монетарну світову політику значно впливали виробництво та відкриття нових родовищ золота. Коли у 70–80-х роках XIX ст. виробництво золота було на низькому рівні, то пропозиція грошей у світі підвищувалась повільно і не встигала за піднесенням світової економіки. Результатом була дефляція, тобто зниження рівня цін. Відкриття золота на Алясці й у Південній Америці у 90-х роках XIX ст. істотно розширило його виробництво, що, у свою чергу, зумовило швидке збільшення поставок грошей. Рівень цін підвищувався аж до Першої світової війни.

3.2. Бреттон-Вудська валютна система

Перша світова війна призвела до величезних торгових розривів, країни не могли більше конвертувати свої валюти у золото. Золотий стандарт втратив свою ефективність незважаючи на спроби відновити його

у повоєнні роки, а всесвітня депресія (1929—1933 рр.) призвела до його остаточного розпаду. Коли перемога союзників у Другій світовій війні стала очевидною, у 1944 р. країни — учасниці антигітлерівської коаліції зустрілися у Бреттон-Вудсі (штат Нью-Гемпшир, США) з метою закласти основи нової міжнародної грошової системи для поліпшення світової торгівлі й добробуту. В угоді, розробленій країнами-учасницями, передбачалося, що центральні банки купують і продають власну валюту, щоб утримувати обмінні курси на певному рівні (режим фіксованих валютних курсів). Цієї угоди, відомої як **Бреттон-Вудська система**, дотримувалися з 1945 до 1971 р.

Згідно з Бреттон-Вудською угодою було створено *Міжнародний валютний фонд*, який у 1945 р. об'єднав 30 країн. Нині його членами є понад 150 країн світу. Перед МВФ стояло завдання сприяти розширенню світової торгівлі через встановлення правил для підтримання постійних обмінних курсів і надання позик країнам, що відчувають труднощі з платіжним балансом. Правила для здійснення торгівлі між країнами (встановлення мит і квот) розроблюються Генеральною угодою з тарифів і торгівлі (ГАТТ — General Agreement on Tariffs and Trade) — організацією, штаб-квартира якої розміщується у Женеві.

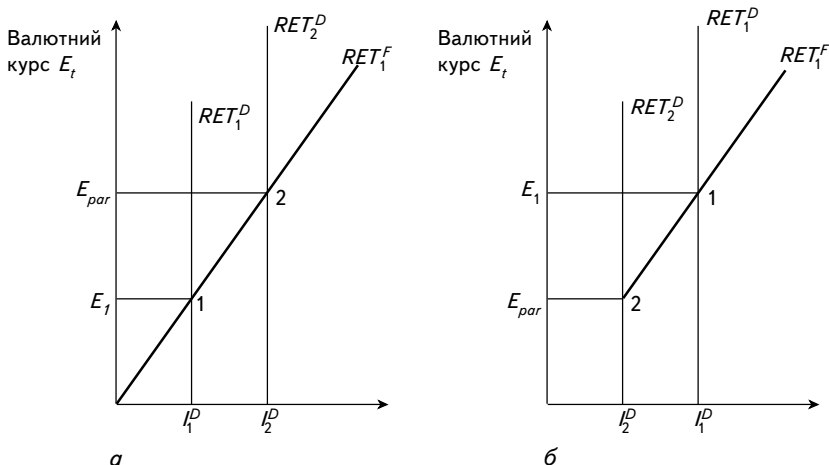
За домовленістю країн-учасниць МВФ збирає і стандартизує міжнародні економічні дані.

Згідно з Бреттон-Вудською угодою було також засновано Міжнародний банк реконструкції й розвитку (МБРР), який нині надає довгострокові позики країнам, що розвиваються, з метою допомогти їм зводити дамби, будувати автошляхи та інші матеріальні об'єкти, що має сприяти економічному розвитку цих країн. Кошти на позики отримують здебільшого через випуск облігацій МБРР і продаж їх на ринку капіталів розвинених країн. У 1960 р. МБРР заснував філіал — Міжнародну асоціацію розвитку (ІДА — International Development Association), яка надає особливо привабливі позики для країн, що розвиваються (наприклад, з п'ятирічним терміном сплати і нульовими процентними ставками). Кошти для цих позик формуються за рахунок прямих внесків країн-учасниць.

Оскільки США вийшли з Другої світової війни як найрозвиненіша світова економічна держава, що сконцентрувала понад половини світових виробничих потужностей в оборонній промисловості і найбільші світові запаси золота, Бреттон-Вудська система постійних обмінних курсів ґрун-

тувалася на конвертованості американського долара в золото (тільки для іноземних урядів та центральних банків) по ціні 35 дол. за унцію. Центральні банки повинні були підтримувати фіксовані валютні курси через інтервенції на валютних ринках, за винятком США, котрі продавали і купували доларові активи, якими володіли як міжнародними валютними резервами. Долар США, що використовувався іншими країнами для найменування активів, якими вони володіли як валютними резервами, було названо *резервною валютою*. Отже, Бреттон-Вудська система визнала США країною з резервною валютою.

Найважливіша ознака Бреттон-Вудської системи полягала в тому, що вона встановила *режим фіксованих валютних курсів*. На рис. 5 показано, як, використовуючи модель визначення обмінного курсу, режим фіксованих валютних курсів функціонує на практиці.

Рис. 5. Інтервенції у разі завищеного (а) і недооціненого (б) валютних курсів:

- i^D — процентна ставка на внутрішні депозити (очікуваний дохід у національній валюті);
- E_t — обмінний курс між доларовими і франковими депозитами (визначається як франки/долари);
- RET^F — очікуваний дохід на іноземні депозити;
- RET^D — очікуваний дохід на внутрішні депозити;
- E_{par} — фіксований обмінний курс національної валюти;
- E_1 — обмінний курс національної валюти

На рис. 5, *a* видно, що валютний курс щодо E_{par} завищений. Щоб утримати цей курс на рівні E_{par} (2), центральний банк повинен купувати національну валюту, щоб перемістити криву очікуваного доходу на внутрішні депозити до RET_2^D . На рис. 5, *б* валютний курс на рівні E_{par} недооцінений. Тому банк змушений продавати національну валюту, щоб перемістити RET_1^D до RET_2^D для утримання обмінного курсу E_{par} (2).

На рис. 5, *a* відображено ситуацію, коли національна валюта оцінена надто високо. Крива очікуваного доходу на іноземні депозити RET_1^F перетинає криву очікуваного доходу на внутрішні депозити RET_1^D в точці обмінного курсу E_1 , нижчого від паритету (фіксованого обмінного курсу) E_{par} . Щоб утримати обмінний курс E_{par} , центральний банк повинен здійснювати інтервенції на зовнішніх валютних ринках з метою купівлі національної валюти через продаж зарубіжних активів подібно до продажу на відкритому ринку. Це означає, що грошова маса і пропозиція грошей зменшуються. Оскільки обмінний курс фіксуватиметься у точці E_{par} , то очікуваний валютний курс залишатиметься незмінним і крива очікуваного доходу на іноземні депозити залишатиметься у положенні RET_1^F . Проте купівля національної валюти, що призводить до зменшення пропозиції грошей, також зумовлює підвищення процентної ставки на внутрішні депозити. Внаслідок такого підвищення крива очікуваного доходу на внутрішні депозити RET_1^D переміщується вправо. Центральний банк купуватиме національну валюту і продаватиме зарубіжні активи доти, доки крива RET^D не досягне положення RET_2^D , а рівноважний обмінний курс

E_{par} — точки 2 (рис. 5, *a*).

Отже, коли національна валюта надто високо оцінена, центральний банк повинен купувати національну валюту, витрачаючи запаси резервної валюти, щоб утримувати фіксований валютний курс.

На рис. 5, *б* бачимо, як інтервенції центрального банку утримують фіксований валютний курс E_{par} , коли валютний курс недооцінено, тобто коли RET_1^F і RET_1^D перетинаються з обмінним курсом E_1 , що перевищує E_{par} . У цьому разі центральний банк повинен продавати національну валюту і купувати зарубіжні активи, що підвищує пропозицію грошей і знижує процентні ставки на внутрішні депозити I^D . Центральний банк підтримує продаж національної валюти і знижує I^D доти, доки RET^D не переміститься вліво від RET_2^D , де рівноважний обмінний курс E_{par} перебуває у точці 2.

Отже, якщо національна валюта недооцінена, то центральний банк повинен продавати національну валюту, щоб утримати фіксований валютний курс і, як наслідок, збільшити свої міжнародні валютні резерви.

Якщо країна має завищений обмінний курс, то спроби центрального банку втримати національну валюту від знецінення призведуть до зменшення міжнародних валютних резервів країни. Якщо центральний банк країни фактично вичерпає резерви міжнародних валют, то він не зможе утримати власну валюту від знецінення, і відбудеться девальвація, тобто обмінний курс встановлюється на нижчому рівні.

Якщо країна має недооцінений валютний курс, то інтервенції її центрального банку, спрямовані на запобігання підвищенню ціни валюти, сприяють збільшенню запасів резервних валют країни. Проте центральний банк, можливо, не захоче купувати цих резервів, а натомість встановить курс національної валюти на вищому рівні (ревальвація).

Зауважимо, що коли внутрішні та іноземні депозити є досконалими замінниками, як припускається у розглянутій моделі визначення обмінного курсу, то стерилізована інтервенція* у формуванні валютного курсу неспроможна втримати валютний курс на рівні E_{par} , бо ні RET_1^F , ні RET^D не переміщуватимуться. Наприклад, якщо валютний курс завищений, то стерилізована купівля національної валюти залишатиме очікуваний дохід на внутрішні депозити нижчим від очікуваного доходу на іноземні депозити за цього обмінного курсу. Отже, тиск до знецінення** національної валюти не помітний. Якщо центральний банк продовжує купувати свою національну валюту, але здійснює стерилізацію, то він втрачає міжнародні валютні резерви доти, доки не втратить усі і врешті змушений буде шукати для валюти нижчий рівень курсу.

Якщо внутрішні й іноземні депозити є недосконалими замінниками, то для встановлення обмінного курсу можна застосовувати стерилізовані інтервенції. Проте, як зазначалося, стерилізовані інтервенції не можуть утримувати фіксований обмінний курс.

Згідно з Бреттон-Вудською системою валютні курси змінювалися тільки тоді, коли країна відчувала “фундаментальну розбалансованість”, тобто великий постійний дефіцит платіжного балансу або

---

* Стерилізована інтервенція на валютному ринку — інтервенція у процес формування валютних курсів за допомогою нейтралізуючої операції на відкритому ринку, що залишає грошову масу незмінною.

** Знецінення — ситуація, за умов якої курс валюти падає.

його високе активне сальдо. З метою підтримання фіксованих валютних курсів, коли країни відчували дефіцит платіжного балансу і втрачали свої валютні резерви, МВФ позичав їм валютні ресурси, що їх вносили інші члени. У результаті МВФ диктував умови країнам-позичальникам, примушував країни з пасивними платіжними балансами здійснювати обмежувальну монетарну політику, що посилювала їх валюту або усувала дефіцит платіжного балансу. Якщо надані МВФ позики були недостатні для того, щоб запобігти знеціненню валюти, країні дозволялося девальвувати власну валюту — встановлювати новий, нижчий обмінний курс.

Слабкість Бреттон-Вудської системи полягала в тому, що коли країни з дефіцитами платіжного балансу втрачали свої валютні резерви, на них можна було тиснути для проведення девальвації їх обмінного курсу або здійснення обмежувальної політики, але МВФ не мав способів примусити країни з активним платіжним балансом ревальвувати їх обмінні валютні курси або здійснювати енергійнішу стимулюючу політику. Зокрема, суперечливим був той факт, що США як країна з резервною валютою згідно з Бреттон-Вудською системою не могли девальвувати свою валюту навіть тоді, коли долар був надто високо оцінений. Коли США намагалися зменшити у своїй країні масштаби безробіття у 60-ті роки, здійснюючи інфляційну монетарну політику, розвинулася “фундаментальна розбалансованість” надто високо оціненого долара. Оскільки країни з активним сальдо платіжного балансу не були готові ревальвувати свої валютні курси, а Бреттон-Вудська система не забезпечувала вирівнювання платіжних балансів, то в 1971 р. вона розпалася.

У 1971 р. запаси золота становили 11,1 млрд дол. Ця сума була у 6 разів меншою, ніж доларова маса, що перебувала у міждержавному обігу. Почалася масова гонитва за золотом як найстійкішим грошовим активом і відповідно відмова від долара. З'явилася подвійна ціна на золото: офіційна — 35 дол. за унцію і ринкова, що у кілька разів перевищувала офіційну.

У цій ситуації США по суті повністю втратили можливість обмінювати долари на золото за фіксованою ціною, долари перестали виконувати функцію міжнародної резервної валюти. Визнаючи це, 15 серпня 1971 р. було прийнято рішення про припинення конвертованості долара на золото. Скасування одного з вихідних принципів Бреттон-Вудської системи означало її фактичний крах.

Поряд з причинами, що характеризували загострення внутрішньоекономічної ситуації у США, валюта яких посідала центральне місце у си-

стемі “золото — долар”, крах Бреттон-Вудської системи відбивав також певну зміну сил у світовій економіці. На відміну від монополізму США, що був панівним у перші повоєнні десятиліття, наприкінці 60 — на початку 70-х років сформувалися три центри світового економічного суперництва — США, Західна Європа і Японія. Як наслідок, поліцентризм у фактичному розміщенні економічних сил у світовому господарстві почав суперечити моноцентризму, що ґрунтувався на монопольному становищі долара у сфері міжнародних валютних відносин.

3.3. Ямайська валютна система

Контури нової валютної системи, яка функціонує і розвивається у світовій економіці донині, були визначені на нараді представників країн — членів МВФ, що відбулася в м. Кінгстоні на Ямайці у січні 1976 р.

Кінгстонська угода започаткувала утворення Ямайської валютної системи. Ця система почала функціонувати після відповідних ратифікацій зазначеної угоди державами-учасниками у квітні 1978 р. Наведемо визначальні принципи Ямайської валютної системи.

1. Проголошено повну демонетизацію золота у сфері валютних відносин: скасовано офіційний золотий паритет, офіційну ціну на золото і фіксацію масштабу цін (вмісту золота) національних грошових одиниць; знято будь-які обмеження його приватного використання. Міжнародний валютний фонд припинив публікувати дані про золотий вміст окремих валют. Унаслідок цих дій золото перетворилося на звичайний товар, ціна якого у паперових (кредитних) грошах визначається на ринку згідно з попитом і пропозицією. Відповідно у Нью-Йорку, Чикаго, Токіо та інших центрах світової торгівлі сформувалися міжнародні ринки золота. Втім, отримавши дозвіл здійснювати на ринку вільні операції з купівлі-продажу золота, центральні банки більшості країн Заходу залишили його у своїх запасах. Втративши статус світових грошей, золото й далі залишається високоліквідним (стратегічним) товаром, який можна в разі необхідності з метою стабілізації платіжного балансу продати за відповідну валюту.

2. Висунуто мету перетворити створену ще в 1969 р. міжнародну платіжну одиницю СПЗ на основний резервний актив та міжнародний засіб розрахунків і платежу. Ідеться про те, що система “золото —

долар — національна валюта”, на якій ґрунтувалася Бреттон-Вудська угода, трансформувалася у нову систему “СПЗ — національна валюта”. У цій структурі СПЗ отримувала статус альтернативи не лише золота, а й долара як міжнародних грошей. Спочатку СПЗ як міжнародну розрахункову одиницю, у якій визначався валютний курс національних грошей, розраховували за золотим еквівалентом. Проте у 70-х роках зв’язок СПЗ із золотом повністю втрачено. Сьогодні СПЗ визначають на основі кошика валют країн, частка яких у сфері міжнародної торгівлі найвища. Починаючи з 1981 р. до складу так званого стандартного кошика входять п’ять валют: долар США — 42 %, німецька марка — 19, французький франк, єна і фунт стерлінгів — по 13 %. Реальна практика валютних відносин, що здійснювалися згідно з Кінгстонською угодою, не підтвердила можливості повного витіснення долара з позиції ключової міжнародної валюти. Мало того, після 1981 р. адміністрації президента США Р. Рейгана вдалося здійснити стабілізаційні заходи, що сприяли зміцненню міжнародних позицій долара.

Розрахунок вартості одиниці СПЗ наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Вартість одиниці СПЗ на 3 червня 1993 р.*

Валюта	Валютний компонент у кошику СПЗ	Обмінний курс	Еквівалент у доларах США
1	2	3	4
Німецька марка	1,4530	1,68820	0,268333
Французький франк	0,8000	5,68900	0,140622
Японська єна	31,8000	105,95000	0,300142
Фунт стерлінгів	0,0812	1,50870	0,122506
Долар США	0,5720	1,00000	0,572000
СПЗ			1,403603

Примітка. 1 СПЗ = 1,403603 дол. США; 1 дол. США = 0,712452 СПЗ.

* Обмінні курси у графі 3 відображено в одиницях валюти за 1 дол., за винятком фунта стерлінгів, курс якого подано у доларах США. У графі 4 наведено еквіваленти у доларах США валютних компонентів графі 2, які розраховано з використанням обмінних курсів з графі 3 (тобто дані графі 2 поділено на дані графі 3, за винятком фунта стерлінгів, щодо якого ці дані перемножуються). Усі обмінні курси наведено за даними на 12 год на Лондонській валютній біржі.

Тому в діючій валютній системі долар залишається реальною основою валютно-фінансового механізму. Американська валюта обслуговує близько 2/3 міжнародних розрахунків. З огляду на це можна констатувати, що Ямайська система функціонує за принципами не паперово-валютного (як це передбачалося угодою), а паперово-доларового валютного стандарту.

3. Важливою ознакою механізму нової системи є запровадження “плаваючих” валютних курсів національних грошових одиниць. Така система має два протилежні аспекти. З одного боку, вона надає валютним відносинам гнучкості, забезпечує можливість ефективно реагувати на постійні зміни співвідношень у вартості національних валют, точніше відбиває внутрішній стан економіки окремих країн загалом і платіжного балансу зокрема. З іншого боку, коливання валютних курсів порушують стабільність торговельних зв'язків, породжують спекулятивні операції. У цьому зв'язку Кінгстонською угодою передбачено збереження елементів регулювання системи валютних співвідношень завдяки здійсненню відповідних операцій на валютному ринку.

Слід урахувати також, що в режимі безпосередніх співвідношень (“плавання”) функціонують валюти лише провідних країн — США, Японії, Німеччини, Канади, Великобританії, Франції. Більшість валют інших країн, зокрема економічно слабозрозвинених, прив'язані до міжнародних розрахункових одиниць або окремих валют. Так, до американського долара прив'язано валюти близько 40 країн, французького франка — 13, до СПЗ — валюти 8 країн.

Економічні показники провідних країн світу наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Економічні показники держав — членів МВФ станом на 1994 р.

Країна	ВВП, млрд дол.	Експорт, млрд дол.	Валютні резерви, млрд СПЗ
США	6649,8	512,6	28,2
Японія	4590,0	397,0	78,9
Німеччина	2046,0	429,7	49,5
Франція	1328,5	235,9	16,1
Великобританія	1019,5	204,9	26,4

Формування відповідних інституціональних структур і принципів функціонування Ямайської валютної системи не завершено. Їх коригують,

наповнюють новим змістом відповідно до змін у міжнародних економічних відносинах.

Одна з істотних особливостей Ямайської валютної системи полягає у тому, що вона розвивалася на принципах поліцентризму, або валютного “плюралізму”, тобто взаємодії у межах єдиної системи локальних (регіональних) валютних структур. Підпорядковуючись загальним принципам, що визначаються МВФ, регіональні валютні структури водночас розвиваються і на власних функціональних засадах.

Європейська валютна система, започаткована ще в перші повоєнні роки, є результатом і водночас одним з важливих інструментів європейської інтеграції. Вона пройшла кілька етапів розвитку.

На першому етапі валютні угоди між країнами Західної Європи уклалися переважно на двосторонній основі. На підставі цих угод здійснювалися взаємне регулювання платіжних балансів, безготівкові розрахунки, обов’язковий залік взаємних вимог і зобов’язань, пільгове кредитування. Так, упродовж 1947–1950 рр. було укладено понад 400 валютно-клірингових угод, на які припадало майже дві третини внутрішньоєвропейського товарообміну.

Наступним, вищим етапом валютних відносин стало функціонування у 1950–1958 рр. *Європейського платіжного союзу* (ЄПС), який розвивався на багатосторонній кліринговій основі. Цей союз об’єднував 17 країн Західної Європи. Розрахунки у його межах здійснювалися за допомогою умовної грошової одиниці — *епуніта*, яка за золотим вмістом прирівнювалась до 1 дол. Ця одиниця стала прототипом європейської валютної одиниці.

Підписання в 1957 р. Римської угоди про утворення *Європейської Економічної Співдружності* (ЄЕС) започаткувало наступний етап у розвитку валютних відносин. 31 січня 1959 р. почав функціонувати *Європейський валютний союз* (ЄВС), у якому продовжували співробітництво усі 17 країн, що входили до колишнього ЄПС. Згодом зі структури ЄВС виокремився Валютний союз країн — учасниць Спільного ринку. Програма створення цього союзу була розроблена спеціальною комісією, яку очолював колишній прем’єр-міністр Люксембургу П. Вернер. Після прийняття 1971 р. цієї програми Радою Міністрів ЄВС зазначений документ дістав назву “План Вернера”, реалізація якого мала важливе значення у розвитку не лише європейських, а й світових валютних відносин.

Новий етап європейської валютної інтеграції пов'язаний з трансформацією Європейського валютного союзу у Європейську валютну систему.

Суть розвитку зазначених процесів визначалася реалізацією пропозицій голови Комісії Європейського Союзу (ЄС) Ж. Делора, які після відповідного їх схвалення у 1989 р. Радою ЄС дістали назву “План Делора”. Він передбачав поетапну трансформацію Європейської валютної системи в Європейський валютний союз — не просто глибоку валютну інтеграцію, а утворення спільного для країн — членів ЄС Європейського центрального банку і заміну в перспективі національних грошових одиниць єдиною валютою співтовариства.

Важливою подією на шляху реалізації “Плану Делора” стало підписання у лютому 1992 р. в м. Маастрихті (Нідерланди) Маастрихтської угоди, яка визначила інституціональні та правові засади функції ЄВС.

Угодою окреслено основні передумови утворення ЄВС: здійснення країнами ЄС повної необмеженої конвертованості національних валют, повної лібералізації руху капіталів, інтеграції банківських та інших фінансових ринків, жорсткої фіксації (без будь-яких граничних допущень) валютних курсів.

Визначено основні етапи становлення ЄВС.

Основним підсумком *першого етапу*, що завершився на початку 1994 р., стала ратифікація Маастрихтської угоди всіма країнами-учасницями; повна лібералізація у межах ЄС міграції капіталу; здійснення системи заходів, спрямованих на наближення темпів інфляції до рівня країн, які мають найсприятливіші для цього показники; скорочення бюджетних дефіцитів.

На *другому етапі*, що розпочався навесні 1994 р., передбачалося створити основні органи та виконавчі структури ЄВС. Цей етап розглядався як перехідний до повного завершення процесу становлення ЄВС. На початку другого етапу передбачалося сформувати Європейську систему центральних банків на зразок Федеральної резервної системи США — “Єврофед”. Її функції полягали у посиленні координації грошово-кредитної політики, здійсненні контролю за розвитком системи ЕКЮ.

Перехід до *третього етапу* формування ЄВС згідно з Маастрихтською угодою залежить від ступеня реального зближення країн-учасниць за комплексом певних показників, а саме:

- інфляція може перевищувати рівень, який існує у трьох країнах-членах з найстабільнішими цінами (щонайбільше на 1,5 %);

- розмір бюджетного дефіциту не повинен перевищувати 3 % внутрішнього валового продукту (ВВП) цієї країни;
- рівень процентних ставок за довгостроковими кредитами може перевищувати рівень трьох найнижчих пунктів ставок у країнах ЄС щонайбільше на 2 %;
- коливання обмінних курсів національних валют (за відсутності девальвації у попередні два роки) допускаються у межах, встановлених для ЄС ($\pm 2,25$).

Третій етап створення ЄВС міг розпочатися вже 1 січня 1997 р. за умови досягнення необхідної економічної конвергенції (досягнення певних критеріїв) як мінімум сімома країнами-членами. У протилежному разі перехід міг відбутися автоматично 1 січня 1999 р.

Учасниками ЄВС стали країни, економіка яких відповідає зазначеним критеріям. Решта країн, що не приєдналися до ЄВС у момент його створення, можуть зробити це після перевірки на конвергенцію (табл. 3).

Таблиця 3

Критерії конвергенції для Європейського валютного союзу, 1996 р.

Країна	Норма інфляції	Ставка процента	Дефіцит бюджету	Квота заборгованості
Встановлений критерій	3,8 (1,5)*	10,0	-3,0	60,0
Бельгія	2,5 (1,9)	8,5	-4,2 (-4,5)	134,0 (134,5)
Німеччина	2,8 (2,2)	7,5	-1,7 (-3,1)	58,0 (59,2)
Данія	3,0	10,5	-2,5 (-2,0)	84,0 (73,5)
Фінляндія	3,0 (1,7)	11,5	-3,3	88,0
Франція	2,0	8,5	-4,2 (-5,0)	54,0 (51,5)
Греція	8,0	15,5	-10,1	120,0
Великобританія	3,5	10,0	-3,0	55,0
Ірландія	3,5 (2,6)	10,0	-2,0 (-2,5)	83,0 (86,0)
Італія	5,0	13,5	-8,0	126,0
Люксембург	2,5 (2,2)	8,5	1,0 (1,5)	8,0 (5,0)
Нідерланди	2,5 (2,1)	8,0	-3,0 (-3,0)	80,0 (78,5)
Австрія	2,5 (2,4)	7,5	-4,5 (-5,5)	67,0 (67,5)
Португалія	4,5	10,5	-5,5	83,0
Швеція	3,0	10,5	-9,5	115,0
Іспанія	4,5	11,5	-5,2	70,0

* У дужках — виконання критеріїв у 1995 р.

Більшість країн ЄС мали змогу виконати критерії стабільності грошей та ставки процента. Як свідчать дані табл. 3, Німеччина, Франція, Австрія, країни Бенілюкс і Данія найближче підійшли до виконання маастрихтських критеріїв. В інших країнах ЄС, за винятком прогнозів для Великобританії, параметри суттєво відхиляються від встановлених у Маастрихті.

На третьому етапі створено Європейський центральний банк (ЄЦБ). Для валют країн — членів ЄВС встановлено фіксований курс як однієї до іншої, так і до євро, який не підлягає перегляду.

Проте запровадження з 1 січня 1999 р. нової загальноєвропейської грошової одиниці євро породило багато непорозумінь. Наприклад, відбулася різка, нічим не обгрунтована девальвація європейських валют та американського долара. І хоча у готівковому вигляді євро з'явиться лише через два роки (його поки що використовують тільки у безготівкових розрахунках), запровадження євро прискорило строки банківських операцій, зменшило витрати на конвертацію валют і здешило банківські послуги. Це вигідно насамперед клієнтам.

Що ж до європейських валют, то їм нічого не загрожує, бо основне гасло реформаторів грошової системи Європи — “Ніяких обмежень, ніякого примусу”. Обмін валют на євро розпочнеться 1 січня 2002 р. і триватиме 6 міс., але конвертувати безготівкові кошти в євро можна вже сьогодні, причому абсолютно безкоштовно.

На курси американського долара і німецької марки може вплинути лише психологічна обережність громадян, що супроводжує всі нововведення, особливо у сфері економіки.

Отже, аналіз інтеграційних процесів у сфері валютних відносин країн ЄС свідчить про їх багатоаспектність і тривалість у часі. Встановлення валютного союзу розглядається як завершальна ланка комплексної загальноекономічної інтеграції країн ЄС, започаткованої ще 1957 р. Римською угодою. Урахування цього факту має принципове значення для визначення можливостей і шляхів взаємодії України з функціональними структурами ЄВС. Необхідно здійснити фундаментальні перетворення не тільки на рівні суто валютних, а й загалом у системі загальноекономічних відносин.

Європейський валютний союз означає фундаментальну зміну у світовій валютній системі. Із запровадженням євро зможе утворитися друга провідна міжнародна валюта. За умови її стабільності американський долар, що панує на світовому валютному ринку, матиме серйозного конкурента.

Контрольні питання

1. Розрахування обмінного валютного курсу національних паперових грошей у період дії золотого стандарту.
2. Вплив золотого стандарту на розвиток міжнародних торговельних відносин.
3. Істотні обмеження системи золотого стандарту.
4. Розрахування обмінного валютного курсу у період золотодевізного стандарту.
5. Основні положення Бреттон-Вудської системи.
6. Визначальні принципи Ямайської валютної системи.

Тести для самоконтролю

1. *Етапи еволюції валютної системи:*
  - а) золотий стандарт (1867 р., Париж);
  - б) золотодевізний стандарт (1922 р., Генуя);
  - в) золотодоларовий стандарт (1944 р., Бреттон-Вудс);
  - г) Ямайська валютна система (1976 р., Кінгстон);
  - д) усі відповіді правильні;
  - е) правильними є відповіді в), г).
2. *Розвиток грошово-кредитної системи розвинених країн у ХХ ст. Включає етапи:*
  - а) до 1914 р. — золотий стандарт;
  - б) 1922—1930 рр. — золотозливковий та золотодевізний стандарти;
  - в) валютні блоки (1931—1939 рр.);
  - г) золотодоларовий стандарт (1944—1976 рр.);
  - д) Ямайська валютна система (з 1976 р.);
  - е) усі відповіді правильні;
  - є) правильними є відповіді а), б), в), д).
3. *Стадії інтеграції у грошово-кредитній сфері у рамках ЄВС:*
  - а) митний, економічний та валютний союзи;
  - б) банківські асоціації, економічний та валютний союзи;
  - в) кліринговий, митний та валютний союзи;
  - г) євроринок, кліринговий, митний, економічний та валютний союзи.
4. *Залежність міжнародного кредиту і грошово-кредитної політики:*
  - а) зв'язок із зовнішньою торгівлею;
  - б) регулювання економічного зростання та загального рівня виробництва;

- в) засоби економічної політики;
- г) рівень зайнятості;
- д) забезпечення стабільності цін;
- е) усі відповіді правильні;
- є) правильними є відповіді б), г), д).

КРЕДИТНА СИСТЕМА

4.1. Поняття кредитної системи

Кредитна система — це сукупність кредитно-фінансових інститутів, які акумулюють вільні грошові капітали, доходи і заощадження юридичних і фізичних осіб і надають їх у позичку позичальникам — підприємствам, уряду, особам.

Структуру кредитно-фінансових інститутів, з яких складається кредитна система, подано на рис. 6.

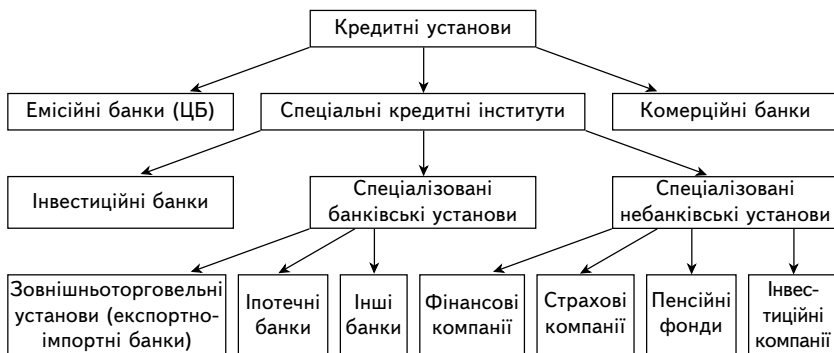

Рис. 6. Структура кредитної системи

Серед найважливіших процесів, що відбуваються у кредитній системі, можна виокремити такі:

- концентрація і централізація банківського капіталу (невеликі банки неспроможні надати необхідні кредити суб'єктам господарювання);

- наявність певної конкуренції між кредитними інститутами;
- інтеграція діяльності банків, зумовлена потребою обслуговування міжнародних розрахунків;
- перехід банківських установ до системи електронних розрахунків у країні та за її межами;
- кореспондентські відносини (договірні відносини між банками з метою взаємного виконання операцій).

Основним кредитним інститутом у суспільстві є банки. Вони діють водночас і як покупці, і як продавці тимчасово вільних грошових коштів, що існують у суспільстві. Банки здійснюють активні та пасивні операції.

Активні операції банків — це операції, за допомогою яких банки розміщують власний і залучений капітал. До них належать кредитні операції та банківські інвестиції.

Кредитні операції банків — це надання і погашення позичок.

Банківські кредити класифікують за певними ознаками.

1. **За строками користування:**

- короткострокові (до одного року);
- середньострокові (до трьох років);
- довгострокові (понад три роки).

Строк кредиту, а також відсотки за його користування (якщо інше не передбачено умовами кредитного договору) розраховуються з моменту отримання (зарахування на рахунок позичальника або сплати платіжних документів з позичкового рахунку позичальника) до повного погашення кредиту і відсотків за його користування.

Короткострокові кредити надаються підприємствам у разі тимчасових фінансових труднощів, що виникають у зв'язку з витратами виробництва й обігу, не забезпеченими надходженнями коштів у відповідному періоді.

Середньострокові кредити надаються підприємствам на оплату обладнання, поточні витрати, фінансування капітальних вкладень.

Довгострокові кредити надаються для формування основних фондів. Об'єктами кредитування можуть бути капітальні витрати на реконструкцію, модернізацію та розширення діючих основних фондів.

2. **За забезпеченням:**

- забезпечені заставою (майном, майновими правами, цінними паперами);
- гарантовані (банками, фінансами чи майном третьої особи);

- з іншим забезпеченням (поручительство, свідоцтво страхової організації);
  - незабезпечені (бланкові).
3. **За ступенем ризику:**
- стандартні;
  - з підвищеним ризиком.
4. **За способом надання:**
- одноразові;
  - відповідно до відкритої кредитної лінії;
  - гарантійні (з наперед обумовленою датою надання, у разі потреби, із стягненням комісії за зобов'язання).
5. **За строками погашення:**
- одночасно;
  - у розстрочку;
  - достроково (на вимогу кредитора або за заявою позичальника);
  - з регресією платежів;
  - після завершення обумовленого періоду (місяця, кварталу).

Банківські інвестиції — це вкладання банківських ресурсів, як правило, на тривалий строк. У більшості країн до банківських інвестицій належать вкладання в акції, облігації та інші високоприбуткові цінні папери.

Пасивні операції банків — це операції, за допомогою яких банки формують свої ресурси для здійснення кредитних, інвестиційних та інших активних операцій. У країнах з розвинутою ринковою економікою за допомогою пасивних операцій формуються власні, залучені й емітовані кошти банків. Пасивні операції, пов'язані з розміщенням акцій, відрахуваннями з поточного прибутку і нерозподіленого прибутку, утворюють власні кошти банку. Ресурси банку формуються за допомогою залучення “чужих коштів” у формі строкових вкладів і на поточні рахунки, емісії кредитних грошей, акцептно-авальних операцій, створення умовних вкладів. У пасивних операціях центральних банків переважає випуск банкнот, у пасивних операціях інвестиційних банків — випуск і розміщення цінних паперів.

Основні принципи кредитування: строковість, цільовий характер, забезпеченість, платність кредиту.

Принцип *строковості* означає, що позичку потрібно повертати в обумовлений строк.

Конкретний строк повернення позички залежить від форми кредитування. Наприклад, якщо у процесі кредитування користуються спеціаль-

ним позичковим рахунком, то взяті в борг кошти повертають щоденно, оскільки виручка від реалізації продукції в цьому разі зараховується на спеціальний рахунок (позичковий).

Установи банків можуть надавати відстрочку повернення позички, стягаючи за це підвищений процент.

Від дотримання принципу строковості кредиту залежить можливість надання нових позичок, оскільки одним із ресурсів кредитування є повернені позички. Порушення принципу строковості кредиту перетворює строкову заборгованість за позичками на прострочену. У разі порушення строків повернення і наявності прострочених позичок нові кредити підприємствам, як правило, не надаються.

Цільовий характер кредитування передбачає вкладення позичкових коштів у конкретні господарські процеси. Хоча в сучасних умовах комерційні банки переходять від кредитування об'єкта до кредитування суб'єкта, але цільовий характер кредитування зберігається, оскільки умови кредитування підприємств на витрати, пов'язані з основною виробничою діяльністю і капітальними вкладеннями, значно різняться. Крім того, різними є кредитні ресурси, які використовуються для коротко- та довгострокового кредитування. Неоднаковий підхід банку до вирішення питань про надання забезпечених і незабезпечених позичок.

Принцип **забезпеченості** позичок має на меті захистити інтереси банку і не допустити збитків від неповернення боргу внаслідок неплатоспроможності позичальника. Донедавна, коли банківську систему СРСР становили державні спеціалізовані банки, принцип забезпеченості зводився до матеріальної забезпеченості позичок. Кредити надавалися під товарно-матеріальні цінності й витрати виробництва і забезпечувалися заставою цих цінностей або продукцією, яка надходила у заставу в міру її випуску. У такий спосіб створювалися умови для повернення кредиту. З переходом економіки до ринкових відносин і створенням акціонерно-комерційних та кооперативних банків носієм гарантії повернення позички можуть бути, крім матеріального забезпечення, цінні папери — акції, облігації, векселі, страхові поліси, гарантії платоспроможності юридичних і фізичних осіб тощо. Комерційні банки можуть надавати так звані бланкові позички, що не мають реального забезпечення. Вони надаються під високий процент, оскільки пов'язані з високим ризиком.

У процесі кредитування підприємств і громадян банк вимагає не тільки повернення одержаної позички, а й обов'язкового виконання

принципа кредитування — *платності кредиту*, тобто сплати процента за користування позичкою. В умовах ринкових відносин процент є об'єктивним супутником кредиту, його складовою, оскільки кредитна операція — це акт комерційного продажу на певний час грошових коштів. Рівень процентних ставок, що встановлюється комерційними банками, залежить від строку користування позичкою і ступеня ризику, що виникає у зв'язку з кредитною операцією. Що більший строк, на який надаються позички, і вищий ступінь ризику, то більша процентна ставка за кредити. За рахунок процентів банки сплачують свої витрати і одержують прибуток. Процент є також одним із засобів управління сукупним грошовим обігом.

Основна маса кредитів видається під *забезпечення*. Існує кілька способів забезпечення позичок майном клієнта або зобов'язаннями третьої особи. Майно або зобов'язання, взяті як забезпечення, повинні бути високоліквідними, мати тривалий термін зберігання, стабільні ціни на закладене майно.

Від того, наскільки закладене майно відповідає цим вимогам, залежить обсяг позички, що видається банком. Розмір позички під заставу майна встановлюється у відсотках до ринкової вартості застави на момент укладення кредитної угоди. Перевищення ціни застави над сумою кредиту необхідно для компенсації ризику втрати, збитку, зміни цін на майно. У разі неплатоспроможності боржника кредитор має право реалізувати заставу з метою відшкодування з виручених коштів боргу клієнта і витрат з реалізації. Виручка від реалізації застави, що залишилася, повертається клієнтові. Якщо виручена сума недостатня, кредитор має право на фінансову претензію до позичальника.

У банківській практиці країн з ринковою економікою найпоширеніші такі носії забезпечення кредитів: гарантія, або порука, третьої сторони, переуступка контрактів і дебіторської заборгованості, товарні запаси, шляхові документи, нерухоме майно, цінні папери, дорогоцінні метали.

Гарантія (порука) є обов'язком третьої особи погасити борг позичальника у разі його неплатоспроможності. Оформлюється гарантія (порука) як самостійний обов'язок гаранта або за допомогою передатного напису на вимогу боргу (індосаменту). Гарантом (поручителем) можуть бути банки.

Переуступка контрактів. Цей спосіб забезпечення практикується у кредитуванні будівельних компаній або фірм, які регулярно поставляють товари (надають послуги) за контрактом. Боржник переуступає

контракт кредитуючому банку, внаслідок чого надходження від замовника (покупця) виплат за контрактні роботи (товари, послуги) зараховуються на погашення заборгованості за позичками.

Переуступка дебіторської заборгованості полягає в передаванні банку рахунків, що потребують оплати за поставлені позичальником товари (виконані роботи, послуги). Існують два різновиди переуступки:

- без повідомлення дебіторів — грошові надходження від дебіторів передаються банку позичальником;
- з повідомленням дебіторів — дебітори здійснюють виплати безпосередньо банку.

Забезпечення товарними запасами. За такої форми як заставу використовують сировину, матеріали, готові вироби. Перевага надається товарам, якими торгують на біржі й ринкові ціни на які легко визначити. Умовою використання товарних запасів як застави є їх страхування.

Існують два способи оформлення цього забезпечення: під *складські квитанції* та під *охоронні розписки*. За першим способом заставлені товари вилучають у позичальника і передають на збереження складській компанії. Складські квитанції є забезпеченням кредиту. Після погашення позички банк випишує ордер на видачу товарів клієнтові. За другим способом товари перебувають на відповідальному зберіганні у позичальника, але контроль за ними доручається представникам банку-кредитора чи третім особам (наприклад, складській компанії). У цьому разі забезпеченням є охоронні розписки. Поширенішим способом збереження застави для позичальника є другий, оскільки перший пов'язаний з високими витратами, що позначається на вартості позички. Надання позички під охоронні розписки сприяє зниженню витрат щодо збереження застави, проте підвищує ризик банку і потребує високої надійності клієнта.

Видом забезпечення кредиту товарними запасами може бути вексель позичальника. Цей спосіб оформлення забезпечення застосовують при кредитуванні фірм роздрібною та оптовою торгівлі. Банк-кредитор оплачує товари фірмі-постачальнику. Позичальник, отримавши товар, який юридично належить банку, зобов'язується зберігати його до моменту погашення позички. Зобов'язання позичальника посвідчується векселем, який підлягає оплаті на вимогу (пред'явлення) банку-кредитора. Якщо партія заставних товарів продана кінцевому споживачу, то позичальник має право розпоряджатися виручкою тільки

на підставі доручення банку-кредитора. Без доручення виручка зараховується на погашення позички.

Забезпечення шляховими документами використовується у кредитуванні експортно-імпортних торговельних операцій. У цьому разі заставою за короткостроковими позичками є документи, які підтверджують відвантаження товарів (коносамент і накладні). Коносаменти застосовуються для оформлення відвантаження товарно-матеріальних цінностей морським і річковим транспортом, накладні — іншими видами транспорту. Цей спосіб забезпечення кредиту оформлюється через індексування зазначених документів їх власниками на користь банку-кредитора. Умовою надання кредиту під забезпечення шляховим документом є страхування вантажу.

Забезпечення нерухомим майном використовується, як правило, для надання великих довгострокових позичок, що називаються *іпотечними*. Заставою за іпотечні позички можуть бути такі види майна:

- для промислових, торговельних фірм, фермерських господарств — земельні ділянки, виробничі та сільськогосподарські будівлі, приміщення, комунікації;
- для індивідуальних позичальників — житлові будинки, квартири.

Забезпечення кредиту оформлюється борговим зобов'язанням позичальника — іпотекою. За деякими видами іпотечних позичок (наприклад, споживчий кредит на придбання житла) банк може продавати іпотеки позичальників індивідуальним інвесторам. Це здійснюється шляхом випуску (емісії) цінних паперів, як правило, облігацій, які забезпечуються іпотеками. Облігації надходять на ринок цінних паперів і продаються. Виручені кошти банк спрямовує в обіг. Платежі позичальників за іпотечні позички (вклади на покриття кредиту і відсоток) розподіляються банком серед власників облігацій. Прибуток банку складається з різниці між позичковим відсотком, який виплачує позичальник банку, і відсотком за цінними паперами, який банк сплачує їх власникам.

Забезпечення рухомим майном. У цьому разі як заставу за позички використовують такі види рухомого майна:

- для промислових, торговельних та інших фірм, фермерських господарств — обладнання, машини, механізми, інвентар, транспортні засоби, худоба тощо;
- для індивідуальних позичальників — товари довгострокового вжитку (а також власні автомобілі).

Забезпечення цінними паперами. Як заставу приймають державні цінні папери і папери корпорацій. Обов'язкова умова — висока ліквідність цінних паперів.

Позичкові кошти не можна використовувати на купування нових цінних паперів — це спрямовано на обмеження біржової спекуляції позичальників та зниження ризику банкрутства клієнтів.

Забезпечення дорогоцінними металами. Як заставу приймають монети, зливки, вироби із золота, срібла, платини, дорогоцінних каменів та ін. Цей спосіб забезпечення кредиту нині використовують досить рідко.

У практиці роботи комерційних банків держав із розвинутою ринковою економікою зустрічаються й інші способи забезпечення кредитів. Зокрема, при наданні позичок індивідуальним позичальникам як заставу приймають поліси страхування життя, свідоцтва про ощадні вклади, вимоги на виплату заробітної плати; при кредитуванні підприємств видобувних галузей — корисні копалини або контракт на постачання сировинних ресурсів; при кредитуванні фермерських господарств — врожай (зібраний або на корені, якщо він застрахований).

Позички, що надаються комерційними банками, можуть погашатися двома способами: одночасно і в розстрочку. Погашення в розстрочку використовують при поверненні великих довгострокових кредитів або споживчих позичок. Розстрочка платежів за позички має кілька різновидів залежно від особливостей фінансового стану та господарських потреб клієнтів. Залежно від виду розстрочки змінюється вартість позички, оскільки позичковий відсоток нараховується на непогашену частину боргу. Що швидше позичальник поверне борг, то дешевше в результаті обійдеться йому позичка.

Можливі також інші способи погашення позичок: із регресією платежів, за бажанням позичальника — достроково, на вимогу кредитора — з попереднім повідомленням позичальника.

Організація кредитних взаємовідносин комерційних банків і клієнтів визначається багатьма факторами, зокрема стратегією і тактикою банку, кваліфікацією банківських працівників, розміром статутного фонду і власних коштів та ін. Процес кредитування складається з певних етапів, кожний з яких забезпечує вирішення конкретних завдань, а разом вони спрямовані на досягнення основної мети банківського кредитування — отримати банківський прибуток.

На першому етапі банківського кредитування здійснюють аналіз і попередній добір заявок клієнтів на отримання кредиту. Звертаючись за отриманням кредиту, клієнт подає до банку заявку, де зазначає цільове призначення кредиту, його суму, строк користування та конкретні дати погашення, характеристику й економічний ефект від кредитування проекту, форми забезпечення кредиту. На цьому етапі банк оцінює сильні й слабкі сторони поданого для кредитування об'єкта, насамперед вірогідність своєчасного повернення кредиту і сплати відсотків за його користування.

Крім заявки на кредит на прохання банку кредитоодержувач подає й інші документи. Якщо розрахунковий рахунок клієнта відкритий в іншому банку, то він подає нотаріально завірени копії статуту та установчого договору або положення про господарський підрозділ разом з установчими документами і відповідно оформленою довіреністю на право укладання кредитних угод від імені юридичної особи, техніко-економічне обґрунтування одержання кредиту, графік надходжень і платежів на весь строк користування кредитом, копії документів про підтвердження угод, що кредитуються, відомості про кредити, отримані в інших банках, бухгалтерський баланс і фінансові звіти на останню звітну дату. Банк може вимагати також інші документи, потрібні для визначення фінансового стану та кредитоспроможності клієнта.

Працівник банку повинен переконатися, що клієнт зареєстрований як суб'єкт підприємницької діяльності в органах державної реєстрації.

Кредити і взаємовідносини регламентуються кредитними договорами, що укладаються між кредитором і позичальником тільки в письмовій формі. Такі договори визначають взаємні зобов'язання та відповідальність сторін і не можуть змінюватися в односторонньому порядку без згоди обох сторін.

Кредитний договір може бути укладений як через складання одного документа, який підписують кредитор і позичальник, так і за допомогою обміну листами, телеграмами, телефонограмами, які підписує сторона, що їх надсилає.

Комерційні банки можуть надавати кредити всім суб'єктам господарської діяльності незалежно від їх галузевої належності, статусу, форм власності за наявності в них реальних можливостей і правових форм забезпечення своєчасного повернення кредиту та сплати відсотків (комісійних) за його користування. Для отримання кредиту позичальник

звертається до банку. Звернення може мати вигляд листа, клопотання, заявки, заяви. У документах зазначають суму кредиту, його мету, строки погашення та форми забезпечення.

Для кредитів, що надаються в іноземній валюті, потрібно враховувати також відсоткові ставки, які діють на міжнародних ринках капіталів.

Позичальник, який отримує одноразовий кредит на придбання товарів або на оплату товарно-матеріальних цінностей у межах чинного законодавства за контрактами, угодами, подає у банк копії цих контрактів і угод, а також інші документи, які стосуються заходу, надходженнями від якого передбачається погашення кредиту.

Позичальник, який звертається до банку за отриманням кредиту на спорудження об'єктів для зберігання та переробки сільськогосподарської продукції, виробництва товарів народного споживання тощо, подає до банку проект будівництва (реконструкції) підприємства, що відповідає встановленим законодавством санітарно-гігієнічним, екологічним та іншим нормам, а також висновки експертів щодо проектно-кошторисної документації, які підтверджують дотримання встановлених норм, та інші необхідні для кредитування документи (контракт з будівельною організацією, техніко-економічне обґрунтування, графіки виконання робіт).

Позичальник у разі отримання кредиту на витрати, що не перекриваються надходженнями упродовж календарного року, подає прогнозовані розрахунки, необхідні в короткостроковому кредиті, на рік з розбивкою за кварталами.

Комерційний банк вивчає й аналізує діяльність потенційного позичальника, визначає його кредитоспроможність, прогнозує ризик неповернення кредиту і приймає рішення про надання кредиту або відмову в його наданні.

Основні критерії оцінювання кредитоспроможності позичальника:

- забезпеченість власними коштами щонайменше 50 % його видатків;
- репутація позичальника (кваліфікація, здібності керівника, дотримання ділової етики, договірної, платіжної дисципліни);
- оцінка продукції, що випускається, наявність замовлення на її реалізацію, характер послуг, які надаються (конкурентоспроможність на внутрішньому та зовнішньому ринках, попит на продукцію, послуги, обсяги експорту);
- економічна кон'юнктура (перспективи розвитку позичальника, наявність джерел коштів для капіталовкладень).

Необхідні відомості про позичальника та інформація, яку банк отримав при оформленні кредиту, систематизуються у кредитній справі позичальника. Документи, що зберігаються у цій справі, групуються за такими ознаками:

- матеріали з надання кредиту (кредитний договір, боргові зобов'язання, гарантійні листи тощо);
- фінансово-економічна інформація (бухгалтерські баланси, звіти про прибутки та збитки, бізнес-плани тощо);
- матеріали про кредитоспроможність позичальника (довідки, отримані від інших банків, запити, листування, звіти аудиторських фірм тощо).

Забороняється надавати кредити на покриття збитків господарської діяльності позичальника, а також на формування та збільшення статутного фонду комерційних банків та інших господарських товариств.

Кредити надаються суб'єктам господарської діяльності *у безготівковій формі* через оплату платіжних документів із позичкового рахунку як у національній, так і в іноземній валюті у порядку, визначеному чинним законодавством та нормативними актами НБУ, або через перерахування на розрахунковий рахунок позичальника, якщо інше не передбачено кредитним договором, а також *у готівковій формі* для розрахунків із здавачами сільськогосподарської продукції.

Погашення кредиту і нарахованих на нього відсотків (комісій) здійснюється позичальником з розрахункового чи поточного (валютного) рахунку. Якщо розрахунковий рахунок позичальника відкритий в іншому банку, погашення боргу за кредит і сплата відсотків здійснюються платіжними дорученнями позичальника, а в разі визнання боргу позичальником — платіжною вимогою банку у встановленому чинним законодавством порядку. Якщо позичальник неспроможний сплатити борг, його стягують з гарантів (поручителів) у встановленому чинним законодавством порядку.

Кошти для погашення заборгованості спрямовують для сплати передусім відсотків за користування кредитом, потім — простроченій заборгованості. Сума, що залишається, спрямовується на погашення основної суми кредиту.

Відстрочення погашення кредиту з підвищенням відсоткової ставки здійснюється банком у виняткових випадках: у разі виникнення у позичальника тимчасових фінансових ускладнень через непередбачені обставини, якщо позичальник вжив відповідних заходів щодо їх усунення.

Відстрочення має бути оформлене додатковим договором між позичальником і банком.

Банк здійснює контроль за виконанням позичальником умов кредитного договору, цільовим використанням кредиту, своєчасним і повним його погашенням. При цьому впродовж усього строку дії кредитного договору він підтримує з позичальником ділові контакти, перевіряє стан збереження заставленого майна, що повинно бути передбачено кредитним договором. У разі виявлення фактів використання кредиту не за цільовим призначенням банк має право достроково розірвати кредитний договір, що є підставою для стягнення всіх коштів у межах зобов'язань позичальника за кредитним договором у встановленому чинним законодавством порядку.

У разі несвоєчасного погашення боргу за кредит і сплати відсотків (комісій) за його використання, за відсутності домовленості про відстрочення погашення кредиту, банк має право застосувати штрафні санкції у розмірах, передбачених договором.

Залежно від методів кредитування розрізняють позичковий простий рахунок і спеціальний. Згідно з положенням НБУ "Про кредитування" від 28 вересня 1995 р. № 246 існують такі форми кредиту: банківський, комерційний, лізинговий, іпотечний, споживчий (лише в національній валюті), бланковий та консорційний.

Банківський кредит — це основна форма кредиту, згідно з якою банки надають гроші у тимчасове користування (готівкою чи безготівково) у позичку юридичним та фізичним особам і державі.

Комерційний кредит — це товарна форма кредиту, яка визначає відносини з питань перерозподілу матеріальних фондів і характеризує кредитну угоду між двома суб'єктами господарської діяльності. Учасники кредитних відносин при комерційному кредиті оформлюють свої господарські відносини у вигляді *векселів* — зобов'язань боржника сплатити кредитору зазначену суму в обумовлений строк.

Об'єктом комерційного кредиту можуть бути реалізовані товари, виконані роботи, надані послуги, щодо яких продавець надає відстрочення платежу.

У разі оформлення комерційного кредиту у вигляді векселя інші угоди про надання кредиту не укладаються. Комерційний кредит може погашатися через оплату боржником суми боргу векселя; передавання векселя згідно з чинним законодавством іншій юридичній особі (крім банків та інших кредитних установ); переоформлення комерційного кредиту на банківський.

У разі оформлення комерційного кредиту не у вигляді векселя кредит погашається згідно з умовами, передбаченими договором сторін.

Лізинговий кредит — це форма майнового кредиту, яка характеризує відносини між юридичними особами, що виникають у разі оренди майна і супроводжуються укладенням лізингової угоди.

Об'єктом лізингу є рухоме (машини, обладнання, транспортні засоби, обчислювальна та інша техніка) і нерухоме (будівлі, споруди, система телекомунікацій та ін.) майно.

Суб'єктами лізингу можуть бути лізингодавач (суб'єкт господарювання, який є власником об'єкта лізингу і здає його в оренду), користувач (суб'єкт, який домовляється з лізингодавачем про оренду щодо набуття права володіння та розпорядження об'єктом лізингу в межах, встановлених лізинговою угодою), виробник (підприємство, організація та інші суб'єкти господарювання, які виробляють або реалізують товарно-матеріальні цінності).

Іпотечний кредит — це особлива форма кредиту, яка характеризує економічні відносини з надання кредитів під заставу нерухомого майна.

Кредиторами з іпотеки можуть бути іпотечні банки або спеціальні іпотечні компанії, а також комерційні банки.

Позичальниками можуть бути юридичні та фізичні особи, які мають у власності об'єкти іпотеки або мають поручителів, які надають під заставу об'єкти іпотеки на користь позичальника.

Для іпотеки при наданні кредиту доцільно використовувати житлові будинки, квартири, виробничі будинки, споруди, магазини, земельні ділянки, що є власністю позичальника і не є об'єктом застави за іншою угодою.

Споживчий кредит — кредит, який надається тільки в національній валюті фізичним особам — резидентам України на придбання споживчих товарів тривалого користування та надання послуг. Такий кредит повертається в розстрочку, якщо інше не передбачено умовами кредитного договору.

Банк надає кредити фізичним особам у розмірах, що визначаються виходячи з вартості товарів і послуг, які є об'єктом кредитування. Розмір кредиту на будівництво, купівлю і ремонт житлових або садових будинків, дач та інших будівель визначається вартістю майна, майнових прав, які можуть бути передані банку фізичною особою як забезпечення, та сумою поточних доходів, за винятком обов'язкових платежів, упродовж 10 років. Строк кредиту встановлюється залежно від цілей об'єкта креди-

тування, розміру позички, платоспроможності позичальника і не повинен перевищувати 10 років з дня його надання.

Фізичні особи погашають кредити перерахуванням коштів з особистого вкладу (депозитного рахунку) переказами через пошту або готівкою.

Бланковий кредит комерційний банк може надавати при наявності власних коштів (без застави майна чи інших видів забезпечення — тільки під зобов'язання повернути кредит) із застосуванням підвищеної відсоткової ставки надійним позичальникам, які мають стабільні джерела погашення кредиту і перевірений авторитет у банківських колах.

Консорційний кредит — це кредит, який банківський консорціум може надавати позичальникові таким шляхом:

- акумулювання кредитних ресурсів у певному банку з подальшим наданням кредитів суб'єктам господарської діяльності;
- гарантування загальної суми кредиту провідним банком або групою банків (кредитування здійснюється залежно від потреби у кредиті);
- зміни гарантованих банками-учасниками квот кредитних ресурсів за рахунок залучення інших банків для участі у консорційній операції.

4.2. Види кредитних установ

Кредитні установи поділяються за такими критеріями:

- за формою власності — на державні та приватні;
- за формою організації — на такі, що мають власну справу (один власник), товариство (власники — партнери), корпорацію (є юридичною особою, капітал якої відокремлений від капіталу власників);
- за виконуваними операціями — на універсальні та спеціалізовані (лізингові, страхові компанії та ін.);
- за територією діяльності — на міжнародні (МВФ, МБРР, Європейський фонд розвитку), регіональні та національні (пов'язані з національною кредитною системою, що сприяє розвитку державних кредитних інститутів);
- за суттю та виконуваними функціями у кредитній системі — на національні (центральні), комерційні банки, спеціальні фінансово-кредитні інститути.

Сучасний комерційний банк виконує близько ста взаємопов'язаних операцій і послуг. Банки оперують здебільшого чужим капіталом, тому масштаби кредитування та інвестування банківських коштів залежать від спроможності кредитної установи залучити вільний грошовий капітал і заощадження. Водночас із розвитком банківської системи залежність активних операцій від пасивних послаблюється внаслідок розширення практики створення фіктивних депозитів при кредитуванні клієнтів. У такому разі пасивні операції виникають на базі активних. Однак цей процес має недоліки, зумовлені як структурою операцій комерційних банків, їх ліквідністю, так і станом господарської кон'юнктури, фазою економічного циклу. Порівняно з іншими сферами підприємницької діяльності власний капітал комерційного банку має невелику питому вагу в сукупному капіталі (його використовують для страхування інтересів вкладників). У всіх країнах світу значення показника капітал/активи, який регулюється державою, коливається в межах 0,04–0,08.

Крім загального зв'язку активів і пасивів існує залежність між окремими видами операцій. Конкуренція між банками змушує їх боротися за клієнта через запровадження нових форм обслуговування, надання супутніх послуг (навіть безкоштовно). Відкриття поточного рахунку супроводжується виконанням операцій з розрахунку і безготівкового перерахування коштів, видавання короткострокових кредитів (у вигляді овердрафту), використання кредитних карток, автоматів для одержання або внесення грошей у неробочі години.

Регулярні кредитні зв'язки між банком і позичальником спонукають банк інвестувати капітал клієнта в цінні папери, виконувати для нього комісійні та посередницькі операції, приймати його майно в управління на довірчій основі, здійснювати розрахунки. Банк, надаючи додаткові послуги, залучає і дрібних вкладників, які звичайно мають переважне право одержувати або пролонговувати кредит.

4.3. Спеціальні фінансово-кредитні інститути

Крім банків до кредитної системи входять спеціальні фінансово-кредитні інститути (ФКІ). У країнах з розвиненими ринковими відносинами небанківськими ФКІ є пенсійні фонди, страхові, лізингові, інвестиційні, фінансові компанії. В Україні до небанківських кредитних установ належать каси взаємодопомоги, ломбарди, пенсійний фонд, органи державного та акціонерного страхування.

Каса взаємодопомоги — це громадська кредитна установа, яка створюється на добровільних засадах і акумулює кошти громадян для надання їм матеріальної допомоги. Каси створюються при профспілкових організаціях працівників і службовців — для членів профспілки, у колгоспах — для колгоспників, у відділах соціального забезпечення — для пенсіонерів.

Управління касою взаємодопомоги здійснюється загальними зборами її членів і обраним на них правлінням. Члени каси сплачують вступні та щомісячні членські внески у встановлених розмірах.

Кошти каси взаємодопомоги формуються за рахунок вступних і членських внесків, пені за несвоєчасне повернення довгострокових позик, дотацій профспілкових органів та інших грошових надходжень. За рахунок цих коштів надаються довго- (до шести, в окремих випадках — до 10 міс.) та короткострокові (до чергового одержання заробітної плати) позики. Граничні розміри позик встановлюються правлінням каси, зокрема довгострокових — залежно від суми внесків, нагромаджених членами каси.

Позики надаються без стягнення відсотків за їх використання. У разі несвоєчасного повернення позики стягується пеня у розмірі 1 % суми залишку боргу за кожний прострочений місяць. Тому, хто вибуває з членів каси, повертають його членські внески з відрахуванням його заборгованості з позики.

Ломбарди — це компанії, що мають кооперативну форму організації. Їх капітал створюється за рахунок страхових платежів окремих осіб. Кожний застрахований згідно з правилами організації компанії стає її співвласником. Тарифи взаємних компаній вищі, ніж акціонерних. Капітал цих компаній створюється за рахунок продажу полісів, які дають право на участь у прибутках. Кожний застрахований вносить страхові платежі залежно від передбачуваної суми збитків компанії. Якщо внаслідок страхових операцій у компанії залишається прибуток, він розподіляється між її членами або спрямовується на рахунок майбутніх платежів чи збільшення страхової суми.

Ломбарди — це також кредитні установи, які надають грошові позики під заставу рухомого майна.

Пенсійні фонди у західних країнах створюються приватними і державними корпораціями, фірмами та підприємствами для виплат пенсій і допомоги робітникам і службовцям. Кошти цих фондів створюються за рахунок внесків робітників, службовців, підприємств, а також прибутків від інвестицій пенсійних фондів.

На відміну від загальнодержавної системи соціального страхування, що ґрунтується на стандартних умовах, система забезпечення робітників та службовців з пенсійних фондів підприємств дає можливість встановлювати особливі умови, зокрема інший пенсійний вік, систему внесків, що враховує при нарахуванні пенсії весь заробіток, а не його частину. Пенсія може обчислюватися на основі суми заробітку за кілька місяців перед виходом на пенсію або залежно від стажу роботи.

У пенсійних фондах акумулюються досить великі кошти, які інвестуються переважно в акції приватних компаній як на національному, так і на міжнародних ринках позичкових капіталів. Пенсійні фонди є самостійною ланкою західної кредитної системи. Уряд заохочує розвиток пенсійних фондів, тому що частина їх резервів розміщується в коротко- і довгострокові державні цінні папери.

Страховання здійснюється державними страховими комерційними організаціями, акціонерними страховими товариствами, страховими кооперативами, спільними страховими організаціями за участю іноземних страхових фірм. Діють також органи державного страхового нагляду.

Існує майнове і особисте страхування. Страхування здійснюють у двох формах — обов'язковій та добровільній. *Майнове страхування* розрізняють залежно від категорії страховиків, а також за видами застрахованого майна — страхування будівель та споруд, сільсько-господарських культур і тварин, засобів автотранспорту і рибальських суден, домашнього майна тощо.

Особисте страхування поділяється на страхування життя, яке включає змішане страхування, страхування дітей, шлюбне страхування, страхування пенсій, страхування на випадок смерті або втрати працездатності (довічне і на певний строк), страхування від нещасних випадків, в якому розрізняють особисте страхування за рахунок підприємств і організацій, страхування пасажирів.

Кошти страхових організацій складаються із статутного фонду, поточних надходжень із страхових операцій і фондів спеціального призначення.

Наприклад, в Україні у міру розвитку ринкових відносин виникають нові форми страхування, альтернативні державному. За аналогією із західними державами утворюються акціонерні та взаємні страхові компанії.

Кошти акціонерної страхової організації формуються через об'єднання індивідуальних капіталів окремих підприємств, організацій та приватних осіб. Під час створення акціонерного товариства кожний

акціонер повинен внести певну грошову суму. Участь окремого акціонера в акціонерній компанії виражається у володінні ним акціями, які дають право на одержання пропорційної частки доходу. Акціонерні компанії на відміну від взаємних застосовують тверді тарифи.

Взаємні страхові компанії займаються купівлею устаткування, машин, транспортних засобів, дорогих споруд виробничого призначення і наданням їх в оренду з правом подальшого викупу.

Інвестиційні компанії — різновид фінансово-кредитних інститутів, поширених у західних країнах. Їх капітал створюється на акціонерній (пайовій) основі внаслідок акумулювання коштів приватних інвесторів за допомогою емісії власних цінних паперів (зобов'язань). Сформований капітал вкладається в акції та облігації підприємств у своїй країні та за кордоном. Отже, інвестиційні компанії є посередниками між позичальником та індивідуальним інвестором. Вони купують, зберігають і продають цінні папери з метою одержання прибутку на вкладений капітал.

Доходи, одержані у вигляді процентів і дивідендів, окрім адміністративно-господарських витрат, формують прибуток інвестиційних компаній, який розподіляється серед акціонерів (пайовиків). Прибуток, одержаний від підвищення біржового курсу цінних паперів, зараховується у резерв.

Залежно від методу формування пасивів інвестиційні компанії поділяються на дві основні групи — закритого і відкритого типу. Перші мають фіксований акціонерний капітал, їх акції котируються на ринку і не підлягають погашенню до моменту ліквідації компанії. Другим властивий капітал, що постійно змінюється, тобто їх акції (паї) вільно продаються та купуються учасниками компаній за цінами, які відповідають поточній ринковій вартості активів інвестиційної компанії. До продажної ціни такої акції (паю) входить додаткова надбавка, як правило, у розмірі 6–9 %.

Інвестиційні компанії можуть користуватися в обмежених розмірах позичковими коштами. Компанії відкритого типу мають право тільки залучати банківський кредит, а закритого типу — випускати також облігаційні позики.

З розвитком ринкових відносин інвестиційні компанії створюються в Україні.

Фінансові компанії — це фінансово-кредитні установи, які спеціалізуються на кредитуванні окремих галузей або наданні певних

видів кредитів (споживчого, інвестиційного та ін.), здійсненні фінансових операцій. Вирізняють такі види фінансових компаній:

- з кредитування продажу в розстрочку споживчих товарів тривалого користування — надають позички не безпосередньо споживачам, а купують їх зобов'язання у роздрібних торговців і дилерів зі знижкою (як правило, 7–10 %);
- які займаються обслуговуванням систем комерційного кредиту — надають аванси фірмам, що відвантажують товар, одержуючи при цьому право вимоги щодо боржника (покупця);
- що надають дрібні позички індивідуальним позичальникам під високий (лихварський) процент.

Ресурси фінансових компаній формуються за рахунок строкових депозитів (як правило, 3–6 міс.). Вони акумулюють грошові кошти промислових і торговельних фірм, деяких фінансових установ і меншою мірою — населення. Фінансові компанії сплачують вкладникам вищі проценти, ніж комерційні банки.

Досвід функціонування спеціальних фінансово-кредитних установ деяких розвинених країн у такій специфічній сфері, як житло, доцільно використати в Україні для розв'язання житлової проблеми.

У Франції діють товариства з питань житла за невисоку платню. З часів Другої світової війни вони володіють значною частиною соціального житла і здають його у найм. Проте зазначену діяльність не можна розглядати як фінансову.

Найстарішим фінансовим закладом у Франції, що працює в цій галузі, є Банк кредитування нерухомості, заснований у 1857 р. для полегшення придбання землі фермерами. Ця установа фінансувала великі містобудівні операції часів Другої Імперії. У ХХ ст. банк, не втрачаючи значення в галузі нерухомості, здійснює іпотечне фінансування придбання і будівництва житла, а також рефінансування деяких довгострокових інвестицій (для розвитку рибальського, річкового та повітряного транспорту).

Починаючи з 50-х років Банк кредитування нерухомості почав розподіляти пільгові кредити на придбання власності середнім класом, причому товариства з питань житла за невисоку платню фінансували будівництво житла, що здавалось у найм, для широких соціальних верств населення. Це змусило Банк кредитування нерухомості розширити фінансування будівництва у співробітництві з банками, що надають додаткові короткострокові кредити.

Банк кредитування нерухомості зберігає монополію на надання кредитів для інвестування у житло.

Банк “Енен” (філіал Суецької фінансової компанії), Європейський іпотечний банк (філіал Взаємного страхового товариства МААФ), Банк будівництва та громадських робіт, який як основний акціонер має досвід у цьому секторі і крім фінансування будівельних підприємств фінансує придбання житла, традиційно орієнтуються у діяльності на фінансування житла і будівництва. До цієї групи належить також Кредитна спілка для будівництва (УСВ), яка входить у Банківську компанію — велику приватну групу з питань спеціального кредитування.

У Німеччині діють ощадні каси з питань будівництва — “Баушпаркасен” — громадські або приватні заклади, що зберігають на пільгових умовах житлові заощадження з певним мінімальним терміном вкладання і надають кредити.

Крім того, у Німеччині налічується 27 приватних іпотечних банків — “Привате іпотекенбанкен”, які надають довгострокові позики для фінансування будівництва та модернізації житла. Вони також надають кредити землям, містам, громадським організаціям, установам ЄЕС. Останніми роками цей вид діяльності істотно розширився.

В Італії діють заклади з питань кредитування нерухомості та будівництва (автономні відділення кредитування нерухомості великих банків та ощадних кас БНЛ, Неаполітанський, Сицилійський, Сардинський банки та ін.), спеціальні організації для фінансування громадських робіт (автономні відділення великих фінансових закладів, які фінансують будівництво житла).

У США будівництво кредитують переважно ощадно-позичкові асоціації, взаємні ощадні банки та страхові компанії.

Контрольні питання

1. Поняття кредитної системи.
2. Процеси, властиві кредитній системі.
3. Загострення конкурентної боротьби між кредитними інститутами в 70–80-х роках.
4. Види кредитних установ.
5. Взаємозв'язок банківських операцій.
6. Спеціальні фінансово-кредитні інститути.

Тести для самоконтролю

1. *Поняттям кредитної системи є:*
  - а) сукупність кредитно-розрахункових відносин та небанківських фінансово-кредитних інститутів;
  - б) банки та сукупність кредитних відносин, які вони організують;
  - в) мобілізація тимчасово вільних грошей, їх використання та банки;
  - г) сукупність кредитно-розрахункових відносин, форм і методів кредитування та інститутів, які організують ці відносини.
2. *Конкуренція у банківській справі відбувається між такими установами:*
  - а) банками і небанківськими фінансово-кредитними інститутами;
  - б) різного рівня банківської системи;
  - в) банками, банками і небанківськими фінансово-кредитними інститутами, небанківськими фінансово-кредитними інститутами;
  - г) різного рівня кредитної та банківської систем.
3. *Активні операції банків — це:*
  - а) операції, за допомогою яких банки формують власний капітал;
  - б) сукупність різних видів операцій — кредитних, розрахункових, довірчих та ін.;
  - в) операції, за допомогою яких банки розміщують власний і залучений капітал;
  - г) кредитні операції й такі, за допомогою яких банки формують свої ресурси.
4. *Пасивні операції банків — це:*
  - а) операції, за допомогою яких банки формують свої ресурси для виконання активних операцій;
  - б) операції, за допомогою яких банки формують свої ресурси для виконання кредитних операцій;
  - в) операції, за допомогою яких банки розміщують власний і залучений капітал;
  - г) операції, за допомогою яких банки формують свої ресурси для здійснення інвестиційних та інших активних операцій.
5. *Кредитні установи групуються залежно від таких ознак:*
  - а) економічної сфери застосування;
  - б) форми власності;

- в) форми реєстрації;
  - г) форми організації;
  - д) території діяльності;
  - е) функцій і характеру виконуваних операцій;
  - є) суті та функцій у кредитній системі.
6. *Банківські операції* — це:
- а) розміщення власного та залученого капіталу;
  - б) кредитні операції і банківські інвестиції;
  - в) активні і пасивні операції;
  - г) співвідношення активних і пасивних операцій.
7. *Банки можуть виконувати лише такі основні операції:*
- а) активні;
  - б) пасивні;
  - в) залучення і розміщення грошових вкладів та кредитів;
  - г) здійснення розрахунків та касове обслуговування;
  - д) усі відповіді неправильні;
  - е) правильні відповіді в), г);
  - є) усі відповіді правильні.
8. *Спеціальні фінансово-кредитні інститути* — це:
- а) жиробанки;
  - б) лізингові, факторингові, інвестиційні, страхові, фінансові компанії;
  - в) пенсійні фонди;
  - г) федеральні фонди;
  - д) ломбарди;
  - е) авальні банки;
  - є) каси взаємодопомоги;
  - ж) усі відповіді правильні;
  - з) правильні відповіді б), в), г), д), є).

ГРОШОВО-КРЕДИТНА СИСТЕМА США

Починаючи із середини ХХ ст. уряд США намагається поєднати грошово-кредитну та бюджетну політику для досягнення подвійної мети — повної зайнятості та цінової стабільності. Грошово-кредитна політика визначає спрямування кредитів, наявність грошей та швидкість грошового обігу, а бюджетна політика полягає у розподілі витрат та забезпеченні надходження податків. Наприкінці 60-х років економісти запровадили в обіг термін “точно налагодження” для означення високого рівня майстерності, досягнутого ними в управлінні економікою та реалізації вирішальних економічних завдань країни. Проте спроможність “точно налагодити” економіку виявилася ілюзорною. Інфляція у 70-х роках сягнула двозначних величин. І хоча на початку 80-х років її вдалося приборкати, дефіцит державного бюджету істотно збільшився. Розглянемо роль грошово-кредитної та бюджетної політики США, її сильні та слабкі сторони, місце у ній грошово-кредитної системи.

5.1. Гроші в економіці США

Кількість грошей в економіці країни — вирішальний чинник, що впливає на рівень цін, швидкість економічного розвитку та рівень зайнятості. Гроші є еквівалентом, який люди приймають в обмін на власний товар чи послуги; вони також є одиницею розрахунків, коли йдеться про ціни чи борги. До того ж їх у вигляді майна та цінних металів заощаджують на майбутні покупки.

У XVIII ст. грошовий обіг на американському континенті регламентувався англійським законодавством і обслуговувався переважно

іноземними грошима. У 1785 р. Конгрес США оголосив національною грошовою одиницею долар (перебуває в обігу з 1786 р.).

Гроші у США випускають у формі монет і паперових купюр. Згідно з федеральним законом тільки Міністерство фінансів США та ФРС можуть виготовляти валюту США. Міністерство фінансів карбує монети, а Федеральна резервна система разом з Міністерством фінансів випускають кожний окремий тип паперових грошей відповідно до купюри США та купюри ФРС. На банкнотах США міститься офіційний девіз держави: “Ми віримо в Бога”.

Монети випускаються у кількох номіналах відповідно до їх вартості: “пенні”, або один цент, — одна сота долара; “нікель”, або п’ять центів, — п’ять сотих долара; “дайм”, або 10 центів, — десять сотих долара; “чвертка”, або 25 центів, — четверта частина долара; монета у 50 центів, або півдолара, і монета в один долар.

Паперові гроші, що друкуються у США, складаються майже виключно з купюр ФРС, які випускають 12 регіональних резервних банків ФРС. Ці купюри друкуються номіналом 1, 2, 5, 10, 20, 50 та 100 дол. До 1946 р. федеральні резервні банки випускали також купюри вартістю 500, 1000, 5000 та 10000 дол. (за межами США як платіжний засіб їх не приймають).

Міністерство фінансів випускає сьогодні лише один тип паперових грошей — купюри вартістю 100 дол. Як на купюрах Сполучених Штатів, так і на купюрах Федеральної резервної системи містяться надруковані підписи міністра фінансів та скарбника США.

США запроваджують в обіг паперові гроші з новими елементами захисту. Так, нещодавно запропоновано нові банкноти номіналом 50 дол. Як і 100-доларові банкноти, впроваджені в 1996 р., нові 50-доларові купюри поступово витіснятимуть купюри старого зразка, які надходитимуть із депозитарних установ до ФРС, де й будуть замінені на нові.

За словами керівника ФРС А. Грінспена, “США ніколи не вважали недійсною валюту, яка перебуває в обігу, не збираються робити цього і нині. Старі банкноти не анулюватимуться і не знецінюватимуться, США пишаться своєю валютою і цінуватимуть її завжди, незважаючи на довготривалість перебування її в обігу”.

Обсяг грошової маси будь-якої країни зумовлений виробництвом певного товару або урядовим декретом. Забезпечені товаром гроші звичайно спираються на цінні метали, передусім на золото і срібло.

Якщо у країні використовуються товарні гроші, величину грошової маси в обігу визначають вартістю виробництва товару і темпами виробництва. Наприкінці XIX — на початку XX ст. валюта США ґрунтувалася на золотому стандарті, тобто США давали гарантію, що викуплять свою валюту за обумовлену кількість золота.

Натомість “декретні” гроші не мають об’єктивної цінності. Вони мають цінність лише тому, що люди погоджуються визнавати її. Щоб поліпшити придатність таких грошей, уряд може оголосити свою валюту законним платіжним засобом, а це означає, що на вимогу закону громадяни повинні приймати гроші за їх номінальною вартістю. Сьогодні у США використовується система декретних грошей, а грошова маса в обігу контролюється національним урядом через центральний банк країни — Федеральну резервну систему. Валюта США є законним платіжним засобом.

Втім, грошова маса у США складається не лише з монет і паперових грошей. Депозити чекових рахунків також вважаються різновидом грошей, оскільки люди витрачають їх. Фактично майже три чверті всіх платежів у США здійснюються чеками. Коли комерційні банки дають позики, вони можуть створювати чеково-депозитні гроші, надаючи позичальникові додатковий кредит на його депозитний рахунок. Федеральна резервна система контролює процес створення грошей за допомогою резервних вимог, тобто правил, згідно з якими комерційні банки повинні зберігати частину грошей у власних сховищах або в депозитах федеральних резервних банків у певній мінімальній пропорції відповідно до своїх депозитних пасивів. Контролюючи резервну масу доларів, ФРС контролює у такий спосіб доларовий обсяг банківських позик.

Економісти вимірюють грошову масу кількома способами залежно від типу активів. Один із таких способів — це депозити на всіх рахунках, що приносять процентний дохід, якими можна користуватися як чековими рахунками. Інший спосіб включає ощадні рахунки, які не можна використовувати для негайної оплати покупок, оскільки банки вимагають завчасно повідомляти про зняття грошей з рахунку.

Коли обіг грошей збільшується, люди мають змогу витратити більше, тож підвищується попит на товари і послуги.

При підвищенні попиту підприємства наймають додаткових працівників для збільшення випуску продукції. Такою є модель економічного зростання. Але якщо виробництво не встигає за попитом, ціни

підвищуються. У разі постійного зростання цін настає інфляція. Це може поставити у скрутне становище людей, доходи яких не збільшуються такими ж стрімкими темпами, як інфляція. Показники грошової маси США за 10 років наведено у табл. 4.

Таблиця 4

Показники грошової маси США				
Показник	1980 р.	1983 р.	1987 р.	1990 р.
Наявні гроші	116,7	148,3	193,2	232
<i>M1</i>	414,9	526,9	750,9	795
<i>M2</i>	1632,6	2184,6	2862,1	3232

У табл. 5 наведено показники грошової маси та ліквідні активи за грудень 1991–1995 рр.

Таблиця 5

Грошова маса та ліквідні активи в США					
Показник	1991 р.	1992 р.	1993 р.	1994 р.	1995 р.
Наявні гроші	267,4	292,8	322,1	354,5	370,5
<i>M1</i>	897,3	1024,4	1128,6	1148,0	1129,8
<i>M2</i>	3547,9	3515,3	3583,6	3616,9	3755,1
<i>M3</i>	4176,0	4182,9	4242,3	4304,1	4548,2

Спостерігається швидке зростання грошових агрегатів *M*, що містять високоліквідні кредитні зобов'язання, які легко перетворюються в активні гроші. Це свідчить про нагромадження у господарстві США величезного інфляційного потенціалу, який може підірвати стабільність грошового обігу країни.

5.2. Федеральна резервна система

Федеральна резервна система США (*Federal Reserve System*) — центральна установа у банківській системі, що відповідає за монетарну політику США, центральний банк (“банк банків”, агент уряду при обслуговуванні державного бюджету).

Федеральну резервну систему створено у 1913 р. (дві спроби утворити центральний банк США у 1811 та у 1836 р. були невдалі). Ворожості американців до заснування центрального банку поклала край паніка у 1907 р. Тому в 1908 р. закон Олдрича-Ріланда визна-

чив завдання розробити проект організації центрального банку. У 1913 р. згідно із законом про Федеральну резервну систему створюється ФРС з 12 федеральними резервними банками.

Ф. Мишкін вважає, що ФРС має “формальну інституційну структуру, а разом з тим і неформальну структуру, що визначає, де всередині Федеральної резервної системи зосереджується справжня влада” [70, с. 471].

Формально ФРС складається з таких структурних одиниць (рис. 7):

- Рада керуючих;
- 12 федеральних резервних банків (ФРБ);
- банки-члени (приблизно 40 % комерційних банків США і національні банки);
- Федеральний комітет відкритого ринку (FOMC);
- Федеральна консультативна рада.

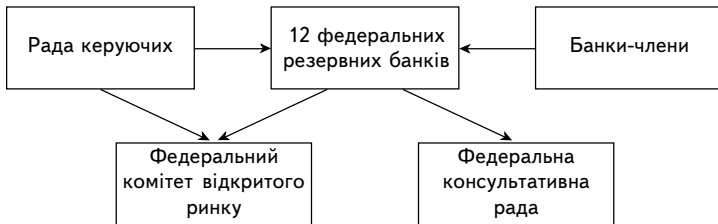

Рис. 7. Формальна структура Федеральної резервної системи

Голова Ради керуючих впливає на Раду керуючих через право встановлювати порядок денний засідань Ради і FOMC, виступати від імені ФРС і вести переговори з Конгресом і Президентом США (голова також впливає на Раду своїм авторитетом).

Федеральна резервна система на практиці функціонує як об'єднаний центральний банк, що контролюється Радою керуючих, і зокрема головою Ради керуючих. Проте ФРС як державна установа більш незалежна, ніж інші установи уряду США.

Рада керуючих ФРС (*Board of Governors of the Federal Reserve System*) складається із семи чоловік (включаючи голову) і відіграє вагомую роль у прийнятті рішень ФРС. Кожний керуючий призначається президентом США і затверджується сенатом. Керуючі виконують свої обов'язки протягом лише одного 14-річного строку і делегуються

від 12 федеральних резервних округів. Рада керуючих бере активну участь в ухваленні рішень щодо здійснення монетарної політики. Керуючі є членами FOMC (Рада підтверджує або не схвалює облікову ставку ФРБ).

Рада керуючих має законодавчо закріплені обов'язки, що не стосуються безпосередньо монетарної політики (у 1933—1968 рр. згідно з інструкцією “Q” встановлювала максимальні процентні ставки за певними видами депозитів; у 1969—1982 рр. мала право регулювати і контролювати кредит).

Федеральні резервні банки (*Federal Reserve Banks*) — це 12 окружних банків, що утворюють ФРС. Кожний банк є “квазігромадською, зареєстрованою як корпорація, інституцією, якою володіють приватні комерційні банки округу, що є членами ФРС. Ці Банки — члени ФРС купують акції у свого окружного ФРБ (вимога до членства), і дивіденди, що сплачуються на ці акції, обмежуються до 6 % річних” [70, с. 475].

Федеральні резервні банки виконують такі функції:

- здійснюють кліринг чеків;
- емітують нові гроші;
- вилучають зношені гроші з обігу;
- оцінюють окремі заявки на злиття банків;
- керують і надають дисконтні позички банкам у своїх округах;
- досліджують стан банків-членів;
- залучаються до здійснення монетарної політики (встановлюють облікову ставку, вирішують, які банки можуть отримувати дисконтні позички від ФРБ, вибирають одного банкіра для служби у Федеральній консультативній раді, мають голос у FOMC).

Банки — члени ФРС — це всі національні банки (зареєстровані службою контролера грошового обігу США) і близько 40 % комерційних банків США у 90-х роках. Закон про дерегулювання депозитних інститутів і контроль за грошовим обігом (1980 р.) поставив в однакове становище банки (члени і не члени ФРС) щодо резервних вимог.

Федеральний комітет відкритого ринку (*Federal Open Market Comette*) ухвалює рішення стосовно здійснення операцій на відкритому ринку. Цей комітет складається з семи членів Ради керуючих ФРС, президента ФРБ Нью-Йорка та президентів чотирьох інших ФРБ. Очолює FOMC голова Ради керуючих ФРС. В обговоренні питань беруть участь інші сім президентів окружних банків.

Федеральний комітет фактично не купує і не продає цінних паперів, а надсилає директиву до торгового бюро ФРБ Нью-Йорка, де керуючий внутрішніми операціями на відкритому ринку здійснює нагляд за купівлею-продажем державних цінних паперів.

Федеральна консультативна рада не впливає істотно на політику ФРС і виконує здебільшого церемоніальні функції.

Розглянута офіційна (формальна) структура ФРС не відображає реальної влади, а також структур, що ухвалюють рішення. Тому розглянемо неформальну структуру ФРС (рис. 8).

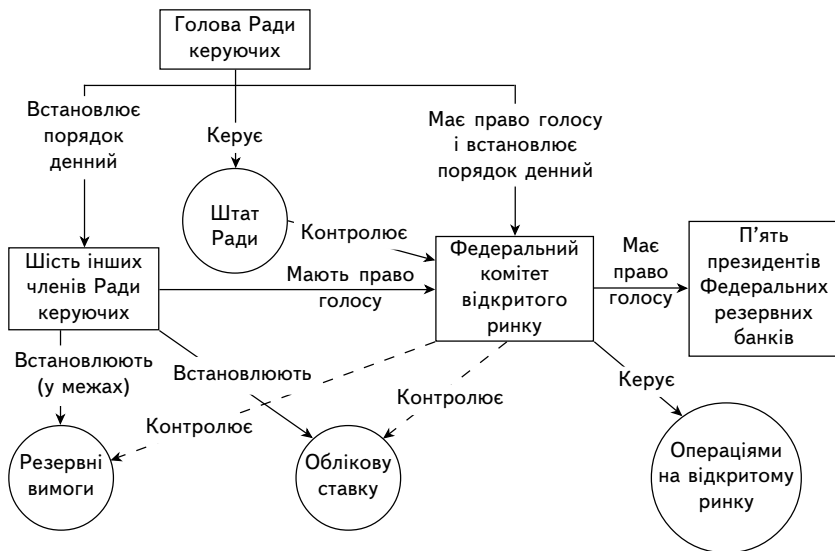

Рис. 8. Неформальна структура Федеральної резервної системи

Хоча ФРС підпорядковується безпосередньо Конгресу, згідно із законом Конгрес або президент не можуть здійснювати політичного тиску на її керівників. Незважаючи на це Рада керуючих має координувати свої дії з політикою президентської адміністрації та Конгресу. Федеральна резервна система не отримує фінансування від Конгресу, але на оперативні витрати стягує гроші з прибутків від інвестицій та з плати за надані послуги. Коли виникає суперечність — прагнути одержувати прибутки чи служити інтересам суспільства, ФРС має вибрати друге.

Федеральну резервну систему засновано Конгресом у 1913 р. для посилення нагляду за банківською системою та припинення банківських криз, що періодично виникали у XIX ст. Внаслідок Великої депресії 30-х років Конгрес наділив ФРС правом змінювати резервні вимоги до комерційних банків і регулювати маржу фондових ринків. З часом було прийнято й інші закони, що полегшили можливість ФРС давати кредити при наближенні фінансових катастроф.

Під час Другої світової війни діяльність ФРС зводилася до надання права Міністерству фінансів США шукати позики під невисокий процент. Коли з початком конфлікту в Кореї комерційні банки почали продавати велику кількість цінних паперів міністерства фінансів, ФРС енергійно скуповувала їх, щоб запобігти падінню цін на них. У 1951 р. ФРС уклала угоду з міністерством фінансів про незалежність своєї політики від фінансування з боку міністерства. Вона зосередила зусилля на стабілізації національної економіки — утримувала процентні ставки на низькому рівні під час зниження ділової активності та підвищувала їх у періоди швидкого економічного зростання. Наприкінці 50-х років ФРС приділяла особливу увагу стабілізації цін та обмеженню збільшення грошової маси, а в 60-х роках спрямовувала зусилля на досягнення повної зайнятості та розвиток виробництва.

У 70-х роках кредитна експансія стала занадто стрімкою, і економіка почала потерпати від зростання інфляції. З 1979 р. ФРС проголосила нову політику, спрямовану на безпосередній контроль за грошовою масою, що перебуває в обігу, а не за процентними ставками. Завдяки такій політиці вдалося сповільнити темпи збільшення грошової маси, обмежити кредитну експансію та знизити рівень інфляції. Втім, на початку 80-х років така політика спричинила і спад ділової активності. У 1982 р. ФРС знову послабила контроль за збільшенням грошової маси, активізувавши діяльність щодо зниження процентних ставок.

Для контролю за загальною масою грошей в обігу і кредитів у національній економіці ФРС використовує такі основні важелі. Перший — *регулювання облікової ставки*, або ставки процентів, які сплачують комерційні банки за позичені у резервних банків гроші. Підвищуючи (знижуючи) облікову ставку, ФРС може заохочувати (або навпаки) комерційні банки до купівлі позик, впливаючи на розмір одержуваного банками прибутку за надані позики.

Другим важелем є *встановлення норми обов'язкового резервування*. Це певний відсоток депозитів, величину якого встановлює ФРС і який комерційні банки зобов'язані тримати в готівковій формі у своїх сховищах або ж у формі депозитів — у регіональному резервному банку. Резервні депозити не можна використовувати для надання позик (табл. 6).

Таблиця 6

Норми обов'язкового резервування в США

Депозити	1989 р.	1992 р.	1996 р.
Трансакційні, %	12,0	10,0*	10,0
Строкові, %	3,0	0,0	0,0

* Станом на 02.02.92.

Федеральна резервна система США за останнє десятиліття знизила норму обов'язкового резервування.

У США останнім часом резервні зобов'язання мали 26 тис. кредитних установ і тільки 2 тис. з них тримали гроші на кореспондентських рахунках у ФРС. Існує тенденція до зменшення обсягів грошей на цих рахунках і збільшення їх обсягів у касах комерційних банків.

Третім, чи не найголовнішим важелем є *операції на відкритому ринку*, тобто купівля-продаж державних цінних паперів. Коли ФРС скуповує державні цінні папери у банків або в інших закладів та осіб, вона платить за них чеком (нове джерело грошей, які вона друкує), виписаним на себе. Коли цей чек депонується у банку, то створюються нові резерви, частину з яких банк може позичати або інвестувати, збільшуючи тим самим грошову суму.

Ці засоби дають можливість ФРС збільшувати або зменшувати обсяг грошей в обігу та кредитів в економіці США. Коли кількість придатних для позик грошей збільшується, кредити одержати легко, а процентна ставка знижується. Як правило, в разі зниження процентної ставки ділові та споживчі витрати збільшуються. Коли ж кількість грошей, призначених для позик, зменшується, кредит стає “дорогим”, а процентні ставки підвищуються. Вважається, що “дорогі гроші” — це могутнє знаряддя для боротьби з інфляцією.

Багато чинників ускладнюють використання Федеральною резервною системою бюджетно-кредитної політики для розв'язання своїх завдань. Передусім через те, що зміни грошової маси не викликають негайних змін в економіці. Збільшення чи зменшення кількості

грошей в обігу може не позначатися на економіці, доки не настануть інші економічні умови. Нові умови можуть вступити у взаємодію зі зміненою грошовою масою, викликаючи непередбачені наслідки. Спроба використати грошово-кредитні засоби для стабілізації цін інколи перешкоджає спробам досягти повнішої зайнятості, а намагання вдатися до грошово-кредитних операцій для зниження рівня безробіття нерідко спричиняють інфляцію. Завдання грошово-кредитної політики ускладнюється також через проблеми платіжного балансу країни. Тому ФРС намагається діяти обережно, змінюючи грошову масу США повільно і поступово.

5.3. Кредитна система

Перелік найбільших банків США 90-х років наведено у табл. 7.

Таблиця 7

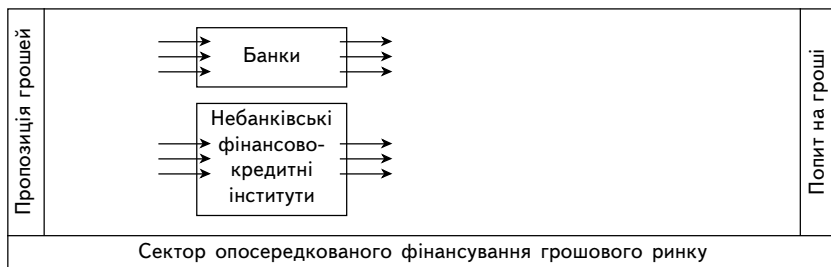
Найбільші банки США

Банк	Активи, млрд дол.	Активи усіх комерційних банків, %
Citicorp, Нью-Йорк	217	6,4
Bank America Corp., Сан-Франциско	111	3,3
Chase Manhattan Corp., Нью-Йорк	98	2,9
J. P. Morgan & Co., Нью-Йорк	93	2,7
Security Pacific Corp., Лос-Анджелес	85	2,5
Chemical Bank Corp., Нью-Йорк	73	2,2
NCNB Corp., Шарлотте	65	1,9
Bankers Trust Corp., Нью-Йорк	64	1,9
Manufacturers Hanover, Нью-Йорк	62	1,8
Wells Fargo & Co., Сан-Франциско	56	1,7
Разом	924	27,3

У 1990 р. тільки один американський банк Citicorp входив у десятку найбільших банків світу. В 1997 р. — вже три банки: Chase Manhattan Corp. (капітал — 22594 млн дол.) — друге місце у світі, Citicorp (212111 млн дол.) — четверте місце, Bank America Corp. (17293 млн дол.) — сьоме місце. Нині понад 100 американських банків мають закордонні відділення, а їх сумарні активи перевищують 500 млрд дол. (у 1960 р. їх було вісім, а сумарні активи становили 4 млрд дол.).

Такі досягнення зумовлюються ефективністю функціонування економіки США та надійністю банківських установ. За 1950–1970 рр. кількість банків-банкрутів становила 75. За роки кризи 1980–1994 рр. збанкрутувало 1617 банків і 1295 спеціальних ФКІ. Федеральна резервна система створює сприятливі умови для функціонування та розвитку банківської системи у 90-х роках (1995–1996 рр. — вісім банків-банкрутів, а у 1996 р. — один банк).

Небанківські спеціальні ФКІ відіграють в економіці важливу роль у спрямуванні коштів від позичкодавців-заощаджувальників до позичальників (рис. 9).

Рис. 9. Інституційна схема сектору опосередкованого фінансування грошового ринку

У секторі опосередкованого фінансування грошового ринку зв'язок між продавцями і покупцями грошей реалізується через фінансових посередників, які спочатку акумулюють у себе ресурси, що пропонуються на ринку, а потім продають їх покупцям від свого імені. Вони можуть самі висувати вимоги і пропозиції, які є самостійними об'єктами (інструментами) грошового ринку.

Значення небанківських фінансових інститутів полягає в інтенсифікації процесів фінансових інновацій. Здійснюючи інновації, ФКІ вступають (80–90-ті роки ХХ ст.) у пряму конкуренцію з банками, бо надають клієнтам такі самі послуги, що й банки. Розглянемо функціонування основних ФКІ США.

Страхові компанії спеціалізуються на продажу полісів, що забезпечують виплату страхових сум у разі смерті особи, втрати працездатності через хворобу або звільнення з роботи (компанії зі *страхування життя*) або в разі втрати майна внаслідок нещасних випадків (компанії зі *страхування майна*).

Страхові компанії, як і банки, функціонують у фінансовому посередницькому бізнесі, що перетворює для суспільства один вид активів на інший. Страхові компанії використовують страхові внески за поліси, щоб інвестувати в такі активи, як облігації, акції, заставні та надання позик. Доходи від цих активів використовують для виплати страхових відшкодувань за полісами. Якщо страхова компанія забезпечує своїх клієнтів недорогими страховими послугами і може заробити доходи на свої інвестиції, тоді вона отримує прибуток.

Страхові компанії існують у вигляді **акціонерних** або **взаємних компаній**. Власниками акціонерних компаній є акціонери, а взаємних — власники страхових полісів. На початку 90-х років ХХ ст. налічувалося близько 2 тис. компаній зі страхування життя (заснована в 1759 р. *Presbyterian Ministers Fund in Philadelphia* існує дотепер) і понад 3 тис. компаній зі страхування майна (найбільшими є *State Farm Insurance* і *Allstate Insurance*).

Пенсійні фонди виконують посередницькі функції з перетворення активів і гарантують суспільству ще один вид захисту — виплати доходу після виходу на пенсію. Системи пенсійного забезпечення можуть засновувати підприємці, трудові спілки, приватні особи. Пенсійна система забезпечується коштами за рахунок внесків і доходів від інвестування у довгострокові цінні папери (половину активів становлять облігації та акції).

Найважливішою системою пенсійного забезпечення є соціальне забезпечення держави — страховий фонд для людей похилого віку, що страхує практично всіх осіб, зайнятих у приватному секторі (з 1935 р.). У 1974 р. Конгрес прийняв закон про гарантію доходів працівників, які вийшли на пенсію. Згідно з цим законом створено також Корпорацію з гарантування пенсійних виплат ("*Penny Benny*"). Корпорація "*Penny Benny*" страхує пенсійні виплати до 2250 дол. на місяць кожній особі, якщо система пенсійного забезпечення компанії збанкрутує внаслідок нестачі коштів або коли вона буде неспроможна виконувати власні пенсійні зобов'язання.

Фінансові компанії мобілізують кошти за допомогою випуску комерційних паперів або акцій та облігацій і використовують кошти від їх продажу для надання позик споживачам та бізнесу (беруть у позику великі суми, а надають позики у малих сумах).

Розрізняють такі види фінансових компаній:

- що надають позики споживачам для купівлі товарів у дрібних торговців чи виробників;

- що надають позики для купівлі окремих товарів (меблів, побутової техніки, ремонт житла, дефінансування окремих боргів);
- що надають спеціалізовані форми кредиту фірмам, купуючи дебіторську заборгованість (суми, заборговані фірмі) зі знижкою (таку форму надання кредиту називають факторингом).

Взаємні фонди є фінансовими посередниками, які, об'єднуючи ресурси дрібних інвесторів і продаючи їм акції, використовують ці кошти на купівлю цінних паперів. Взаємні фонди інвестували виключно звичайні акції, але у 90-х роках ХХ ст. багато з них почали спеціалізуватися на боргових інструментах.

Взаємні фонди у США поділяють на два типи:

- фонди відкритого типу — акції можна погашати у будь-який час за ціну, що відповідає вартості активів фонду;
- фонди закритого типу — фіксована кількість невикуплених акцій продається за початковою пропозицією, а потім ними торгують у позабіржовому обороті як звичайними акціями. Ціна акцій фонду може не відповідати (бути вищою чи нижчою) вартості активів фонду.

Федеральні кредитні установи у США діють у таких сферах:

- з метою підтримання житлового будівництва засновано три урядові установи, які забезпечують коштами ринок заставних через продаж облігацій з використанням коштів на купівлю заставних: Федеральну національну іпотечну асоціацію (*Fannie Mac*), Урядову національну асоціацію іпотечного кредиту (*Ginnie Mac*), Федеральну компанію іпотечного кредиту житлового будівництва (*Freddie Mac*);
- система кредитування сільського господарства, що складається з банків для кооперативів, федеральних посередницьких кредитних банків і федеральних земельних банків, випускає цінні папери, а потім використовує кошти для надання фермерам позик;
- студентська асоціація ринкових позик (*Sallie Mac*) забезпечує коштами для здобуття вищої освіти через студентські позики, надані приватними фінансовими інститутами під гарантовану програму студентських позик.

Фінансово-кредитні інститути відіграють важливу роль в економіці США. Відносний розмір цих посередників і величину їх активів на кінець 1970, 1980 і 1990 р. показано у табл. 8 [70, с. 84].

Активи основних фінансових посередників

Фінансовий посередник	Вартість активів на кінець року, млрд дол.		
	1970 р.	1980 р.	1990 р.
Депозитні інститути			
Комерційні банки	517	1357	3356
Ощадні й позичкові асоціації	171	614	1098
Взаємні ощадні банки	79	170	264
Кредитні спілки	18	67	215
Договірні ощадні інститути			
Компанії страхування життя	201	464	1409
Компанії страхування від пожеж і нещасних випадків	50	174	528
Пенсійні фонди (приватні)	112	470	1169
Державні й місцеві пенсійні фонди	60	198	806
Інвестиційні посередники			
Фінансові компанії	64	202	574
Взаємні фонди	47	62	609
Взаємні фонди грошового ринку	0	76	499

Контрольні питання

1. Форма грошей у США.
2. Склад грошової маси США.
3. Федеральна резервна система.
4. Структура ФРС.
5. Основні важелі контролю за загальною масою грошей в обігу і кредитів з боку ФРС.
6. Основні риси федеральної політики США.
7. Основне джерело доходів держави.

Тести для самоконтролю

1. *Грошовий обіг у США у XVIII ст. мав такі особливості:*
  - а) інфляція долара у 1701–1717 рр.;
  - б) долар у XVIII ст. був світовою резервною та розрахунковою валютою;
  - в) обслуговувався грошима Англії та регламентувався її законодавством;
  - г) всі відповіді неправильні.

2. *Федеральна резервна система у США з'явилася внаслідок прийняття:*
- а) Федерального резервного акта 1913 р.;
  - б) закону Олдрича-Ріланда 1908 р.;
  - в) закону Вудро Вільсона 1912 р.;
  - г) закону Леслі М. Шоу 1972 р.;
  - д) правильними є відповіді а), в).
3. *Федеральна резервна система — це:*
- а) Центральний банк країни;
  - б) державна організація, що здійснює страхування банківських депозитів;
  - в) емісійний центр країни;
  - г) всі відповіді правильні.
4. *Долар як грошова одиниця з'явився:*
- а) у 1792 р.;
  - б) у 1861—1865 рр. (грінбек);
  - в) у 1900 р. (золотий стандарт);
  - г) у 1785 р.
5. *Організаційна структура ФРС:*
- а) Рада керуючих ФРС, 10 ФРБ та комерційні банки;
  - б) Рада керуючих ФРС, 12 ФРБ та комерційні банки;
  - в) Рада керуючих ФРС, Федеральна консультативна рада, 12 ФРБ та комерційні банки;
  - г) Рада керуючих ФРС, 12 ФРБ та банки-члени, ФОМС, Федеральна консультативна рада;
  - д) правильними є відповіді в), г).
6. *Істотні зміни у діяльність комерційних банків внесено законом:*
- а) 1980 р.;
  - б) 1979 р. (“Фредди Мак”);
  - в) 1960 р. (поправка 1966 р.);
  - г) 1963 р.;
  - д) правильними є відповіді а), в).

ГРОШОВО-КРЕДИТНА СИСТЕМА ЯПОНІЇ

6.1. Грошовий обіг. Зміни у грошовій системі

Банк Японії за законом 1888 р. одержав право здійснювати фідучіарну* (незабезпечену) банкнотну емісію, проте золотий стандарт запроваджено у Японії лише у 1897 р.

Протягом Першої світової війни і в наступні роки (1914–1920) грошова маса в обігу Японії збільшилася в 3 рази, що зумовило інфляцію і знецінення єни на 64 %.

Після тимчасової стабілізації грошового обігу інфляція поновилася у зв'язку зі світовою економічною кризою 1929–1933 рр. і агресією Японії (захоплення Маньчжурії у 1931 р., агресивні акції в Китаї, підготовка до Другої світової війни). Зі скасуванням золотого стандарту в 1931 р. грошова маса в обігу в 1937 р. збільшилася в 1,6 раза, а оптові ціни — на 68 %.

З початком японської агресії в Китаї у 1937 р. і до кінця Другої світової війни інфляція в Японії посилилася. Реальна заробітна плата японських робітників у 1945 р. становила 41,2 % рівня 1934–1936 рр.

Емісійне законодавство, прийняте у повоєнний період, передбачало фіскальні обмеження випуску банкнот. Щоб уникнути бюджетного фінансування за рахунок друкування грошей, уряд переглядає ліміти емісії. Грошову емісію регулюють не за допомогою обмеження, а впровадженням політики грошово-кредитного регулювання інвестицій, валютних курсів і міжнародних розрахунків.

* Фідучіарна банкнотна емісія — законодавчо встановлений порядок випуску банкнот (різновид грошових знаків, які випускаються центральними банками) під подвійне забезпечення — законом і векселями. Банкнота вільно розмінювалася на золото.

Протягом Другої світової війни, коли інфляція досягла найвищого рівня, частка готівкових грошей в обігу збільшилася (з 30 до 56 %), а депозитних — скоротилася. У повоєнний період, незважаючи на інфляцію, структура грошового обігу почала вирівнюватись, оскільки господарство відновлювалося, збільшувався обсяг торгового і платіжного обороту, в тому числі оптової торгівлі.

Хоча в структурі грошового обігу домінують депозитні кошти, за допомогою емісії готівкових грошей Банк Японії здійснює заходи, спрямовані на пошкваллення грошового обігу, використовуючи, зокрема, кредитне регулювання.

У 1945–1951 рр. інфляція в Японії посилилася. Маса грошей в обігу збільшилася в 15 разів, оптові ціни — у 343 рази. В умовах товарного голоду попит на товари перевищував пропозицію і стимулював підвищення цін. Купівельна спроможність єни скоротилася на 99 %.

З 1952 р., коли відновлення економіки було завершено, інфляція уповільнилась. Основу цього процесу становили технічна реконструкція і збільшення товарного виробництва й товарообороту, скорочення частки державного бюджету в національному доході, порівняно низький рівень воєнних витрат і державного кредитування, розміщення державних позик за рахунок ресурсів кредитної системи. У 50-ті роки середньорічний темп підвищення цін становив 0,65 %, у першій половині 60-х років — 1,8, у другій половині — 2,1 %. Довоєнну купівельну спроможність єни відновити не вдалося.

У 70-х роках інфляція в країні посилилась. З 1965 р. для фінансування витрат центрального бюджету знову використовують державні позики, які здебільшого розміщувалися в Банку Японії. У 1981 р. з цією метою використано 98 % банкотної емісії проти 22 % у 1973 р. Підвищення цін було викликано політикою монополій, а також зростанням цін на імпортне паливо, сировину, продовольчі товари. Збільшенню грошової емісії сприяв великий приплив у країну іноземної валюти у зв'язку з активним сальдо платіжного балансу. Інфляція набула галопуючого характеру. Якщо в 60-х роках індекс оптових цін збільшився на 13,6 %, а роздрібних — на 76,4, то в 1973–1980 рр. вони зросли відповідно на 102 і 139,6 %. Інфляція призвела до зниження матеріальних стимулів до праці, зубожіння населення.

У таких умовах влада спрямовувала зусилля на контроль за грошовою масою і стабілізацію грошового обігу. В результаті в 1981–1986 рр. середньорічний приріст цін становив 0,2 %, у тому числі оптові ціни знизилися на 2,2 %, а роздрібні збільшилися на 1,6 %. Структурна

перебудова економіки, підвищення продуктивності праці, зниження витрат виробництва і стимулювання зовнішньоекономічної експансії сприяли реалізації цього завдання у 80-х роках.

Країна істотно залежить від паливно-сировинних ресурсів, проте помітне зниження цін на нафту й основні види сировини сприяло подоланню інфляційних процесів: у 1981—1986 рр. ціни на імпорتنі товари знизились на 43 %. Істотне значення мала фінансово-адміністративна реформа, яка супроводжувалася зменшенням емісії державних позик як засобом бюджетного фінансування. Розміри перефінансування також скоротилися (з 30 % активів Банку Японії у 1980 р. до 19 % у 1990 р.). Водночас у зв'язку з підвищенням цін на продовольчі товари та різні послуги (збільшення непрямих податків, підвищення чистих витрат обігу) роздрібні й споживчі ціни збільшилися. Оскільки інфляція знецінює грошовий капітал і отримані прибутки, дезорганізуюче позначається на всьому процесі відтворення, то курс на її обмеження і стабілізацію грошового обігу відповідає інтересам усіх верств населення.

6.2. Особливості розвитку валютної системи

Інфляційне знецінення єни у повоєнний період стало одним з основних факторів зниження її валютного курсу. Курс єни періодично переглядався. Так, 1 дол. США дорівнював у 1945 р. 15 єнам, у 1947 р. — 50, у 1948 р. — 270 єнам. У квітні 1949 р. встановлено єдиний валютний курс: 360 єн = 1 дол. (зберігався до 1971 р.). Якщо спочатку єдиний курс єни до долара був штучно завищений, то надалі він відповідав реальному відношенню цих валют, у 60-х роках спостерігалось зниження курсу єни, оскільки долар знецінювався більше, ніж єна.

У зв'язку з кризою долара уряд Японії запровадив у серпні 1971 р. плаваючий курс єни. Наприкінці 1971 р. єну вперше у повоєнний період було ревальвовано, в лютому 1973 р. проведено другу ревальвацію. В умовах криз світової валютної системи у 70—80-х роках курс японської валюти коливався.

Починаючи з 70-х років курс єни підвищився з 315 єн за долар у 1971 до 195 єн у 1978 р. У 1979 р. він знизився до 240 єн за долар і в подальшому був нестійким. З 1984 р. курс знову почав швидко підвищуватися — з 252 єн за долар до 130,2 єни у січні 1988 р.

Підвищенню курсу єни сприяли тривала структурна перебудова економіки Японії на сучасній технологічній основі, підвищення конкурентоспроможності японських експортних товарів, збільшення купівельної спроможності єни в умовах відносної стабілізації грошового обігу і цін. Збільшення курсу єни також було пов'язано з політикою Вашингтона, спрямованою на підтримання штучно заниженого курсу долара: у такий спосіб адміністрація США прагнула розширити американський експорт, утруднити японський імпорт і на цій основі скоротити дефіцит у зовнішній торгівлі з Японією і в платіжному балансі США в цілому.

Доходи від зовнішньої торгівлі перекидали негативне сальдо за іншими статтями платіжного балансу. Тому золотовалютні резерви досягли у 1978 р. 33 млрд дол.

У 80-ті роки конкурентоспроможність японських товарів значно підвищилася не тільки за рахунок науково-технічного прогресу та зниження матеріало- і трудомісткості виробництва, а й у результаті товарного демпінгу. Тому в цей період золотовалютні резерви швидко збільшуються, особливо з 1986 р. (у жовтні 1987 р. вони становили 76,2 млрд дол.), передусім за рахунок активного сальдо торговельного балансу. Сучасна єна є однією з резервних валют, яка до 1997 р. була найстабільнішою в Азії.

В умовах нагромадження великих валютних резервів і ризику їх знецінення Японія використовує ці резерви для зовнішньоекономічної експансії. Вона є найбільшим кредитором у світі. Японія форсує свою зовнішньоекономічну експансію при завищеному курсі долара щодо єни. Здійснюється подальша інтенсифікація структурної перебудови економіки на основі використання новітніх досягнень науково-технічного прогресу.

Однак експансії Японії протидіють США і країни Західної Європи.

До проблем у відносинах Японії з іншими країнами призвела традиційна стратегія участі країни у міжнародному поділі праці під гаслом "Робити краще те, що Захід робить добре". Об'єктивно сприяли цьому також новий етап розвитку інтернаціоналізації світової економіки і пов'язані з цим розвитком досягнення Японії. Інтернаціоналізація економіки стала однією з основних умов піднесення країни після кризи 1991—1993 рр.

Зміцнення позицій єни у світовому господарстві в 90-х роках супроводжувалося розширенням участі Японії у міжнародних економічних відносинах. Зросла частка країни у світовому експорті, особливо в експорті капіталу, де вона вийшла у середині 90-х років на перше

місце у світі за обсягом щорічних іноземних прямих інвестицій і на друге місце за їх нагромадженою сумою.

Наприкінці 90-х років триває процес формування і закріплення нової схеми співробітництва Японії з іншими країнами у фінансовій сфері. Зокрема, переорієнтація на внутрішній попит зумовила зміну співвідношення експорту товарів і експорту капіталу: експорт товарів починає скорочуватися, а вивезення капіталу швидко збільшується. Основою цього стало величезне активне сальдо за поточними статтями платіжного балансу та перетворення Японії на найбільшого інвестора. Щоб скоротити активне сальдо на 11 млрд дол., міністерство транспорту, наприклад, ухвалило програму довести з 1995 р. кількість японських туристів, які виїжджають за кордон, до 10 млн чол.

Розглянемо розподіл японських інвестицій за регіонами світу. Статистика свідчить, що “найпопулярнішим” регіоном для інвестування є Північна Америка. Великі структурні зміни відбуваються в потоці капіталу, який спрямовується в Азіатський регіон: зменшуються інвестиції у видобувну промисловість, дедалі більший потік спрямовується на створення виробничих підрозділів японських фірм. Скорочується частка інвестицій у Латинській Америці та Африці, бо подорожчання єни робить вигідними інвестиції у Західну Європу. У 90-ті роки збільшується потік прямих інвестицій у промислово розвинені країни.

Отже, зарубіжні капіталовкладення Японії стали одним із каналів вагомої трансформації її участі у міжнародному поділі праці, сприяли становленню нової моделі економічного зростання та підвищенню курсу єни у 1990—1996 рр.

У жовтні-листопаді 1997 р. вибухнула фінансово-валютна і біржова криза, яка охопила багато країн Південно-Східної Азії і Японію. Криза виявилася у відпливі капіталів за кордон, знеціненні національних валют, падінні курсу корпоративних і державних паперів.

У такій ситуації Банк Японії починає проводити масштабні валютні інтервенції, тобто викидати на валютні біржі зі своїх золотовалютних резервів вільно конвертовану валюту, щоб збити ажіотажний попит на неї. У 1997 р. єна вистояла, але її стабілізація коштувала 79 млрд дол. (єна девальвувала на 3 %).

Із січня 1998 р. курс єни катастрофічно падає. Її фактична девальвація створює реальну загрозу краху орієнтованої на експорт економіки країн Південно-Східної Азії, а також (і це основне) загрозу масового напливу японських товарів на ринки США і Захід-

ної Європи (як відомо, девальвація національної валюти вигідна для експортерів, оскільки веде до здешевлення, а отже, до підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів на світових ринках). Саме цим пояснюється згода уряду США виділити Японії кредит на 100 млрд дол. для відновлення курсу єни.

Обсяг ВВП у 1998 р. скоротився на 2,8 %, обсяг промислового виробництва — понад 5 %, рівень безробіття підвищився до 4,4 %. Економічна ситуація в країні, особливо у фінансовому секторі, ускладнюється. Триває банківська криза. Банк Японії вдавався до валютної інтервенції, але курс єни проти долара знизився. Валютно-фінансова криза 1997–1998 рр. стала провісником циклічної кризи надвиробництва.

6.3. Розвиток кредитної системи країни

Перші банки в Японії з'явилися ще до буржуазної революції 1868 р. Це були приватні контори обміну, які поєднували обмін з банківською справою. Але тільки після революції починає формуватися капіталістична кредитна система Японії.

Банківська система створювалася на основі законів про національні банки 1872 і 1897 р., згідно з якими організовувалися комерційні банки за типом банків європейських країн. Разом з приватними банками було створено державний емісійний банк та інші державні і напівдержавні кредитні інститути.

Вже до Першої світової війни одночасно зі збільшенням кількості банківських інститутів відбулося зосередження основної маси позикових капіталів у руках невеликої кількості банків. Після Першої світової війни процес концентрації банків посилювався, особливо у зв'язку з банківською кризою у 1927 р. У результаті банкрутств і поглинання великими банками малих кількість банків у 1928 р. порівняно з 1918 р. зменшилася удвічі.

У подальшому процес концентрації банків відбувався відносно повільно, а в роки Другої світової війни різко активізувався внаслідок посилення державного контролю. Загальна кількість банківських інститутів з 327 у 1941 р. скоротилася до 125 у 1945 р.

Після Другої світової війни кредитна система розвивається по лінії як розширення кількості державних кредитних інститутів (крім державних кредитних інститутів, що існували раніше, — емісійного банку,

ощадних кас, Бюро довірчих фондів міністерства фінансів, засновано два спеціальні банки — Японський банк розвитку та Експортно-імпортний банк, а також 10 фінансово-кредитних корпорацій), так і державного регулювання діяльності приватних інститутів, надання їм державою різноманітних послуг.

Однією з таких послуг є державне страхування кредитів, що їх надавали експортерам японських товарів приватні японські банки, промислові й торгові компанії. У Японії страхування таких кредитів покладено на міністерство зовнішньої торгівлі та промисловості. Безпосередньо функцію страхування виконують страхові компанії та комерційні банки за рахунок коштів держави, які надає їм назване міністерство. Японські експортери страхуються від усіх видів ризиків: політичних, комерційних, фінансових.

Кредитна система Японії складається з приватних, державних і кооперативних інститутів. За характером виконуваних функцій вони поділяються на емісійний (Банк Японії), комерційні банки і спеціальні ФКІ.

Банк Японії, заснований у 1882 р. як акціонерна компанія, є центром кредитної системи, емісійним банком країни; основним його акціонером є держава. Приватні акціонери не мають права брати участі у формуванні ради банку. Всі його члени призначаються урядом. Банк є державною установою.

Банк Японії здійснює всі властиві емісійним банкам функції, хоча в його діяльності на відміну від банків інших країн спостерігаються певні особливості. Характерним, наприклад, є те, що протягом 50–60-х років його основним позичальником була не держава, а комерційні банки. Частка державних зобов'язань і кредитів уряду в активах Банку Японії скоротилася з 72,2 % у 1949 р. до 37,4 % у 1970 р., частка обліково-позикових операцій відповідно збільшилася. Така зміна в активах банку в цей період означала більш тісний зв'язок між його емісійно-кредитною діяльністю і процесом розширеного відтворення, що було викликано політикою обмеження інфляції в країні за рахунок усунення великого дефіциту державного бюджету в перші повоєнні роки.

Широке використання комерційними банками кредитів Банку Японії дає йому змогу ефективніше застосовувати при регулюванні грошового обігу і кредиту такий метод, як зміна ставки облікового відсотка. Система обов'язкових резервів, яку використовують з 1959 р., та операції на відкритому ринку теж відіграють важливу роль у механізмі грошово-кредитного регулювання.

Скасування в 1965 р. заборони на використання державних позик для покриття дефіциту державного бюджету відкрило шлях для фінансування дефіциту за рахунок емісії облігацій державних позик і сприяло тому, що основним позичальником Банку Японії знову стала держава. У 1982 р. облігації державних позик в його активах становили 78 %.

Функції Банку Японії визначено спеціальним законом у 1942 р., який у 1979 та 1998 р. модернізовано. Згідно із законом основний капітал банку встановлено у розмірі 100 млн єн (55 % капіталу належить державі, 45 % — приватним акціонерам: приватним особам, фінансовим інститутам, страховим компаніям та ін.). Акціонерам гарантовано дивіденди у розмірі 4 %. Решта прибутку надходить до державного бюджету.

Згідно із законом 1998 р. загальне та оперативне керівництво покладається на правління банку (за законом 1979 р. на чолі банку стояла політична рада), що складається з дев'яти осіб (до складу політичної ради входило сім членів), а політична рада скасовується. Голова та два його заступники призначаються Кабінетом Міністрів за згодою обох палат парламенту. Шість членів правління призначає Кабінет Міністрів з осіб, що мають певний досвід і знання у сфері економіки та фінансів (за законом 1979 р. — керуючий Банку Японії, уповноважені урядом міністр фінансів, представник планово-економічного управління та чотири представники найбільших монополій). Термін їхніх повноважень становить п'ять років (було чотири). На засіданнях правління в разі необхідності можуть бути присутні представники уряду (вони мають право подавати на розгляд правління свої пропозиції).

Банк Японії, штаб-квартира якого розташована в Токіо, має 45 філій і відділень у Японії, а також представництва у Нью-Йорку, Лондоні, Парижі, Франкфурті-на-Майні та в Гонконгу.

Банк має необмежену монополію на випуск банкнот. Основне його завдання — підтримувати цінову стабільність, щоб сприяти збалансованому розвитку національної економіки. Цього досягають завдяки розробці та проведенню відповідної грошово-кредитної політики, випуску готівки.

Банк Японії також забезпечує ефективне функціонування системи розрахунків між кредитними організаціями (інститутами).

Міністр фінансів затверджує бюджет банку. Двічі на рік банк через міністра фінансів звітує перед парламентом про грошово-кредитну

політику, однак розробляє і проводить її як незалежна інституція, що передбачено законодавством.

У табл. 9 наведено сальдо основних рахунків Банку Японії у 1995–1997 рр.

Таблиця 9

Сальдо основних рахунків Банку Японії*

Стаття	млн єн			
	1995 р.	1996 р.	Січень 1997 р.	Лютий 1997 р.
Активи				
Грошові позики	23905	19834	19871	108400
Векселі куплені (у тому числі комерційні)	104338	90407	57269	63066
Облігації державної позики (ОДП)	375358	463422	424113	423856
Короткострокові урядові цінні папери	162741	189596	150270	145135
Рахунки закордонних активів	25309	29227	29440	29679
Пасиви				
Емісія банкнот	462440	506710	436264	443712
Вклади фінансово-кредитних установ (інститутів)	33101	34626	32718	34716
Поточні рахунки уряду	497	744	832	554

* Вісник НБУ. — 1998. — № 4.

Виокремлюють такі основні напрямки діяльності Банку Японії:

- облік комерційних та інших векселів і боргових зобов'язань;
- надання позик під забезпечення векселів, боргових зобов'язань, державних облігацій та цінних паперів;
- купівля-продаж комерційних та інших векселів і боргових зобов'язань, державних облігацій та цінних паперів, а також інших облігацій;
- виписування векселів на отримання;
- приймання вкладів;
- операції у національній валюті;
- приймання на зберігання цінностей, купівля-продаж золота та срібла у зливках.

Банк Японії як фінансовий агент уряду управляє від його імені державними фондами, займається валютно-фінансовою діяльністю,

спрямованою на стабілізацію валютного курсу єни. Кредити урядові надаються через підписку та андеррайтинг випусків державних позик і короткострокових державних цінних паперів.

Банк за згодою міністра фінансів може здійснювати купівлю-продаж валюти, надавати кредити або виконувати операції від імені іноземних центральних банків та інших організацій з метою розвитку співробітництва з ними, приймати від цих організацій вклади і здійснювати виправдані єнові інвестиції.

Банк Японії здійснює контроль за кредитною сферою і забезпечує стабільне функціонування системи платежів і розрахунків, надаючи кредитним організаціям кредити на обмежений строк.

Комерційні банки поділяються на міські та місцеві (регіональні). Їх операції законодавчо регламентовані. Банк не має права розпочати свою діяльність без спеціальної ліцензії міністерства фінансів (умови реєстрації: відповідність капіталу, активів та пасивів, необхідний досвід роботи адміністрації, її певний соціальний статус). Банк повинен бути організований у формі акціонерного товариства і мати статутний капітал не менший 1 млрд єн. У його назві має бути слово “банк”. Для відкриття відділень банку необхідний дозвіл міністерства фінансів.

Категорії банків згідно із законодавством 90-х років наведено на рис. 10.

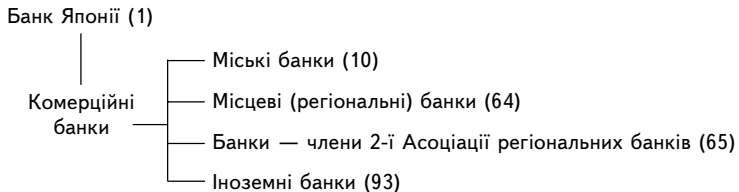

Рис. 10. Категорії банків Японії

Міські банки — це 10 найбільших банків Японії. Вони зосередили понад 1/4 загального обсягу залучених депозитів. Ці банки надають близько 30 % позик. Міські банки мають розгалужену мережу філій (175 установ) у Японії та за кордоном. Кожен з них тісно пов'язаний з промисловими і торговельними компаніями. Вони є основними учасниками валютного ринку, постачальниками коштів у галузі економіки, що розвиваються швидкими темпами. Під їх контролем перебуває діяльність інших ФКІ.

Важливою ознакою японської економічної системи є наявність кейрецу, або промислової групи. Кожна кейрецу складається із стрижневої групи ФКІ (основа — міські банки та інші ФКІ), пов'язаної з групою промислових фірм, багато з яких торгують між собою. Кожний учасник групи є власником звичайних акцій інших членів. Міські банки підтримують фірми їх кейрецу при наданні позик і володіють значною часткою боргових зобов'язань цих фірм. Фінансова система Японії спрямовує кошти на найпродуктивніші інвестиції.

До 1990 р. до десяти найбільших банків світу входили сім міських японських банків, а *“Dai-Ichi Kahquo”* був першим у світі. Проте у 1997 р. *“Bank of Tokyo Mitsubishi”* (капітал 18585 млн дол.) посідав п'яте місце, *“Sumitomo Bank”* (14737 млн дол.) — дев'яте, а *“Dai-Ichi Kahquo”* (капітал 14458 млн дол.) — 10 місце.

Для міських банків характерні високий рівень перекредитування і залежність від Банку Японії, який здійснює урядову грошово-кредитну політику.

Місцеві (регіональні) банки — це здебільшого малі та середні за масштабом здійснюваних операцій банки, які можуть відкривати відділення та філії тільки в тій префектурі, де розміщується їх головна контора.

Отже, на основі досвіду розвитку банківської системи Японії можна виокремити такі характерні особливості комерційних банків:

- тісний зв'язок з промисловими і торговельними компаніями по лінії кредитування (частка позичкових ресурсів у сукупному капіталі японських компаній становить понад 80 %, у яких переважають кредити комерційних банків);
- високий ступінь концентрації капіталу і великі суми активів. (Станом на 1996 р. серед 100 найбільших банків світу — 26 японських, близько третини загальної суми депозитів 500 найбільших банків світу становить частка банків Японії.)

6.4. Спеціальні фінансово-кредитні інститути

Велику групу різних за характером виконуваних функцій приватних, державних і кооперативних установ становлять спеціальні ФКІ. Вони налічують 30 інвестиційних компаній (траст-банків), три банки довгострокового кредиту, 29 компаній зі страхування життя і 58 компаній зі

страхування майна, 283 брокерські компанії, які здійснюють операції з цінними паперами, а також лізингові компанії.

Інвестиційні компанії (траст-банки) поряд з інвестиційними здійснюють довірчі операції, а також дедалі більше втручаються у сферу банківської діяльності. Вони контролюють виконання брокерськими компаніями операцій з цінними паперами. Більшість із них тісно пов'язані з великими комерційними банками країни внаслідок взаємного володіння акціями. Як і комерційні банки, інвестиційні компанії через філії, створені за кордоном разом з комерційними банками країни чи самостійно, поширюють свою діяльність в інших країнах. Характерно, що створені ними закордонні філії функціонують як банківські установи і виконують різноманітні операції, властиві банкам та інвестиційним компаніям, тоді як у самій Японії їх банківська діяльність обмежена.

Приватні **банки довгострокового кредиту** створені після Другої світової війни на основі реорганізації напівдержавних банків довгострокового кредиту. Основними джерелами кредитних ресурсів цих банків є облігаційні позики.

Банки розміщують на ринку процентні папери (на термін п'ять років з виплатою процентів двічі на рік) і дисконтні папери (з річним строком; продаються за ціною, зменшеною на суму дисконту).

Страхові компанії за сумою активів посідають третє місце серед приватних ФКІ і перше — серед спеціальних. Основна частка активів страхових компаній належить компаніям із страхування життя.

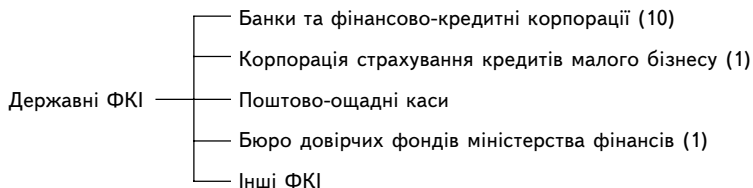
Брокерські фірми за розміром ресурсів займають скромне місце серед фінансово-кредитних установ. Однак їх місце у кредитній системі визначається не розміром ресурсів, а роллю, яку вони відіграють як учасники децентралізованого ринку цінних паперів, що активно розвивається поряд із фондовими біржами країни.

Лізингові компанії почали створюватися з 1963 р. Одні з них є універсальними, вони пропонують в оренду різні машини й обладнання, інші спеціалізуються на наданні в оренду певного виду машин і обладнання: автомобілів, будівельного обладнання, комп'ютерів тощо.

Державні спеціальні ФКІ займають важливе місце в кредитній системі країни. До них належать ощадні каси, Бюро довірчих фондів міністерства фінансів, Японський банк розвитку, Експортно-імпорتنний банк і фінансово-кредитні корпорації: Народна фінансова корпорація, Фінансова корпорація малого бізнесу, Фінансова корпорація санітарної екології, Фінансова корпорація сільського, лісового та рибного

господарства, Корпорація житлових позик, Фінансова корпорація державних підприємств, Корпорація розвитку Хоккайдо і Тохоху, Фінансова корпорація розвитку острова Окінава.

Категорії державних спеціальних ФКІ наведено на рис. 11.

Рис. 11. Державні спеціальні фінансово-кредитні інститути

Державні ФКІ фінансують лише ті сфери економіки, де з певних причин не працюють комерційні банки. Кредит цих установ традиційно найбільш пільговий завдяки тому, що вони отримують кошти від Бюро довірчих фондів під офіційно встановлений низький процент і працюють як органи фінансування.

Ощадні каси функціонують при поштових відділеннях і тому називаються поштово-ощадними. Залучені кошти ощадні каси переказують у розпорядження Бюро довірчих фондів міністерства фінансів.

Бюро довірчих фондів міністерства фінансів — один із великих ФКІ країни. Його ресурси складаються з вкладів населення у державних поштово-ощадних касах і державних пенсійних фондах і використовуються як джерело кредитування державних підприємств і кредитних інститутів.

Японський банк розвитку, заснований у квітні 1951 р., здійснює довгострокове кредитування промисловості. Кредитні ресурси банку складаються з капіталу, наданого йому при організації, бюджетних асигнувань, позик Бюро довірчих фондів і ресурсів інших урядових установ. Банк кредитує здебільшого такі галузі, кредитування яких, на думку приватних банків, є ризикованим.

Експортно-імпортний банк створено в 1950 р. Капітал банку повністю належить державі. Власні ресурси банку складаються з його капіталу і асигнувань з державного бюджету. Залучені ресурси становлять позики в урядових установах та позики іноземних кредиторів. Обсяги і структура пасивних і активних операцій щорічно ухвалюються парламентом. Діяльністю банку керує міністерство фінансів.

Строки надання кредитів становлять від шести місяців до п'яти років, в окремих випадках — 15–20 років.

Банк надає кредити на експорт промислового обладнання, чорних і кольорових металів та інших товарів. Зазвичай це непряме кредитування імпортерів, що здійснюється у вигляді обліку векселів, виданих іноземними імпортерами японських товарів. Крім того, банк безпосередньо надає кредити споживачам японських товарів, уряду та банкам інших країн, а також японським компаніям для здійснення ними іноземних інвестицій. Витрати на інвестиції у видобувну галузь країни, що розвивається, кредитуються на пільгових умовах. В активних операціях банку істотну частку становлять кредити японським імпортерам сировини та матеріалів, що мають важливе значення для економіки країни. Банк також надає кредити для фінансування імпорту готової продукції. Так, починаючи з 1987/88 фінансового року банк обмежує кредитування експорту і стимулює кредитування імпорту торговельно-промислової продукції з метою скорочення великого позитивного сальдо торгового балансу. Зазначені зміни у кредитній політиці банку зумовлені тиском США і великих західноєвропейських країн, які не витримали конкуренції з Японією.

Імпортерів японських товарів банк, як правило, кредитує разом з комерційними банками. Його частка в загальному обсязі кредиту перевищує 50 %. Така практика підвищує його роль як знаряддя зовнішньоекономічної експансії японського капіталу.

Фінансово-кредитні корпорації спеціалізуються на кредитуванні окремих галузей господарства (сільського господарства, лісової промисловості та рибальства, житлового будівництва та ін.), регіонів, що відстають в економічному розвитку, а також підприємств і місцевих органів влади. Їх бюджетні та щорічні плани затверджуються парламентом, а діяльність перебуває під контролем відповідних міністерств. Кредити цих корпорацій порівняно з кредитами приватних банків надаються на більш пільгових умовах і відіграють важливу роль у створенні умов для економічного зростання країни й послаблення соціальних суперечностей. Водночас на початку 80-х років проведено адміністративно-фінансову реформу, яка передбачала обмеження участі держави у процесі суспільного відтворення, розширення сфери господарської діяльності приватного капіталу і поступову приватизацію цих корпорацій.

Кредитні кооперативи спеціалізуються на такій самій діяльності, що й фінансово-кредитні корпорації. За складом членів кредитні кооперативи поділяються на сільськогосподарські та міські.

Членами сільськогосподарського кооперативу є майже всі селяни. Місцеві кооперативи об'єднані у префектурні асоціації, якими керує Центральний кооперативний банк сільського господарства.

Аналогічну структуру організації має міська кредитна кооперація, членами якої є власники малих та середніх промислових і торговельних підприємств, об'єднані у кредитні асоціації. На чолі кредитних асоціацій стоїть Центральний банк торговельних і промислових кооперативів. Капітали зазначених центральних банків частково складаються з державних коштів. Контроль за цими банками і всією системою кооперативного кредиту здійснює держава.

Поряд з національними кредитними інститутами в Японії функціонує велика кількість іноземних банків. На 1 квітня 1995 р. в країні мали свої відділення 93 іноземні банки. Питома вага позик цих банків становила близько 3 % загальної суми позик, виданих усіма японськими банками. Сфера діяльності іноземних банків у Японії більш обмежена на відміну від сфери діяльності іноземних банків у таких, наприклад, країнах, як Великобританія та США.

6.5. Грошово-кредитна політика та її еволюція (1945–1998 рр.)

Грошово-кредитну політику Японії розробляє і здійснює Банк Японії як незалежна інституція згідно із законодавством. Засоби грошово-кредитної політики банку в 1945–1978 рр. відрізнялися від тих, які використовували центральні банки розвинених капіталістичних країн.

Основним інструментом грошово-кредитної політики було кількісне раціонування кредиту, яке відігравало роль процентної ставки при регулюванні потоків капіталів. Жорстко регулювалися основні ставки на ринку банківського кредитування. Відкритого ринку цінних паперів практично не існувало.

Держава здійснювала жорсткий контроль за діяльністю приватних банків. Він полягав у такому специфічному явищі японської грошово-кредитної сфери, як перекредитування. Упродовж 60–80-х років апогей перекредитування припадав на періоди стабільного економічного розвитку Японії. Перекредитування відбувалося тоді, коли міські банки надавали позики нефінансовому сектору в обсягах, що перевищували акумульовані на депозитах кошти. Банк Японії був кре-

дитором в останній інстанції для приватних банків, а отже, вони виявлялися постійними боржниками центрального банку.

У Японії з 1945 р. на відміну від багатьох країн з розвинутою ринковою економікою банки не були націоналізовані. У 50-ті роки поруч із приватними ФКІ створюється мережа державних установ (Японський банк розвитку, Експортно-імпорتنний банк та ін.).

Кількісне раціонування кредиту полягало у контролі за розмірами кредитів, які центральний банк надавав іншим ФКІ, та в управлінні кредитною експансією, тобто в адміністративному контролі за наданням банками ліквідних ресурсів своїм клієнтам.

Виокремлюють такі основні засоби грошово-кредитної політики Банку Японії:

- коригування облікової ставки — максимальна резервна норма становить 20 % (єнові пасиви нерезидентів та валютні вклади резидентів резервуються на 100 %), її встановлюють на цьому рівні окремо за категоріями рахунків і категоріями ФКІ;
- регулювання обсягів купівлі-продажу облігацій та векселів;
- суми обов'язкового резервування за відповідними рахунками за будь-який місяць повинні депонуватись у Банку Японії протягом місяця. За недораховану суму стягується штраф у розмірі облікової ставки комерційних векселів і 3,75 % річних (табл. 10, 11);

Таблиця 10

Норми обов'язкового резервування для банків Японії*

Єнові депозити (крім нерезидентських рахунків)	Строкові вклади та депозитні сертифікати, %	Інші депозити, %
До 50 млрд єн	—	—
Від 50 до 500 млрд єн	0,05	0,10
Від 500 млрд єн до 1,2 трлн єн	0,05	0,80
Від 1,2 до 2,5 трлн єн	0,90	1,30
Понад 2,5 трлн єн	1,20	1,30
Резидентські депозити в іноземній валюті	0,20	0,25
Нерезидентські єнові рахунки	0,15	
Нерезидентські інвалютні рахунки	0,15	
Боргові зобов'язання банків	0,10	
Грошові трасти	0,10	

* Станом на 16.10.91.

Норми обов'язкового резервування для банків Японії

Депозити	1992 р.	1996 р.
Трансакційні, %	1,2	1,2
Термінові, %	1,3	1,3

- моніторинг банківської діяльності (здійснюється міністерством фінансів раз на 2–3 роки): виявлення тенденцій фінансового ринку і системи розрахунків, встановлення ризику неліквідності, забезпечення збалансованого управління банківською системою;
- щоденний контроль банківських балансів та щомісячні звіти з прогнозованими розрахунками обсягів майбутніх кредитів та надходжень на депозити;
- внесення пропозицій у плани банків або обмеження розміру їх кредитної експансії.

Контрольні питання

1. Зміни, що відбулися у грошовій системі Японії у ХХ ст.
2. Що сприяло підвищенню курсу єни у 80–90-ті роки ХХ ст.?
3. Банки, створені у країні згідно із законами 1872 і 1897 р.
4. Структура кредитної системи Японії.
5. Спеціальні фінансово-кредитні інститути Японії.

Тести для самоконтролю

1. *Банк Японії отримав право фідуціарної банкнотної емісії згідно із законом:*
  - а) 1897 р.;
  - б) 1931 р.;
  - в) 1888 р.;
  - г) 1948 р.;
  - д) правильними є відповіді а), г).
2. *Золотий стандарт як форма організації грошової системи існував у Японії в період:*
  - а) 1897–1948 рр.;
  - б) 1897–1931 рр.;
  - в) 1888–1931 рр.;
  - г) 1897–1914 рр.;
  - д) усі відповіді неправильні.

3. *Перетворення єни на регіональну резервну валюту відбулося внаслідок:*
- а) структурних перетворень економіки;
  - б) зростання продуктивності праці;
  - в) зниження витрат процесу виробничої діяльності;
  - г) темпів економічного зростання;
  - д) стабілізації цін;
  - е) усі відповіді правильні;
  - є) правильними є відповіді а), б), в).
4. *Сучасна кредитна система Японії реалізується:*
- а) двома рівнями банків (Банк Японії та комерційні банки);
  - б) Банком Японії, комерційними банками та небанківськими фінансово-кредитними інститутами;
  - в) центральним банком, комерційними банками та небанківськими фінансово-кредитними інститутами;
  - г) банками та небанківськими фінансово-кредитними інститутами;
  - д) правильними є відповіді а), г).
5. *Основні функції Банку Японії:*
- а) емісія грошей;
  - б) обслуговування державного боргу;
  - в) видавання нормативних актів;
  - г) здійснення грошово-кредитної політики;
  - д) касове обслуговування скарбниці;
  - е) правильними є відповіді а), г), д);
  - є) усі відповіді правильні.

ГРОШОВО-КРЕДИТНА СИСТЕМА ФРАНЦІЇ

7.1. Розвиток грошової системи

До Першої світової війни у Франції, як і в інших країнах, існував золотий монометалізм у його класичній формі, який був упроваджений законом у 1873 р. На початку війни золотий монометалізм зазнав краху. 5 серпня 1914 р. було прийнято закон про припинення Банком Франції обміну банкнот на золото. Країна перейшла від металевої до паперово-грошової системи і тим самим було створено умови для використання банкнотної емісії як джерела покриття дефіциту державного бюджету, викликаного збільшенням воєнних витрат. Одночасно з прийняттям закону про припинення обміну банкнот на золото було прийнято закон про збільшення суми банкнотної емісії від 6,8 до 12 млрд фр.* Під час війни ліміт банкнотної емісії не раз збільшувався і в травні 1918 р. досяг 30 млрд фр.

Збільшення дефіциту державного бюджету супроводжувалося зростанням внутрішнього і зовнішнього боргу країни. Загальний державний борг Франції збільшився з 39 млрд фр. наприкінці 1914 р. до 151 млрд фр. у 1918 р., з них 123,8 млрд фр. становив внутрішній борг. Істотну частину цієї заборгованості становили кредити банківської системи. Так, за роки війни позики Банку Франції державі досягали 17,2 млрд фр. Їх використовували як джерело банкнотної емісії і для кредитування приватного сектору. У результаті сума банкнот в обігу (з липня 1914 по листопад 1918 р.) збільшилася з 6,683 до 29,072 млрд фр., або більше ніж у 4,5 раза. Майже на 80 % збільшилася сума вкладів на поточних рахунках у провідних комерційних

* Грошову одиницю франк запроваджено в обігу у 1789 р. Як офіційна грошова одиниця визнаний з 1803 р.

банках. Невідповідність грошової маси потребам товарного обігу посилювалася скороченням виробництва — рівень його за роки війни знизився до 58 %. Надмірне зростання грошової маси викликало знецінення франка і підвищення оптових і роздрібних цін (індекс оптових цін збільшився до 3,65, а роздрібних до 2,8).

Характерною особливістю повоєнної інфляції у Франції було те, що вона тривала до середини 1926 р., коли купівельна спроможність франка порівняно з довоєнним рівнем зменшилась у 9,5 раза. Інфляція була пов'язана з великими витратами на відновлення зруйнованого під час війни господарства північних та північно-східних районів країни. Ці витрати спричинили хронічний дефіцит державного бюджету. Тільки у 1926 р. державний бюджет було збалансовано. Для покриття державного дефіциту використовувалися позики, в результаті чого внутрішній державний борг у 1918–1924 рр. збільшився з 123,8 до 284,3 млрд фр., або в 2,3 раза. Сума банкнот, випущених в обіг у повоєнні роки, на 30 % перевищувала суму банкнот, випущених у роки війни. Заборгованість уряду Банку Франції в липні 1926 р. становила 37,5 млрд фр. Про обсяг інфляційного випуску банкнот в обіг свідчить той факт, що їх сума в 1926 р. порівняно з довоєнним часом збільшилась у 8,5 раза, а промислове виробництво лише на 20 %.

Збалансувавши державний бюджет за рахунок різкого підвищення податків (здебільшого непрямих), уряд почав здійснювати дефляційну політику. Припинення емісії банкнот і зростання виробництва супроводжувалися підвищенням купівельної спроможності франка. Зниження у 1927 р. індексу оптових цін до 6–6,5 і прийнятний платіжний баланс сприяли збільшенню курсу франка і створили умови для повернення до золотого стандарту.

У результаті грошової реформи у червні 1928 р. методом прихованої девальвації Франція повернулася до золотого стандарту. Золотий вміст франка було зменшено порівняно з довоєнним у 5 разів. При цьому Франція, як і Великобританія, відновила золотий стандарт не в попередній золотомонетній формі, а в золотозливковій. Обміну на золото підлягала сума 215 тис. фр., що дорівнювало приблизно 12,5 кг золота. Відповідно до девальвації курс франка стосовно долара США знизився проти довоєнного з 5,16 до 25,53. Згідно з умовами реформи 1928 р. у Франції було здійснено банкнотну емісію, внаслідок якої 35 % банкнот і вкладів Банку Франції було забезпечено золотом.

Франція належить до країн (серед них Бельгія, Голландія, Швейцарія, Італія), яким удалося зберегти золотий стандарт у період світової економічної кризи 1929–1933 рр. Пояснюється це тим, що криза пізніше і слабше вразила Францію. Приплив золота в країну за 1930–1933 рр. становив 2 млрд дол. Наприкінці 1932 р. золоті запаси Франції дорівнювали 83 млрд фр., або 28,5 % світових централізованих запасів. Вони в 5,6 раза перевищували золоті запаси Великобританії та тільки на 20 % були нижчі за золоті запаси США.

Значне збільшення золотих запасів у Франції відбувалося за рахунок повернення з-за кордону вітчизняних і припливу іноземних капіталів, що почалося ще в період підготовки і здійснення грошової реформи у 1928 р.

Однак, повернувшись до золотого стандарту, Франція поставила себе в нерівні умови боротьби за зовнішні ринки з країнами, які припинили обмін банкнот на золото. У роки кризи, а потім депресії, ці країни стали на шлях зниження курсу своїх валют з метою стимулювання експорту і обмеження імпорту, чого не могла робити Франція з її золотим франком.

Знецінення валют країн, які відмовилися від золотого стандарту, сприяло припиненню падіння цін і певному їх підвищенню. Натомість ціни внутрішнього ринку Франції постійно знижувалися. Роки Великої депресії характеризувалися занепадом виробництва, що почався ще в 1932 р., і збільшенням бюджетного дефіциту.

Погіршення економічного та фінансового становища країни, боротьба між прихильниками і супротивниками золотого стандарту, загострення класової боротьби підірвали довіру до франка внаслідок ризику його девальвації і викликали відплив капіталу в інші країни, насамперед до США і Великобританії. Крім того, французька буржуазія намагалася переводити капітал за кордон, аби ще більше погіршити економічне й фінансове становище країни і унеможливити перебування при владі уряду Національного фронту. В результаті золотий запас Банку Франції з 83 млрд фр. у 1932 р. знизився до 50 млрд фр. у 1936 р.

У таких умовах 26 вересня 1936 р. уряд Франції ухвалив рішення про скорочення обміну банкнот на золото і 1 жовтня того ж року здійснив девальвацію франка, знизивши його золотий вміст більш ніж на 25 %. У 1937 і 1938 р. було здійснено ще дві девальвації франка. Внаслідок девальвацій золотий вміст франка зменшився на 58 %. Мета цих дій — сприяти збільшенню внутрішніх цін і зниженню кур-

су франка для підвищення конкурентоспроможності французьких товарів на зовнішньому ринку.

Після припинення обміну банкнот на золото для регулювання курсу франка методом валютної інтервенції був створений Валютний стабілізаційний фонд. Однак на початку Другої світової війни (9 вересня 1939 р.) Франція запровадила валютні обмеження. Водночас було скасовано 35-процентне золоте забезпечення банкнот і вкладів Банку Франції, що відкрило необмежені можливості використання його кредитів для покриття державних витрат.

У роки Другої світової війни франк знецінився набагато більше, ніж валюта інших розвинених капіталістичних країн — США, Великобританії та Німеччини. Це знецінення було сильнішим від знецінення в роки Першої світової війни. Про ступінь інфляційного переповнення каналів грошового обігу в цей період свідчать такі дані: за 1937—1945 рр. емісія банкнот збільшилась у 6,1 раза, сума банківських поточних рахунків — у 5,8 раза, а промислове виробництво знизилось до 39 %. Оптові ціни за цей період збільшились у 4,2 раза.

Внаслідок девальвації франка після краху золотого стандарту в 1936 р. його золотий еквівалент зменшився у 32,75 раза і становив 0,0018 г, а курс щодо долара США знизився з 37,5 фр. у 1938 р. до 493,7 фр. у 1958 р.

Досягнувши рівноваги платіжного балансу, Франція 29 грудня 1958 р. одночасно з сьомою за рахунком повосенною девальвацією вперше після війни запровадила зовнішню конвертованість* франка за поточними операціями для нерезидентів.

У зв'язку з девальваціями масштаб цін став настільки малим, що уряд вирішив здійснити деномінацію франка. На початку 1960 р. в обіг було випущено нові франки, збільшені порівняно зі старими в 100 разів. Відповідно золотий вміст одного франка підвищився з 0,0018 до 0,18 г, а курс — з 493,7 до 4,937 фр. за долар.

Зниження на 29 % курсу франка в результаті двох девальвацій у 1958 р. і уповільнення темпів інфляції сприяли збільшенню експорту товарів і надходжень від туризму, а також припливу іноземних капіталів, що позитивно позначилося на стані платіжного балансу і золотовалютних резервах країни. З 1050 млн дол. у 1958 р. вони збільшились до 6994 млн дол. у 1967 р. Франція за обсягом золотовалютних

---

* Конвертованість зовнішня — це вільне нагромадження певної валюти на рахунках нерезидентів (юридичних і фізичних осіб інших країн), переказ її за кордон чи конверсія в іншу валюту (вид часткової конвертованості валюти).

резервів посіла третє місце після США і ФРН. Спираючись на великі золотовалютні резерви, уряд Франції в 1967 р. повністю скасував валютні обмеження щодо поточних операцій і дозволив вільне ввезення і вивезення золота.

Однак поступово переваги девальвації втрачалися і умови конкурентоспроможності погіршувалися. Цьому також сприяла інфляція, що не припинялася. Незважаючи на валютні обмеження золотовалютні резерви поступово знижувалися і в серпні 1969 р. становили 3595 млн дол., а з урахуванням використання іноземних короткострокових кредитів — близько 1200 млн дол. проти 6994 млн у 1967 р. Збереження в цих умовах постійного курсу франка загрожувало подальшому виснаженню золотовалютних резервів. Щоб уникнути цього, 8 серпня 1969 р. було здійснено чергову девальвацію франка: золотий вміст знижено від 0,18 до 0,16 г, а курс щодо американського долара знижено з 4,937 до 5,554 фр., тобто на 12,5 %.

Як до девальвації, так і після неї уряд не раз намагався обмежити посилення інфляції, скорочуючи внутрішнє споживання за рахунок обмеження збільшення заробітної плати і скорочення споживчих кредитів, зменшення дефіциту державного бюджету за допомогою підвищення податків на працюючих, обмеження банківських кредитів та інших заходів. Однак темпи знецінення франка не тільки не знизились, а значно збільшилися, бо основні причини інфляції не були усунуті. Так, за 1961—1980 рр. індекс споживчих цін збільшився на 50 %, за 1980—1990 рр. — на 151,6, за 1991—1997 рр. — на 67 %. А за період 1961—1997 рр. споживчі ціни підвищилися у 6,3 раза.

Сьогодні у Франції рівень інфляції вищий, ніж в основних її торгових партнерів. Як засіб боротьби з інфляцією застосовують такі антиінфляційні програми: стримування збільшення цін за рахунок уповільнення темпу економічного зростання, скорочення капіталовкладень і соціальних програм. Франк почав вільно обмінюватися на валюти інших країн, тобто став вільно конвертованою валютою, лише у 1990 р.

Матеріальною основою перетворення франка на вільно конвертовану валюту та уповільнення темпів його інфляції у 90-х роках стало зростання частки країни у світовому експорті з 216,6 млрд дол. у 1990 р. до 288,5 млрд дол. у 1996 р. Цьому також сприяв міжнародний рух прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в економіку країни, що пов'язано з розгортанням “другої хвилі” приватизації у Франції (табл. 12, 13).

Таблиця 12

Прямі іноземні інвестиції

млрд дол.

1980 р.	1990 р.	1995 р.
22,62	86,51	162,42

Таблиця 13

Прямі іноземні інвестиції на душу населення

дол.

1986 р.	1995 р.
603,8	2457,7

Приплив ПІІ позитивно позначився на стабільності золотовалютних резервів країни (табл. 14).

Таблиця 14

Золотий запас Франції

т

1990 р.	1997 р.
3182	3182

За цим показником Франція перебуває на третьому місці серед країн з розвинутою ринковою економікою після США та ФРН. Тому вага французького франка щодо кошика валют, які визначали вартість СПЗ у 90-х роках, становила 11 % (долар США — 40 %). Курс франка до долара і СПЗ подано у табл. 15.

Таблиця 15

Курс французького франка до СПЗ і долара

1990 р.	1993 р.	1994 р.	1995 р.	1996 р.	1997 р.
У 1999 р. 100 франків = 1 СПЗ					
79	71	74	79	76	72
Французьких франків за 1 дол. США					
5,129	5,896	5,346	4,9	5,237	5,773

Отже, внаслідок стабілізаційних процесів в економіці 90-х років франк став конвертованим.

Історичний досвід становлення франка як вільно конвертованої валюти дає підстави зробити такі висновки:

- щоб уникнути проблем, пов'язаних з валютними резервами або курсом обміну, треба виважено поєднувати валютну і монетарну політику;
- складовою валютної політики, яка впливає із загальної поміркованої монетарної політики, повинен бути валютний контроль;

- без валютної політики контроль стає лише тактичним прийомом, зволіканням у часі.

Зона франка — зона, в якій французький франк є резервною валютою, — сформувалася за часів колоніальної системи Франції. Франція використовувала франк як знаряддя додаткової експлуатації колоніальних народів. З розпадом колоніальної системи Франції зона франка втратила свою колоніальну базу, а її склад помітно скоротився. Здобувши державну самостійність, більшість колишніх колоній вишли із зони франка. Вони створили власні емісійні банки, грошові системи і здійснюють незалежну грошову політику. Нині в зону франка, крім Франції, входять Монако, 13 політично незалежних країн Африки, заморські департаменти і території Франції: Бенін, Буркіна-Фасо, Габон, Екваторіальна Гвінея, Камерун, Конго, Кот-д’Івуар, Нігер, Нова Каледонія, Сенегал, Того, острови Уолліс і Футуна, Французька Полінезія, Центральнаафриканська Республіка, Чад, Коморські острови.

У межах зони французького франка існують регіональні валютні угруповання — Західноафриканський валютний союз та Центральнаафриканський валютний союз.

Грошовою одиницею зони франка є франк КФА*, який випускають два регіональні емісійні банки — Центральний банк країн Західної Африки та Банк країн Центральної Африки. Паритет цих валют твердо фіксований щодо французького франка (1 фр. КФА = 0,02 французького франка). Згідно з класифікатором іноземних валют Національного банку України за 1998 р. франк КФА є вільно конвертованою валютою, що не використовується широко для здійснення платежів за міжнародними операціями і не продається на основних валютних ринках світу (табл. 16).

Таблиця 16

Класифікатор іноземних валют НБУ за 1998 р.

Валюта	Код валюти	
	цифровий	літерний
Франки КФА:		
Західноафриканського фінансового товариства	952	XOF
Центральнаафриканського фінансового товариства	950	XAF

* Франк КФА — скорочена назва від Colonies Francaise en Afrique.

Представники Франції відповідно до угоди про співпрацю в зоні французького франка беруть участь в органах управління цих угруповань.

В основі валютного механізму зони французького франка лежить необмежена конверсія Францією грошових одиниць країн — членів цієї зони у французький франк. Зі свого боку африканські країни повинні дотримуватися таких правил:

- передавати право грошової емісії, контролю за грошовим обігом та розподілом кредитів емісійним банкам зони французького франка;
- підтримувати твердий паритет національної грошової одиниці до французького франка;
- забезпечувати необмеженість переказів між Францією та країнами — членами зони французького франка;
- здавати більшу частину валютних авуарів* у єдиний пул і зберігати їх у французьких франках на рахунках, відкритих у казначействі Франції;
- здійснювати всі валютні операції через валютний ринок Парижа.

Валютну політику країн-членів координує Валютний комітет зони французького франка. Хоча Франція повинна гарантувати необмежений обмін національної грошової одиниці на французькі франки, африканським державам не вдається використовувати цей механізм, щоб отримати додаткові валютні кошти для потреб розвитку. Африканські франки обмінюють на французькі через операційні рахунки, відкриті у казначействі Франції емісійним банкам зони французького франка. На рахунках зберігаються і вільні валютні фонди периферійних країн зони французького франка. Франція через представників у цих банках проводить жорстку політику, заморожує вільні валютні кошти на операційних рахунках.

Правила зони французького франка забезпечують сприятливі умови для діяльності французького приватного капіталу в периферійних країнах: завищений фіксований курс франка КФА сприяє отриманню додаткового прибутку французькими експортерами та інвесторами при обміні виручки на французькі франки. Однак вільний переказ призводить до безконтрольного впливу фінансових коштів у формі

---

* Авуари (від фр. *avoirt* — майно) — це грошові кошти банку в іноземній валюті, які перебувають на його рахунках у закордонних банках.

прибутку, а також платні французьких спеціалістів і водночас позбавляє периферійні країни зони французького франка можливості контролювати потік капіталів, які спрямовуються в галузі, вигідні французьким компаніям, що сприяє закріпленню вибіркової структури їх економіки. За допомогою механізму, що діє у зоні французького франка, Франція зберегла частину переваг, які вона мала в цих країнах у колоніальний період.

У 70–90-х роках ХХ ст. деякі країни, департаменти і території Франції почали використовувати французький франк як валюту (Андорра, острів Гваделупа, Реюньон, Сен-П'єр і Мікелон) або створили свої грошові системи (Гвінея — гвінейський франк, Гвіана — гвіанський франк, Джибуті — франк Джибуті, Коморські острови — коморський франк).

Водночас зі скороченням складу зони франка послаблюється валютна гегемонія Франції над незалежними країнами, які залишились у цій зоні. Відбувається поступовий відхід від валютних принципів, закладених при створенні зони. Наприклад, Народна Республіка Конго запровадила валютні обмеження операцій із зони франка, пов'язаних з рухом капіталу. Істотні зміни відбулись у складі адміністративних рад центральних банків країн Західноафриканського і Центральноафриканського валютних союзів, членами яких є 13 визволених країн тропічної Африки, що входять у зону франка. В адміністративних радах зазначених центральних банків вирішальне право належить африканським країнам: в адміністративній раді центрального банку Західноафриканського валютного союзу з 14 членів тільки два є представниками Франції. Попри це зона франка і далі відіграє важливу роль як одне зі знарядь неокolonіалістичної експлуатації країн, що входили до неї, тому Франція намагається зберігати її існування.

Сьогодні країни, які входять до зони франка, мають конвертовані національні валюти, купівельна спроможність їх визначається фіксованим курсом стосовно французького франка. Основу зони франка становлять переважно багатонаціональні емісійні установи, до адміністративних рад яких входять представники заінтересованих африканських держав і Франції. Двічі на рік міністри фінансів держав зони франка зустрічаються, аби узгодити питання, що становлять спільний інтерес.

7.2. Кредитна система

Найхарактернішою особливістю кредитної системи Франції є швидкий розвиток після Другої світової війни державних і напівдержавних кредитних установ. На початок 80-х років на ці установи припадало понад 80 % активів усіх кредитних установ країни.

У 1945—1985 рр. кредитна система Франції розвивалася за такими напрямками:

1. Націоналізація приватних банків і створення спеціальних державних установ. До Другої світової війни державі належали тільки ощадні каси і Депозитно-ощадна каса. У 1945 р. було націоналізовано Банк Франції і чотири найбільші депозитні банки, два з яких у 1966 р. об'єднались. У 1982 р. при владі уряду лівих сил націоналізовано ще 36 банків. У 1946 р. державою засновано Банк зовнішньої торгівлі.

2. Створення напівдержавних кредитних установ, у яких у формуванні капіталу поряд із приватними акціонерами бере участь держава; для контролю за приватними банками до складу їх правління включають представників держави або призначають державних контролерів.

3. Державне регулювання банківської справи в країні здійснюється через Банк Франції і спеціальні державні органи — Національну кредитну раду, створену одночасно з прийняттям закону про націоналізацію банків у 1945 р., і Банківську контрольну комісію, створену в 1941 р. Через Національну кредитну раду держава здійснює кредитну політику. Раді надано право встановлювати норму обов'язкових резервів комерційних банків у Банку Франції, коефіцієнт ліквідності (співвідношення легколіквідних активів, у яких частка казначейських векселів не повинна перевищувати встановленої норми, і депозитів), ставки відсотків комерційних банків, ставки комісійних та ін.

З приходом у 1985 р. до влади правих сил розвиток державного сектору припинився. Уряд правих партій, наслідуючи американську модель вільного підприємництва, в основі якої лежить монетаризм, ухвалив програму денационалізації. Згідно з цією програмою, розрахованою до 1991 р., розпродаж власного капіталу повинні були здійснювати насамперед підприємства і банки, націоналізовані в 1982 р. Нині основними ланками кредитної системи Франції є Банк Франції, комерційні банки і спеціальні ФКІ.

Банк Франції, заснований у 1800 р. як приватна акціонерна компанія, є центром кредитної системи країни. У 1803 р. він дістав монополістичне право на емісію банкнот у Парижі, а з 1848 р. — в усій Франції.

У 1945 р. Банк Франції був націоналізований — його акції викуплені в обмін на державні облигації.

До 1945 р. діяльність Банку Франції характеризувалася певними особливостями. *По-перше*, як центральний банк країни він виконував функції комерційних банків, обслуговуючи безпосередньо торговельно-промислову клієнтуру. Цим пояснюється те, що на відміну від центральних банків інших країн він має розгалужену мережу відділень (понад 250). *По-друге*, Банк Франції здійснював банкнотну емісію, безпосередньо кредитуючи торговельно-промислові операції, а не через комерційні банки. Тому комерційні банки рідко зверталися за позиками до Банку Франції. *По-третє*, його втручання в регулювання кредиту було менш активним порівняно з центральними банками інших країн. Як знаряддя кредитного регулювання він використовував здебільшого обліковий відсоток.

Після Другої світової війни обсяги операцій Банку Франції як комерційного банку значно скоротилися, а роль у кредитному регулюванні зросла. Крім зміни ставки облікового відсотка, Банк Франції здійснює кредитне регулювання через операції на відкритому ринку. Законом 1967 р. запроваджено практику обов'язкових резервів депозитних банків у Банку Франції. Норми резервів встановлюються окремо щодо строкових вкладів і вкладів на поточні рахунки. З 1971 р. норми обов'язкових резервів передбачено і щодо кредитів, які надаються депозитними банками і фінансовими товариствами.

Банк Франції є також банкіром уряду. Він веде поточний рахунок скарбниці, виконує операції, пов'язані з обслуговуванням державного боргу, надає кредити уряду.

До 1992 р. Банк Франції підпорядковувався міністерству фінансів та економіки (керуючого та двох заступників призначав Президент, а 12 з 15 членів Генеральної ради — міністерство). Після прийняття 4 серпня 1993 р. Закону Франції “Про статут Банку Франції” центральна банківська установа країни одержала повну незалежність, зокрема у здійсненні монетарної політики для підтримання стабільності цін.

Взаємовідносини Банку Франції з усіма гілками влади — Президентом, Парламентом та урядом — будуються на принципах співпраці та чіткого розмежування повноважень і відповідальності. Це досягається таким шляхом:

- призначення голови банку на два терміни по чотири роки;
- призначення складу Ради банку;
- затвердження величини статутного капіталу;

- доповідь голови банку про діяльність банку;
- надання інформації про стан грошово-кредитного ринку в державі.

Рада Банку Франції розробляє основні засади грошово-кредитної політики і контролює її здійснення Радою директорів банку.

Основний вплив на монетарну сферу, ціни та економічне зростання Банк Франції здійснює через процентну політику, підтримуючи певний рівень процентних ставок як основний монетарний інструмент регулювання грошово-кредитного ринку.

Банк Франції встановлює процентні ставки за своїми операціями з кредитування комерційних банків. За попередніми заявками комерційних банків здійснюються кредитні аукціони (з урахуванням запропонованого кожним із учасників аукціону рівня процентних ставок). Банк Франції аналізує стан грошово-кредитного ринку та одержані заявки і встановлює ставку, за якою надає кредити фінансово-кредитним інститутам. Кредити банкам можуть надаватись і без попередніх заявок, але термін їх повернення становитиме від одного до десяти днів, а процентна ставка на 50 або 75 % перевищуватиме аукціонну.

Якщо необхідно додатково вплинути на рівновагу між попитом та пропозицією кредитних ресурсів, Банк Франції виступає на ринку на рівних правах з іншими банками, пропонуючи або купуючи у них кредитні ресурси для підтримання стабільності грошово-кредитного ринку. Ставки за цими операціями Банку Франції наближаються до ринкових ставок за міжбанківськими кредитами.

Зміна рівня процентної ставки викликає відповідну зміну попиту і пропозиції насамперед на грошовому та валютному ринку, що позначається на господарській активності суб'єктів ринкових відносин. Так, зменшення рівня процентної ставки стимулює попит на кредити, збільшує ділову активність, прискорює економічне зростання, і навпаки, підвищення рівня облікової ставки зменшує попит на кредити, стримуючи ділову активність та економічний розвиток.

Для платіжної системи Франції характерне широке використання готівки. Це потребує ретельного прогнозування Банком Франції готівкового обігу в країні. Щоправда, існує тенденція, як і в інших розвинених країнах, до заміни інструментів "на паперових носіях" через автоматизовані безготівкові розрахунки (автоматизація розрахункових операцій досягла 56 % у 1995 р. порівняно з 47 % у 1990 р.). Готівковий обіг Франції коливається протягом місяця та сезону. Видача

заробітної плати наприкінці поточного місяця та в перших числах наступного місяця спричиняє вплив готівки з кас банків. Водночас у період із 10 по 20 число кожного місяця спостерігається її приплив.

Відділення Банку Франції на основі детального аналізу звітних показників обігу грошей за кожним номіналом здійснюють прогнози готівкового обігу. Для цього користуються показниками обороту банкнот. За результатами прогнозних розрахунків визначають обсяги підкріплення готівкою відділень банку, оптимальні транспортні маршрути її перевезень, обсяги банкнот, що підлягають знищенню, обсяги замовлення банкнотній фабриці у Шамальєр, а також обсяги випуску нових банкнот для забезпечення потреб економіки.

Так, час обороту купюри номіналом 500 фр. становить 9 міс., 200 — 2,7, 100 — 2,4, 50 та 20 фр. — 8,9 міс.

Фахівці банку обчислюють термін “життя” (використання) банкнот W_z різних номіналів за формулою

$$W_z = S_v / (1 - R_g),$$

де S_v — середній термін повернення банкнот; R_g — рівень повернення банкнот після сортування.

Результати розрахунків наведено у табл. 17.

Таблиця 17

Розрахунок Банком Франції терміну “життя” банкнот

Номінал, фр.	500	200	100	50	20
Термін “життя”, міс.	60	19	14	18	14
Середній термін повернення, міс.	9	2,7	2,4	8,9	8,9
Рівень повернення банкнот	0,85	0,86	0,83	0,50	0,35

Приклад розрахунків обсягів надходжень, вилучення та необхідного запасу банкнот на півроку наведено у табл. 18.

За цією схемою прогнозний розрахунок виконується як для відділень, що працюють самостійно, так і для тих, які працюють за міжкасовим принципом, тобто існує можливість підкріплення каси одного відділення за рахунок іншого.

На основі розрахунку визначають мінімальний рівень запасів готівки, який необхідно мати кожному відділенню для безперебійного забезпечення клієнтів банку.

Використовуючи прогнозні розрахунки відділень, Банк Франції складає прогноз і визначає загальну річну потребу в готівці. Прогнози складають за схемою, наведеною в табл. 19.

Таблиця 18

Розрахунок потреби у готівці за відділеннями Банку Франції

Показник	Обсяг, гр. од.						
	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень	Разом
Відділення А							
1. Видано	15	20	20	5	10	5	75
2. Відсортовано придатних до обігу	10	10	10	10	15	18	73
3. Необхідно поповнити	5	10	10	-5	-5	-13	
4. Необхідне поповнення наростаючим підсумком	5	15	25	20	15	2	
Відділення Б							
1. Видано	10	10	10	15	20	15	80
2. Відсортовано придатних до обігу	15	15	10	10	15	10	75
3. Необхідно поповнити	-5	-5	0	5	5	5	
4. Необхідне поповнення наростаючим підсумком	-5	-10	-10	-5	0	5	
Відділення А + Б							
Необхідно поповнити	0	5	10	0	0	-8	
Необхідне поповнення наростаючим підсумком	0	5	15	15	15	7	

Таблиця 19

Приклад розрахунку Банку Франції загальної потреби у готівці на рік

Місяць	Обсяг, гр. од.				
	Видача	Надходження	Банкноти, придатні до обігу	Необхідне поповнення	Необхідне поповнення наростаючим підсумком
Січень	10	12	10	0	0
Лютий	15	10	8	7	7
Березень	10	8	6	4	11
Квітень	8	7	6	2	13
Травень	7	10	8	-1	12
Червень	5	4	3	2	14
Липень	10	11	9	1	15
Серпень	15	16	14	1	16
Вересень	12	11	9	3	19
Жовтень	8	7	6	2	21
Листопад	10	5	4	6	27
Грудень	16	10	8	8	35
Разом	126	111	91		

Згідно з прогнозними розрахунками мінімальний запас готівки у Банку Франції має становити 35 гр. од. Якщо на початок року її запас становить три одиниці, то для нормального функціонування економіки та роботи банків запас Центрального сховища необхідно поповнити на 32 гр. од.:

Запас готівки на початок року	3
Видача готівки впродовж року	126
Придатні банкноти	91
<hr/>	
Поповнення	32

З метою поліпшення функціонування банківської системи і зміцнення довіри між комерційними банками Банк Франції створив централізовані служби, які пропонують для колективного користування інформаційні бази даних. До найбільших з них належать такі:

1. Банківська картотека підприємств. Телекомунікаційний доступ — з 1982 р. Обслуговує інформаційні потреби Банку Франції та ФКІ, що дає змогу самостійно систематизувати боргові вимоги до господарських суб'єктів. У 1993 р. база даних налічувала відомості про 2,2 млн підприємств і 1,2 млн керівників.

2. Картотека банківських рахунків (FICOBA). Їх веде Головне податкове управління для виявлення рахунків, що належать особам, позбавленим права виставляти чеки. У 1993 р. картотека охоплювала близько 1,27 мільйонів таких осіб.

3. Національна картотека чеків, що не відповідають законодавству. Концентрує декларації про вкрадені чи загублені чеки, про банківські реквізити закритих або арештованих рахунків. Наприкінці 1993 р. база даних містила 3,5 млн декларацій про крадіжку або втрату чеків, 2,2 млн рахунків із заборону виставляти чеки та 4,9 млн закритих рахунків. Протягом 1993 р. отримано 14 млн запитів.

4. Національна картотека неповернених кредитів, наданих приватним особам для непрофесійних цілей. Допомогає кредитним установам оцінити труднощі, з якими вони стикаються при поверненні кредиту. Реєструються лише неплатежі основного боржника, що відповідають високому ступеню заборгованості. У 1993 р. база даних містила відомості про 1,36 млн боржників.

Банк Франції (як і центральні банки інших країн з розвинутою ринковою економікою) посідає вузлове місце в організації фінансової системи, створює сприятливі умови для її функціонування, забезпечуючи стабільність цін, грошей і надійність банківського сектору (табл. 20).

Фінансово-економічні показники Франції у 1995 р.

Норма інфляції	Ставка процента	Дефіцит бюджету	Квота заборгованості
2,0(2,0)*	8,5(8,5)	-5,0(-4,2)	51,5(54,0)

* У дужках наведено критерії для Європейського валютного союзу на 1996 р.

До 1945 р. всі комерційні банки однаковою мірою могли займатися обліково-позиковими та інвестиційними операціями. Проте на практиці одні з них більше виконували обліково-позикові операції, тобто діяли як депозитні банки, а інші більше виконували засновницько-емісійні функції, тобто діяли як інвестиційні банки. Згідно із законом від 2 грудня 1945 р. комерційні банки поділялися на депозитні, ділові (за характером діяльності були інвестиційними) і банки довгострокового кредиту.

Зазначеним законом, а також доповненням до нього від 17 травня 1946 р. визначалися межі пасивних і активних операцій депозитних і ділових банків. Депозитні банки мали право приймати вклади до запитання від клієнтів без обмеження, а строкові вклади — строком не більш як на два роки. Для ділових банків, основною функцією яких була засновницько-емісійна діяльність, закон передбачав прийняття строкових вкладів строком на два роки і більше. Залучення безстрокових вкладів обмежувалося певним колом вкладників. Ділові банки мали право приймати вклади від підприємств, з якими вони були пов'язані по лінії засновницько-емісійної діяльності, а також від акціонерів цих підприємств і своїх службовців.

Обмеження активних операцій полягали в тому, що депозитні банки не мали права використовувати вклади для участі в капіталі торговельно-промислових підприємств і вкладати в нерухомість (крім випадків, якщо на це був дозвіл Національної кредитної ради). Депозитні банки могли брати участь у формуванні капіталу торговельно-промислових та інших підприємств тільки за рахунок власного капіталу. При цьому їх частка в капіталі торговельно-промислових підприємств (крім банків і фінансових установ) не повинна була перевищувати 10 % суми власного капіталу таких підприємств, а обсяг використання банком власного капіталу в таких операціях не міг перевищувати 75 % його загальної суми.

Банківська реформа у 1966–1967 рр. дещо послабила ці обмеження. Депозитним банкам було дозволено приймати строкові вклади строком більш як на два роки, для ділових банків було скасовано обмеження на

прийняття безстрокових вкладів. Частку участі депозитних банків у формуванні власного капіталу торговельно-промислових підприємств було підвищено з 10 до 20 %. Для цих операцій вони могли тепер використовувати не 75 % власного капіталу, а всю його суму. Максимальний строк кредитів депозитних банків було підвищено до семи років.

Оскільки реформа не усунула всіх обмежень у діяльності депозитних банків, вони продовжували стримувати активність і конкурентоспроможність банків як у країні, так і на світових ринках позикових капіталів, де діяльність банків інших країн була ширшою. Тому в 1984 р. розподіл банків на депозитні, ділові і банки середньо- та довгострокового кредиту було скасовано і запроваджено статус універсалізації комерційних банків.

Основні категорії ФКІ Франції наведено у табл. 21.

Універсальні банки можуть виконувати такі операції:

- залучати і видавати різні види вкладів;

Таблиця 21

Основні фінансово-кредитні інститути Франції у 1995 р.

Назва	Кількість
Банк Франції	1
Універсальні банки	400(367)*
Банки взаємного кредиту, або кооперативні	200(194)
Ощадні та пенсійні каси	300(430)
Установи муніципального кредиту	21(21)
Фінансові товариства	1042(1017)
Спеціалізовані фінансові інститути	30(30)

* У дужках наведено кількість на 1986 р.

- здійснювати 142 види кредитних операцій;
  - управляти грошовими коштами (довірчі операції).
- До трьох найбільших банків Франції і світу належать такі:
- “Креді Агріколь” (“Credit Agricole Groupe”) — баланс понад 1 трлн фр., персонал 74 тис. чол. У 1997 р. за розміром капіталу 22280 млн дол. займав третє місце у світі;
  - “Креді Ліоне” (“Credit Lion”) — баланс 900 млрд фр., персонал 45 тис. чол.;
  - “Сосьєте Женераль” (“Societe Generale”) — баланс 700 млрд фр., персонал 33 тис. чол.

Ці банки мають розгалужену мережу філій як у Франції, так і за кордоном (“Credit Lion” та “Societe Generale”, зокрема, працюють

в Україні. У травні 1997 р. “Societe Generale” створив в Україні спільний інвестиційний фонд під назвою “Societe Generale Ladenburg Thalmann Ukraine Fund” — його статутний фонд очікується на рівні 100 млн дол.).

Десять найбільших універсальних банків Франції зосередили у 1998 р. 4/5 сукупного балансу ФКІ країни (у 1984 р. — 70 % балансу), тому Франція за концентрацією банківського капіталу займає перше місце у світі.

Проте 20 травня 1998 р. Європейська комісія дала згоду на приватизацію банку “Креді Ліоне” з метою врятування банку та продажу активів загальним обсягом в 620 млрд фр. (Євробюлетень. — 1999. — № 2).

У банківській системі Франції у 1995 р. було зайнято 425 тис. чол. і створено 4 % ВВП. Банки мають широку мережу відділень (26 тис.) на території країни і за кордоном (перше місце серед країн із розвинутою ринковою економікою).

Іноземні банки. На початку 70-х років кількість іноземних банків у Франції була порівняно невеликою. Здебільшого це були англійські та американські банки і банки деяких країн континентальної Європи. Основне збільшення кількості іноземних банків у Франції відбулося в 70 — на початку 80-х років. У 1984 р. у країні налічувалося 145 відділень і філій банків 34 країн, або 36 % усіх зареєстрованих у Франції комерційних банків. Близько половини іноземних банків припадало на країни Західної Європи і приблизно 1/4 — на країни Близького і Середнього Сходу.

У 90-х роках кількість іноземних банків становить 168 (9 % депозитів, 11 % кредитів) із 40 країн (300 відділень і філій).

До спеціальних ФКІ належать державна Національна ощадна каса, Депозитно-ощадна каса, Креді Національ (Національний кредит), Банк зовнішньої торгівлі, Креді Фонсьє, кооперативні кредитні установи, каси муніципального кредиту, фінансові та страхові компанії, пенсійні фонди та деякі інші вузькоспеціалізовані кредитні установи.

За розмірами активів найбільшою із зазначених установ є **Депозитно-ощадна каса**. Її створено в 1916 р. для управління коштами державної Національної каси, яка об'єднує каси при поштових відділеннях, а також коштами приватних ощадних кас. Ощадні каси власні ресурси, якщо вони перевищують необхідний резерв, передають Депозитно-ощадній касі, джерелом ресурсів якої є також кошти страхових компаній

і пенсійних фондів. Ці кошти вона вкладає в облігації державних позик і казначейські векселі, а також використовує для надання позик місцевим органам влади, державним підприємствам і для переобліку середньострокових зобов'язань іншим кредитним установам, зокрема Креді Національ.

Креді Національ (Національний кредит) — акціонерний напівдержавний банк. Його акціонерами є промислові компанії, банки і приватні особи, але діяльність банку контролює держава. Крім власного капіталу його пасиви складаються з позичкових коштів, залучених у результаті випуску облігацій, і позик казначейства.

Основними активними операціями Національного кредиту є надання середньо- і довгострокових кредитів державним і приватним підприємствам, а також гарантій, завдяки яким зобов'язання боржників можуть бути враховані кредиторами прямо і опосередковано (через доручення інших кредитних органів) у Банку Франції. З 1950 р. Національний кредит бере активну участь у кредитуванні експорту, надаючи середньо- і довгострокові кредити. Довгострокове кредитування він здійснює разом з Банком зовнішньої торгівлі.

Банк зовнішньої торгівлі — державний акціонерний банк, акціонерами якого є державні кредитні установи. Він виконує функції, пов'язані з кредитуванням експорту. Найважливішими з них є безпосереднє кредитування зовнішньої торгівлі та надання гарантій щодо експортних кредитів, що значно полегшує облік векселів у Національному кредиті і Банку Франції. Своїми операціями Банк зовнішньої торгівлі сприяє розширенню експорту.

Креді Фонсьє, заснований у 1852 р., спеціалізується на наданні іпотечних позик. За формою організації він є приватним акціонерним банком, але керуючий банком і його заступник призначаються державою, тому фактично це напівдержавний банк. Капітал банку складається з акціонерного і позичкового, який мобілізується через випуск облігацій.

Основне місце в активних операціях належить середньо- і довгостроковим позикам будівельним компаніям і землевласникам на промислове і житлове будівництво. Креді Фонсьє надає також позики місцевим органам влади. Через дочірній банк (Субконтору підприємців) він кредитує приватне будівництво.

Кооперативні кредитні установи. У Франції досить розвинена система кредитних кооперативних установ. Наприкінці 1986 р. у країні

налічувалося 192 такі установи і 11214 їх відділень. За сумою активів перші два місця посідають кредитні кооперативи, об'єднані Національною касою сільськогосподарського кредиту і Центральною касою народних банків, які мали 135 банків і 7268 відділень, або відповідно 70 і 65 % усієї кількості кооперативних банків. У 1996 р. до цієї системи входило 400 банків.

Надання кредиту сільському господарству широко практикують депозитні банки. Однак основну частку такого кредиту надають спеціальні кредитні установи — кредитні кооперативи, або каси сільськогосподарського кредиту. Перші такі каси виникли у 1894 р. Організація сільськогосподарської кредитної кооперації має триступеневу систему. Її основою є місцеві каси, які об'єднуються в регіональні. У 1986 р. налічувалося 95 регіональних і 5688 місцевих кас, а у 1996 р. — 100 регіональних і 300 місцевих кас (внаслідок концентрації). Вищою ланкою є Національна каса сільськогосподарського кредиту, яка контролює діяльність регіональних і місцевих кас і перебуває під контролем держави.

Ресурси місцевих кредитних кооперативів складаються з вкладів їх членів і вкладів осіб, які не є членами кооперативів. Кредити надають тільки членам кооперативів.

Національна каса сільськогосподарського кредиту є фінансово-адміністративною державною організацією. Її кошти складаються з капіталу, який мобілізується через випуск облігацій, вільних коштів регіональних кас, кредитів держави і позик Банку Франції, одержаних за рахунок переобліку коротко- і середньострокових зобов'язань членів кредитних кооперативів. До активних операцій цієї каси належать операції з надання позик регіональним касам.

Кредитні кооперативи, що об'єднують дрібних промисловців і торговців, називають *народними (популярними) банками*. Перший такий банк засновано в 1878 р. У 1917 р. прийнято закон, що встановлював єдиний порядок створення цих банків. Спочатку народні банки функціонували як ізольовані кредитні установи. В 1921 р. для централізації частки грошових резервів народних банків і координації їх діяльності створено Центральну касу народних банків. Державний контроль за діяльністю народних банків здійснювався такими самими методами, що й контроль за діяльністю приватних банків. Діяльність Центральної каси народних банків після Другої світової війни контролює також представник держави, якого призначає міністерство фінансів країни.

Центральна каса народних банків управляє вільними коштами народних банків, надає їм позики, є розрахунковим центром і виконує інші операції.

Після Другої світової війни набули розвитку *фінансові компанії*, які спеціалізуються на фінансуванні окремих галузей (електроенергетичної та інших енергетичних галузей, автошляхового будівництва та ін.) і регіонів країни, *лізингові компанії*, а також компанії, які фінансують продаж споживчих товарів у кредит. Наприкінці 1996 р. в країні налічувалося 1042 фінансові компанії.

Каси муніципального кредиту, які в 1996 р. склалися з 21 установи, не мають істотного значення в кредитній системі Франції. Їх активи становили в тому ж році 0,1 % активів усіх кредитно-фінансових установ.

Як впливає з характеристики наведених спеціальних ФКІ, провідна роль належить установам, що спеціалізуються на вкладанні коштів у цінні папери. У Франції ці установи поділяються на дві категорії — інвестиційні товариства зі змінним капіталом (СІКАВ) і фонди спільного розміщення (ФСП).

Перші СІКАВ з'явилися понад 30, а перші ФСП — майже 20 років тому. Їх призначення передусім — дати можливість широкому загалу вкладати кошти у цінні папери. Керуючись французькою приказкою “Не клади всі яйця в один кошик”, ці ФКІ рівномірно розподіляють ризики. На ринку державних боргових зобов'язань у 1998 р. французькі фонди посідали друге місце у світі із сумою коштів понад 500 млрд дол. (США — перше місце із сумою 2 трлн дол.).

Для того щоб полегшити вкладникам вибір, французькі законодавці поділили СІКАВ і ФСП на такі категорії:

- установи, діяльність яких спрямована на роботу з акціями;
- заклади, орієнтовані на роботу з облігаціями та подібними борговими зобов'язаннями;
- установи, що спеціалізуються на короткострокових вкладах;
- багатопрофільні установи;
- гарантовані (власники таких установ гарантують вкладникам обумовлений в угоді результат).

Діяльність спеціальних ФКІ — могутній фактор підтримки ліквідності ринку.

Контрольні питання

1. В який період у Франції існував золотий монометалізм (золотий стандарт)?
2. Як позначились на розвитку грошової системи Франції Перша і Друга світові війни?
3. Зона франка.
4. Особливості розвитку кредитної системи Франції.
5. Спеціальні кредитні установи в країні.

Тести для самоконтролю

1. *Франк як грошова одиниця з'явився:*
  - а) у 1785 р.;
  - б) у 1789 р.;
  - в) у 1803 р.;
  - г) у 1876 р.;
  - д) правильними є відповіді б), в).
2. *Перехід до золотого стандарту здійснено в такий період:*
  - а) 1876–1878 рр.;
  - б) 1803–1873 рр.;
  - в) 1789–1792 рр.;
  - г) 1803 р.;
  - д) усі відповіді правильні.
3. *Після Другої світової війни зміна валютного курсу франка відбулася за рахунок:*
  - а) ревальвації та іноді девальвації;
  - б) девальвації та деномінації;
  - в) девальвації;
  - г) ревальвації, деномінації та девальвації;
  - д) усі відповіді неправильні.
4. *Банківська система Франції має такі особливості:*
  - а) швидкий розвиток банківської ланки;
  - б) високий рівень концентрації банківського капіталу;
  - в) важливе місце у банківських операціях належить операціям з цінними паперами;
  - г) усі відповіді правильні;
  - д) правильними є відповіді а), б).

5. Традиційно розрізняють такі комерційні банки Франції:
- а) депозитні, державні та ділові;
  - б) ділові, державні, середньо- і довгострокового кредиту;
  - в) депозитні, середньо- і довгострокового кредиту, державні, ділові, ломбардні і каси взаємодопомоги;
  - г) ділові, депозитні, середньо- та довгострокового кредиту;
  - д) усі відповіді неправильні (правильна відповідь — тільки універсальні банки).

ГРОШОВО-КРЕДИТНА СИСТЕМА НІМЕЧЧИНИ

8.1. Еволюція грошової системи

До 70-х років XIX ст. Німеччина не мала єдиної грошової системи. На її території налічувалося понад 20 держав і князівств, які користувалися сімома різними монетними системами (шість ґрунтувалися на срібному й одна на золотому стандарті). В обігу були паперові гроші 21 німецької держави і банкноти 33 емісійних банків.

Внаслідок об'єднання Німеччини на початку 70-х років XIX ст. склалася єдина грошова система. Німеччина у 1871–1873 рр. перейшла до золотого монометалізму (1 марка = 0,3584 г чистого золота).

На початку Першої світової війни було скасовано золотий стандарт. Внаслідок воєнної, і особливо повоєнної, інфляції купівельна спроможність марки знизилася більш ніж у 1,6 трлн разів. Грошова реформа 1924 р. полягала в обміні нових рейхсмарок на старі за співвідношенням 1 рейхсмарка = 1 трлн марок. У Німеччині було запроваджено золотодевізіний стандарт. Центральний банк забезпечував банківську емісію золотом і валютами на 40 %. Німеччина запозичила у США деякі положення з Федерального резервного акта 1913 р. Для стабілізації валюти у 20–30-ті роки використовувались іноземні позики.

Світова економічна криза 1929–1933 рр. зумовила крах золотодевізного стандарту в Німеччині і встановлення системи нерозмінних грошей.

У період підготовки та під час Другої світової війни фашистський уряд ухвалив закон про покриття банкнот не тільки комерційними, а й казначейськими вексями. Безперервне збільшення воєнних

витрат викликало зростання емісії грошей. За роки Другої світової війни готівково-грошова маса в обігу збільшилася з 10,4 млрд до 73 млрд рейхсмарок, а депозитно-чекова емісія — більш ніж у 4 рази. Крім того, на захоплених територіях перебувало в обігу 84 млрд окупаційних марок.

Поразка у Другій світовій війні призвела до повного розпаду економіки та грошово-кредитної системи Німеччини. Грошовий обіг перебував у стані хаосу, процвітав “чорний” ринок.

У 1948 р. у Німеччині здійснено грошову реформу. Кожний громадянин міг обміняти 60 рейхсмарок на нові марки за номіналом, а решту — у співвідношенні 10:1. Так само переоцінювалися вклади у кредитних установах. Половину суми переоцінених вкладів було перезарховано на заблоковані рахунки, 70 % заблокованих рахунків було анульовано. Таким чином, фактично переоцінку було проведено у співвідношенні 6,5 нових марок за 100 старих.

Внаслідок грошової реформи громадяни втратили 95 % своїх заощаджень. Одночасно з випуском нової грошової одиниці було знято обмеження на підвищення цін на більшість товарів споживання, що посилює інфляцію марки.

У травні 1949 р. з прийняттям конституції, яка узаконила створення ФРН, було встановлено курс 3,33 марки за 1 дол. Однак 28 вересня 1949 р. марка здевальвувала на 20,7 %, курс знизився до 4,2 марки за 1 дол. Це була єдина офіційна девальвація марки.

У 1953 р. ФРН вступила до МВФ. Було зафіксовано золотий вміст марки 0,2116 г (до 1976 р.).

У ФРН з 1955 р. спостерігався вільний перехід грошової маси з одного агрегату в інший. У 1955 р. агрегат *M1* становив 31,48 млрд марок, *M2* — 42,68 млрд марок, у 1975 р. відповідно 183,3 і 284,22 млрд марок. Тобто грошова маса щодо агрегату *M1* збільшилася в 5,8, а щодо *M2* — у 6,6 рази. У 1987 р. агрегат *M1* сягнув 385,2, а *M2* — 645,6 млрд марок.

Показники грошової маси збільшилися удвічі за рахунок безготівкових грошей (депозити громадян і підприємств). Отже, грошова маса містила інфляційний потенціал. Інфляція проявлялася в загальному, тривалому і нерівномірному підвищенні цін.

У 50-ті роки ціни на продукцію промислових підприємств і показник вартості життя підвищувалися приблизно на 2 % за рік. У 70-х роках інфляція з помірної перейшла в галопуючу і становила 5 % на рік. Причини інфляції — збільшення цін, дефіцит державного бюджету, що

збільшувався у середньому на 35 млрд марок за рік, і збільшення депозитно-чекової емісії. Послаблення інфляції відбувалося під час економічного зростання в 1984–1996 рр. (табл. 22).

Таблиця 22

Індекс промислового виробництва Німеччини							%
1980 р.	1985 р.	1990 р.	1991 р.	1993 р.	1995 р.	1996 р.	
100	101	119	123	114	121	120	

Отже, у Німеччини є фундамент для довготривалої стабільності марки — позитивна економічна динаміка, яка забезпечує високу конкурентоспроможність економіки. Про це свідчить збільшення експорту товарів, робіт і послуг з Німеччини з 410,1 млрд дол. у 1990 р. до 521,1 млрд дол. у 1996 р. У 90-х роках підвищення цін на більшість товарів споживання становило 1,5 % на рік (1996 р.), а інфляція була помірною. Тому марка 90-х років — це друга за значенням валюта світу після долара США, її частка (вага) у кошику валют, які визначають вартість СПЗ, становить 21 % (долар США — 40 %).

Грошова одиниця ФРН — німецька марка — перебуває в обігу з 1948 р. Одна марка дорівнює 100 пфенігів. Офіційне скорочене позначення — DM. Виняткове право емісії банкнот ФРН належить Бундесбанку. Німецька марка друкуються на замовлення Бундесбанку в державних друкарнях, розташованих у Берліні і Ной-Узербурзі, та в спеціалізованій фірмі Гізекс і Дервієнт (Мюнхен).

8.2. Валютне регулювання

Золотовалютні резерви Німецького федерального банку у 1987 р. становили 120,2 млрд марок. Активність платіжного балансу та великі золотовалютні резерви визначили міцні позиції марки на міжнародній арені. ФРН перша із західноєвропейських країн запровадила цілковиту оборотність своєї валюти 29 грудня 1958 р.

З 1949 р. неодноразово здійснювалася ревальвація марки.

У Європейській валютній системі марка має провідні позиції. На її частку припадало 33 % валютного кошика ЕКЮ. За час існування ЄВС* понад 10 разів змінювалися паритети валют і курс марки щоразу

* Європейська валютна система створена 13 березня 1979 р.

збільшувався. З 1979 по 1988 р. курс марки щодо валют учасників ЄВС підвищився в середньому на 42,6 %.

Ревальвація марки посилила її вплив на західноєвропейську інтеграцію та експорт капіталу з ФРН, який за останні 20 років збільшився в 13,6 раза.

Зміцнення позицій Німеччини у світовому господарстві у 90-х роках супроводжувалося збільшенням золотовалютних резервів (табл. 23).

Таблиця 23

Золотовалютні резерви Німеччини

млрд дол.

Іноземна валюта			Валюта і золото		
1990 р.	1996 р.	1997 р.	1990 р.	1996 р.	1997 р.
67,9	83,2	80,8	104,5	118,3	112,6

Збільшення золотовалютних резервів стало матеріальною основою для визначення валютного становища Німеччини у середині 90-х років.

Золотий фонд Німеччини становив 3,7 тис. т на кінець 1997 р., отже, марка була однією з найстабільніших валют у світі до 1998 р.* (табл. 24).

Таблиця 24

Курс марки до СПЗ і долара

1980 р.	1985 р.	1990 р.	1993 р.	1994 р.	1995 р.	1996 р.	1997 р.
Німецьких марок за 1 СПЗ							
100	92	118	105	111	117	112	105
Німецьких марок за 1 дол.							
1,959	2,461	1,494	1,736	1,549	1,434	1,555	1,723

1998 р. Німеччина завершила з гіршими, ніж очікувалося, результатами. Так, ВВП збільшився тільки на 2,8 %, промислове виробництво — на 2,3 %, підвищилося безробіття.

Міністр фінансів Німеччини оголосив, що зміст економічної політики країни полягає у зменшенні рівня безробіття. Проте, незважаючи на погіршення макроекономічних показників, багато німецьких компаній працюють досить успішно. Так, обсяг продажів компанії “Siemens” у грудні 1998 р. збільшився на 16 % і досяг 28,8 млрд марок. Оборот компанії “Porsche” досяг 28 % і становив 2,5 млрд марок, а прибуток до оподаткування збільшився вдвічі.

* 1998 рік — світова фінансова криза.

Проте серйозні економічні проблеми як у самій Німеччині, так і в Європейському Союзі у 1998—1999 рр. послабили позицію марки щодо долара. Це позитивно вплинуло на експортний потенціал Німеччини і сприяло експорту товарів німецької промисловості.

Надзвичайний і Повноважний Посол ФРН в Україні доктор Е. Гайкен так прокоментував зміни в динаміці курсу німецької марки стосовно долара США: “Наша економіка нині функціонує так само добре, як і раніше. Але певні ускладнення виникли через її глобалізацію. Німцям необхідно, враховуючи нюанси сучасного світу, навчитися успішніше конкурувати з іншими країнами”.

8.3. Банківська система

У XV ст. виникли жиробанки — державні заклади для розрахунків без використання готівки. Вкладникові в обмін на благородні метали виписували папір, за яким можна було обслуговуватися в інших банках.

Банківську систему Німеччини наведено на рис. 12.

Рис. 12. Банківська система Німеччини

Центральний банк країни заснований у 1765 р. Спочатку він мав назву “Королівський”, з 1846 р. — “Прусський”, з 1871 р. — “Імперський”. “Імперський банк” був акціонерним товариством з капіталом 180 млн марок. У його прибутку брала участь держава. Акціонери отримували з прибутку 3,5 %.

Керівництво Центрального банку до 1924 р. здійснювалося рейхсканцлером, президентом банку та правлінням. У 1924 р. цей банк став незалежним від німецького уряду.

Після розгрому фашистської Німеччини в радянській зоні було закрито всі відділення Центрального банку, а в кожній землі ФРН створено центральні банки (всього 11). У 1948 р. створено державний банк

німецьких земель. Він працював тільки з центральними банками земель, урядом та іноземними центральними банками. За законом ФРН у 1957 р. центральні банки злилися в єдиний Німецький федеральний банк (Дойче Бундесбанк). Кожна земля мала головне управління — Центральний банк землі.

Бундесбанк є державною юридичною особою, що безпосередньо залежить від федерації. Проте Бундесбанк не належить до органу влади федерації. Він не підпорядковується ні уряду, ні парламенту, а тільки закону про Бундесбанк.

Повноваження Бундесбанку та уряду чітко розмежовані: Бундесбанк відповідає за монетарну політику, а уряд — за фінансову. Річний звіт Бундесбанку публікується, але не подається ні уряду, ні парламенту. В його управлінні беруть участь 9 земельних банків (Landeszentralbanken) (для спрощення прийняття рішень, хоча з 1990 р. налічується 16 земель). Представники земельних банків однозначно й монополюють функціями Бундесбанку. У Німеччині поширене прислів'я: "Не всі німці вірять у Бога, але всі німці вірять своєму Бундесбанку".

Бундесбанк має дворівневу систему управління. Його керівними органами є Рада центральних банків та правління (Рада директорів).

Рада центральних банків є найвищим органом, який визначає валютно-кредитну політику, загальні напрямки операцій і діяльності правління банку. До складу Ради входять правління (виконавчий орган) та президенти земельних банків, яких призначають уряди земель.

Правління (Рада директорів) відповідає за реалізацію грошово-кредитної політики через відповідні монетарні інструменти, організацію управління діяльністю банку, інші повноваження, які випливають з функцій банку. Членами правління є президент, віце-президент та вісім членів правління, яких призначає на цю посаду президент ФРН терміном на вісім років за поданням федерального уряду.

Німецька модель центрального банку є базовою у країнах Центральної Європи. Колишній президент Бундесбанку Г. Шлезінгер ще у 1991 р. закликав зробити незалежними всі європейські центральні банки, надати їм цілковиту автономію у здійсненні грошово-кредитної політики, щоб вони змогли забезпечити стабільність цін незалежно від інструкцій своїх урядів.

Найважливіші функції Бундесбанку:

- емісія банкнот;
- операції із золотом та дівізами;

- касове виконання бюджету;
- кредитування держави та міжнародних організацій;
- облікова політика;
- регулювання банківських резервів і грошової маси тощо.

У 1999 р. у Бундесбанку працювало 16 тис. службовців.

На основі аналізу розвитку правового статусу Бундесбанку можна стверджувати, що він на практиці підтвердив свою роль у визначенні жорстких меж грошової маси та їх дотримання. У його діяльності не було випадків, щоб він фінансував потреби німецького бюджету на пільгових умовах без оформлення боргових зобов'язань уряду. Закони ФРН визначають таку грошову систему, яка рішуче обмежує доступ держави до кредитів емісійного банку.

Не випадково реформатор німецької економіки К. Аденауер у 1990 р. з позицій уряду визнавав: “Незалежність центрального банку не завжди прийнятна, але це дуже заспокоює”.

Незважаючи на те що резервні вимоги є інструментом впливу на експансію банківського кредитування, протягом останнього десятиліття в індустріально розвинених країнах обов'язкові резерви постійно зменшувалися (табл. 25).

Таблиця 25

Норми обов'язкового резервування в Німеччині

Депозити	1989 р.	1992 р.	1996 р.
Трансакційні, %	12,1	12,1	2,0
Строкові, %	4,95	4,95	2,0

Обов'язкові резерви забезпечуються кореспондентськими рахунками у центральних банках і частково грошима у сейфах комерційних банків.

У Німеччині (як і в світі) існує тенденція до зменшення обсягів на кореспондентських рахунках і використання грошей у касах комерційних банків.

Зменшення обов'язкового резервування, у свою чергу, впливає на співвідношення монетарної політики і платіжних систем. Тобто попит на кореспондентські рахунки в умовах зменшення обов'язкового резервування залежить від необхідності кредитних установ здійснювати платежі. Тому монетарна політика і платіжні системи тісно взаємопов'язані: зміни у платіжній системі потребують відповідних змін у монетарній політиці.

В умовах поступової відмови від обов'язкового резервування основною проблемою для Бундесбанку є управління за допомогою операцій на відкритому ринку величиною процентних ставок.

Розглянуті питання досить важливі для країн з перехідною економікою. У країнах СНД норму обов'язкового резервування використовують як інструмент впливу на обсяги банківського кредитування та контролю над пропозицією грошей. За певних умов тимчасове збільшення норми обов'язкового резервування не тільки знижує інфляційний тиск, а й утримує курс внутрішньої валюти. Прикладом вдалого використання цього важливого інструменту є саме Україна.

Наступна ланка у кредитній системі ФРН — **комерційні банки**. Найбільші з них — *Deutsche Bank* (Дойче банк) *AG*, *Commerz bank* (Комерцбанк) *AG*, *Dresdner bank* (Дрезднер банк) *AG* (гроссбанки), філії іноземних банків, приватні банкіри, регіональні банки.

До 70-х років XIX ст. у кредитній системі Німеччини панівне становище посідали приватні банки. З другої половини XIX ст. інтенсифікувався процес створення акціонерних банків, у тому числі найбільших комерційних банків. У 1870 р. в Берліні був заснований Дойче банк, у Гамбурзі — Комерцбанк, у Дрездені — Дрезднер банк. Згодом ці банки перевели свої правління до Берліна, створивши філії по всій країні. Розширення філій відбувалося здебільшого через поглинання самостійних банків. Після Другої світової війни гроссбанки було реорганізовано у три банки-наступники. У 1956 р. їх відновлено. В 1987 р. три гроссбанки (менш ніж 1 % загальної кількості банків) сконцентрували близько 40 % активів комерційних банків.

У 90-ті роки гроссбанки досить зміцніли. У 1997 р. Дойче банк за розміром капіталу 17371 млн дол. посідав шосте місце у світі. Зростає рівень співпраці німецьких банків з українськими. Найбільші німецькі банківські установи обслуговують німецьких інвесторів у галузях сільського господарства, будівництва, легкої та харчової промисловості, скловиробництва та двосторонню торгівлю (на 1997 р. її обсяг становив 3 млрд марок).

Іноземні комерційні банки розташовані здебільшого у Франкфурті-на-Майні. У 1987 р. налічувалося 58 відділень цих банків. У 1998 р. серед 397 банків міста більшість становили іноземні банки.

До комерційних банків Бундесбанк зараховує також **приватних банкірів**. Це приватні комерційні банки, які не мають правового статусу акціонерного товариства, але є впливовими. Найбільші з них

“Опленхайм унд К^о Кельн” з балансовою сумою 3,1 млрд марок і “Мерк, Фінк унд К^о” в Мюнхені з балансовою сумою 2,2 млрд марок.

Регіональні банки — це переважно середні за масштабами операцій банки, діяльність яких перебуває під контролем гроссбанків.

8.4. Спеціальні фінансово-кредитні інститути

Кредитна система ФРН складається з ФКІ, які мають чітку спеціалізацію. Це ощадні каси, іпотечні банки, державні кредитні установи, банки споживчого кредиту, кредитні товариства, страхові товариства, інвестиційні компанії.

Ощадні каси. Майже всі ощадні каси у ФРН є державними. За їх зобов'язання відповідає влада общин та міста. За кількістю і величиною активів вони набагато перевищують комерційні банки. Їх пасиви становлять заощадження населення. Основні активні операції ощадних кас зводяться до довгострокових іпотечних та житлових кредитів. Надлишки прибутку ощадних кас надходять у бюджети общин та міста. Сьогодні налічується близько 650 ощадних кас. Вони поступово розвиваються в малі універсальні банки.

Центральним органом муніципальних ощадних кас є 12 жироцентрів. Вони створюють корпорацію, яка, перебуваючи під контролем держави, опосередковує рух грошей між ощадними касами, що належать до неї, і підтримує платіжний оборот за допомогою взаємозаліку. Очолює систему ощадних кас та жироцентрів Німецький комунальний банк.

Будівельні ощадні каси пов'язані з фінансуванням будівництва. У 90-х роках у Німеччині діяло 18 приватних і 13 державних будівельних ощадних кас. Це спеціальні ощадні каси. Акумулюючи надходження вкладників до загального фонду, вони надають вкладникам за планом розподілу коштів кредити на будівництво житлових об'єктів і квартир. Вкладник повинен у визначений термін вносити певні суми до загального фонду. Тільки після цього він отримує право на позику. В цих інститутах беруть участь і гроссбанки.

Іпотечні банки. Німеччина — батьківщина іпотечного кредиту. Після Другої світової війни у Західній Німеччині діяли 33 іпотечні банки. Нині налічується 26 приватних і 12 державних банків. Контрольний пакет акцій більшості приватних іпотечних банків належить гроссбанкам. Основною активною операцією іпотечних банків є надання

довгострокових позик під нерухомість переважно на промислове та житлове будівництво. Кошти для позик вони залучають через продаж цінних паперів.

Державні кредитні установи. До таких установ належить на-самперед створений у 1949 р. Банк відновлення, який спочатку видавав кредити для відновлення підприємств. Починаючи з 60-х років банк видає також кредити підприємствам провідних галузей промисловості та експортує капітал у країни, що розвиваються.

Середньострокове кредитування експорту здійснює Експортний банк, створений у 1952 р. 32 банками.

У 1949 р. відновив діяльність Сільськогосподарський рентний банк для довгострокового кредитування сільського господарства. У 1967 р. створено спеціальний інститут для фінансування операцій з торгівлі між ФРН та НДР. До групи спеціальних кредитних установ входять Промисловий кредитний банк, Німецький комунальний банк та ін. Вони надають допомогу приватному сектору, посилюючи вплив держави на процес відтворення. Кошти до спеціальних банків надходять здебільшого з держбюджету відповідно до цільових призначень.

У 1992 р. створено Саксонський будівельний банк для забезпечення доступу підприємств до дешевих кредитів та створення опікунського підприємства “ATLAS” землі Саксонія, призначеного для здійснення санацій (у 1994 р. було врятовано 145 підприємств і збережено 40 тис. робочих місць у галузях, що постраждали від структурної кризи).

Банки споживчого кредиту. Перший банк споживчого кредиту з'явився у Німеччині в 1926 р. Зараз їх налічується 72. До збільшення їх кількості призвели труднощі з реалізацією продукції, зміни структури споживання та недостатній платоспроможний попит населення. З 1987 р. банки споживчого кредиту в самостійну групу не виокремлюються: 42 з них віднесено до регіональних банків, 22 — до приватних банкірських домів і 8 — до кредитних товариств.

Кредитні товариства виникли у XIX ст. Процес індустріалізації країни викликав великий попит на кредити. Їх гостро потребували малі та середні підприємства через обмежений доступ до ринку позичкових капіталів. Тому в містах і на селі створювалися кредитні товариства. Основний вид їх операцій — короткострокове кредитування торговців, дрібних промисловців, ремісників. Центральним закладом є Німецький банк кредитних товариств.

Страхові товариства. Страхові компанії ФРН мають великі активи, значну частину яких надають у кредит. У ФРН діє близько 10 тис. страхових закладів, з них понад 9 тис. невеликі. У квітні 1987 р. на 614 компаній, які подали дані Бундесбанку, припадало понад 90 % активів усіх страхових компаній: налічувалося 105 товариств зі страхування життя з активами 329,0 млрд марок, 317 — зі страхування майна з активами 77,8 млрд марок, 30 компаній займалися перестраховуванням з активами 39,1 млрд марок. Крім того, діє 114 пенсійних кас, 48 товариств зі страхування на випадок захворювання. Наприклад, прибуток страхової компанії Deutsche Kran Kenversicherung AG у 1996/97 фінансовому році становив 281 млн марок.

Інвестиційні компанії. Початок діяльності інвестиційних компаній у ФРН припадає на середину 50-х років. Специфіка операцій інвестиційних товариств полягає в тому, що вони реалізують свої сертифікати (або акції) і на залучений капітал купують акції промислових та інших підприємств. Крім того, інвестиційні компанії за законом 1957 р. зобов'язані мати не менш як 0,5 млн марок основного капіталу. У ФРН налічується 35 інвестиційних компаній, що мають понад 700 різних фондів. Більшість фондів у ФРН працюють за принципом “відкритої системи”.

8.5. Регулювання грошово-кредитної системи

Безпосереднім провідником грошово-кредитної політики є Німецький федеральний банк. Він здійснює її за такими напрямками:

- облікова політика;
- операції на відкритому ринку;
- регулювання норм обов'язкових резервів кредитних закладів;
- регулювання величини грошової маси.

Операції з переобліку спочатку не відігравали у ФРН помітної ролі. Закон про кредитну систему у 1962 р. посилив дію облікової політики за допомогою прив'язування рівня процентних ставок комерційних банків до процента центрального банку.

Операції на відкритому ринку пов'язані з короткостроковими казначейськими векселями, імпортно-складськими свідоцтвами, а з травня 1979 р. — також з іншими цінними паперами. Німецький федеральний банк, купуючи чи продаючи державні боргові зобов'язання, впливає на ліквідність кредитних інститутів відповідно до напрямку грошово-кредитної політики.

Регулювання норм обов'язкових резервів для кредитних закладів впливає безпосередньо на кредитну діяльність комерційних банків, погіршуючи чи поліпшуючи їх ліквідність. Сума мінімальних резервів становила на 1987 р. 61,2 млрд марок, або 5 % усіх вкладів кредитних інститутів (1996 р. — 2 %).

На перший план з 1974 р. виходить регулювання грошової маси згідно з монетаристською концепцією. У 1975—1978 рр. Німецький федеральний банк дотримувався зобов'язання не допустити зростання грошової маси більш ніж на 8 % за рік. Так він намагався досягти стабільності економічного зростання та помірної інфляції. Але поставлених цілей банк не досяг і з 1979 р. він встановлює на кожний рік межі відхилення для змін грошової маси (на 1980 р. — 6—9 %, на 1987 р. — 3—6 %). У такий спосіб створювалася можливість маневрувати в разі зміни кон'юнктури.

Основні форми грошово-кредитної політики Німецького федерального банку, як правило, застосовуються одночасно і в одному напрямку. Наприклад, під час рестрикційної політики облікова ставка зростає, державні боргові зобов'язання продаються за меншими ставками, норми обов'язкових резервів збільшуються. Синхронна дія всіх форм грошово-кредитного регулювання впливає на економічний розвиток, проте не може усунути його циклічності.

Контрольні питання

1. Грошова система у Німеччині до 70-х років XIX ст.
2. Грошові реформи у Німеччині в XX ст.
3. Чому ФРН неодноразово проводила ревальвацію марки?
4. Функції Бундесбанку.
5. Форми грошово-кредитної політики ФРН.

Тести для самоконтролю

1. *Грошовий обіг у XX ст. мав такі особливості:*
  - а) відсутність єдиної грошової системи (сім різних монетних систем);
  - б) гіперінфляція у 1924 р.;
  - в) існування трьох видів золотого стандарту: золотомонетний, золотозливковий і золотодевізний;
  - г) перебування в обігу банківських білетів та розмінних монет із золота;

- д) усі відповіді неправильні;
  - е) правильними є відповіді а), г).
2. *Перехід до золотого стандарту здійснено у такий період:*
- а) 1864–1871 рр.;
  - б) 1871–1876 рр.;
  - в) 1873 р.;
  - г) 1871–1873 рр.;
  - д) усі відповіді неправильні.
3. *Внаслідок грошової реформи 1924 р. перейшли до системи такого стандарту:*
- а) золотомонетного;
  - б) золотозливкового;
  - в) золотодевізного;
  - г) золото-доларового;
  - д) усі відповіді неправильні (золотий монетаризм перестав існувати).
4. *Завдання Бундесбанку:*
- а) обслуговувати державний борг;
  - б) регулювати рівень процентних ставок;
  - в) встановлювати економічні нормативи для комерційних банків;
  - г) забезпечувати стабільність марки;
  - д) усі відповіді неправильні;
  - е) правильними є відповіді а), в), г).

ГРОШОВО-КРЕДИТНА СИСТЕМА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

9.1. Розвиток грошової системи

Фунт стерлінгів використовувався на Британських островах задовго до виникнення там централізованої держави (IX–X ст.). Назва цієї грошової одиниці відображає її початковий ваговий вміст: з одного фунта срібла карбували 240 пенсів, які називали ще “стерлінгами”.

Із середини XIV ст. в обігу з’явилися золоті монети і протягом кількох століть у державі панував біметалізм. Англія раніше, ніж інші держави, перейшла до золотого монометалізму: фактично — наприкінці XVIII ст., юридично — у 1816 р. До Першої світової війни емісія банкнот Банком Англії регулювалась актом Р. Піля (з 1844 р.). Згідно з актом банкноти повинні були 100-відсотково забезпечуватися золотом.

Війна викликала розлад грошового обігу держави. Після припинення розміну банкнот на золото (серпень 1914 р.) держава почала використовувати емісію грошей для покриття своїх воєнних витрат. Маса грошей в обігу в 1913–1918 рр. збільшилася з 35 млн до 399 млн ф. ст.; у 1920 р. вона досягла 555 млн ф. ст. У зв’язку з економічними труднощами, викликаними війною, це призвело до інфляції: товарні ціни за сім років збільшилися майже втричі. З метою стабілізації фунта стерлінгів уряд у 1920 р. узяв курс на дефляцію, проводячи політику “дорогих” грошей. Це відповідало інтересам фінансової олігархії, яка, отримуючи великі прибутки від капіталовкладень за кордоном, була зацікавлена у збереженні високої купівельної спроможності фунта стерлінгів. Дефляційна політика сприяла, з одного боку, зниженню цін, у той час як у Німеччині і Франції вирувала інфляція, а з другого — загостренню економічної кризи 1920–1921 рр., посиленню безробіття, зниженню заробітної плати.

Грошова реформа у 1925–1928 рр. мала на меті стабілізувати грошову систему. Початок реформи припадає на квітень 1925 р., коли Великобританія встановила розмін банкнот на золото за довоєнним паритетом за рахунок запровадження золотозливкового стандарту. Курс фунта стерлінгів Банк Англії підтримував за допомогою високої облікової ставки, що суперечило інтересам промислових кіл, яким бракувало “дешевих” грошей. У 1928 р. грошова реформа завершилася прийняттям закону про надання Банку Англії прав на фідучіарну емісію банкнот у розмірі 260 млн ф. ст., а за погодженням зі скарбницею — і понад зазначену суму.

Світова економічна криза у 1929–1933 рр. послабила позиції Великобританії на зовнішніх ринках і викликала масовий відплив капіталів з країни. 21 вересня 1931 р. розмін фунтів стерлінгів на золоті зливки було зупинено і здійснено девальвацію. Золотий запас Банку Англії був переданий у розпорядження валютного стабілізаційного фонду, створеного при скарбниці в 1923 р. для регулювання курсу фунта стерлінгів. Великобританія активно включилась у валютну війну із США і Японією. Як метод боротьби за зовнішні ринки вона використовувала зниження курсу фунта стерлінгів.

Війна спричинила дезорганізацію економіки, грошового обігу держави. З 1939 по 1945 р. грошова маса збільшилась у 2,5 раза, ціни підвищилися на 75 %. Проте розміри інфляції у Великобританії були менші, ніж в інших країнах, що воювали, включаючи США. Цьому сприяла висока вага податків у фінансуванні військових витрат Великобританії (понад 40 %), істотна роль нагромадження стерлінгової заборгованості колоній та домініонів, державний контроль за цінами, раціонування сировини, палива, продуктів харчування.

Сучасна інфляція — результат суперечностей суспільного відтворення і структурних диспропорцій в англійській економіці.

Важливу роль в інфляційному процесі відіграють державні витрати, які фінансуються за рахунок позик. У березні 1986 р. тільки заборгованість уряду досягла 167,5 млрд ф. ст., або 47 % внутрішнього національного продукту (ВНП) держави. Розміщення державних цінних паперів у банках сприяє збільшенню грошової маси. Тому у 80–90-ті роки у Великобританії темпи інфляції були вищі, ніж у деяких інших промислово розвинених країнах. Це ми бачимо з показників коефіцієнта монетизації у 1990–1995 рр. (табл. 26).

У 90-х роках Банк Англії справляє вирішальний вплив на стабілізацію національної валюти, він відмовляється прямо кредитувати

Коефіцієнт монетизації у Великобританії

1990 р.	1991 р.	1992 р.	1993 р.	1994 р.	1995 р.
90,4	91,7	93,3	94,6	94,2	98,4

уряд. Емісія грошей здійснюється суворо у межах загального спрямування на збільшення грошової маси в економіці. Загальна сума готівки у 1999 р. підтримується на рівні 24 млрд ф. ст. У зв'язку з надходженням в обіг фальшивих грошей номіналом 20 ф. ст. Банк Англії ухвалив рішення про емісію банкнот цього номіналу на суму 10 млрд ф. ст. і повну поступову заміну купюр старого зразка до 2003 р. Нова купюра має спеціальний захист, що дасть можливість з більшою впевненістю встановити справжність купюри та убезпечитися від підробки. У 1998 р. в обіг запроваджено банкноти нового зразка на суму 349 млн ф. ст.

Після Другої світової війни Великобританія переживає періодичні валютні кризи, які супроводжуються падінням курсу фунта стерлінгів.

Першу повоєнну девальвацію англійської валюти на 30,5 % було проведено у вересні 1949 р.; її золотий вміст знизився з 3,58 до 2,488 г, а офіційний курс до долара США — з 4,03 до 2,80 дол. за 1 ф. ст. Цьому заходу передувала невдала спроба скасувати обмін фунта стерлінгів на долари за поточними операціями у серпні 1947 р. У результаті через 35 днів після скасування обміну валютні резерви були вичерпані, різко збільшився дефіцит торгового балансу, довіру до фунта стерлінгів було підірвано і в 1947—1948 рр. інфляція посилилася. Девальвація не вирішила валютних проблем Великобританії. Валютна криза повторювалась у 1951, 1955, 1958, 1960, 1961, 1964, 1965 р.

У листопаді 1966 р. проведено девальвацію на 14,3 % і золотий вміст англійської валюти знижено до 2,13 г, а курс до долара — до 2,40. Вплив цих заходів на платіжний баланс позначився через півтора року — у 1969—1971 рр. Великобританія мала велике позитивне сальдо за поточними операціями. Завдяки цьому у грудні 1971 р. при масовому перегляді розвиненими країнами валютних курсів фунт стерлінгів щодо долара фактично було ревальвовано на 1,57 % і встановлено на рівні 2,60571 дол. Проте стабілізація фунта стерлінгів виявилася нетривкою.

Короткочасний економічний підйом у 1972 р. призвів до великого дефіциту в зовнішній торгівлі, відпливу з держави зарубіжних капіталів і вилився у найгострішу кризу фунта стерлінгів. Витративши упродовж двох тижнів понад 5 млрд дол. на підтримання його курсу, англійський уряд 23 червня 1972 р. запровадив режим плаваючого курсу. До кінця року курс фунта стерлінгів знизився на 10 % порівняно з груднем 1971 р., до кінця 1973 р. — на 17, у 1974 р. — на 18, у 1975 р. — на 27, у 1976 р. — на 40 %.

Із середини 1977 р. позиції фунта стерлінгів порівняно зміцніли почасти у зв'язку з припливом капіталу в державу. Видобуток нафти Великобританією у Північному морі в умовах високих цін на нафту надав фунту стерлінгів тимчасово статусу “нафтовалюти”, привабливої для міжнародних інвесторів. Прихід до влади в 1979 р. консервативного уряду М. Тетчер, який вибрав монетаристські рецепти (в тому числі високі процентні ставки) для здійснення економічної політики, посилив цю тенденцію. Завдяки припливу короткострокових іноземних капіталів курс фунта стерлінгів у 1981 р. підвищився до рівня 1971 р. — 2,40 дол. У жовтні 1979 р. вперше з 1931 р. було скасовано всі валютні обмеження.

Проте поліпшення позицій фунта стерлінгів не було тривалим. Відставання Великобританії за темпами економічного розвитку, підвищенням продуктивності праці, структурними перетвореннями в ці роки посилювалося.

Через це у 1981 р. незважаючи на великий актив платіжного балансу почався відплив капіталу з Великобританії. Тенденція до зниження курсу англійської валюти досягла кульмінації на початку 1985 р. (1 ф. ст. = 1,09 дол.). Згодом фунт стерлінгів дещо закріпив свої позиції стосовно долара (1,50–1,60 дол.), проте його позиції щодо інших провідних валют слабшали. Середньозважений курс фунта стерлінгів у 1981–1986 рр. знизився більш як на 30 %.

Нині валютний курс регулюють за рахунок політики процентних ставок (через операції Банку Англії на грошовому ринку) і валютної інтервенції (в обмежених масштабах) з метою зменшення коливань курсу.

У 90-х роках Великобританія не тільки досить швидко відновила економічний потенціал, а й по праву посіла одне з чільних місць у своєму співтоваристві. Винятково високий рівень життя у цій державі гідний наслідування. Економічне піднесення у Великобританії відбува-

лося завдяки прогресивному та індустриально орієнтованому керівництву, дисциплінованій робочій силі та державній політиці, яка надавала повну свободу дій та всіляко стимулювала ініціативу. З 1990 по 1996 р. швидкими темпами збільшувався експорт (табл. 27).

Великобританія помітно підвищила конкурентоспроможність (табл. 28).

Таблиця 27

Розвиток експорту у Великобританії		млрд дол.
1990 р.	1996 р.	
185,2	260,7	

Матеріальну основу стабільності курсу фунта стерлінгів у 90-х роках становить міжнародний рух прямих іноземних інвестицій та глобаліза-

Таблиця 28

Рейтинг країн за рівнем міжнародної конкурентоспроможності

Країна	1990 р.	1996 р.
США	3	4
Великобританія	7	15

ція підприємницької діяльності (табл. 29).

У 90-х роках розгортається “друга хвиля” приватизації в Європі. Зокрема, у 1993–1996 рр. тільки в чотирьох країнах (Франція, Італія, Великобританія, Німеччина) загальна вартість приватизованих підприємств

Таблиця 29

Прямі іноземні інвестиції у Великобританію			млрд дол.
1980 р.	1990 р.	1995 р.	
63,01	218,21	244,14	

становила 106 млрд дол. Це також позначилось на обсягах прямих іноземних інвестицій на душу населення. Вони збільшилися з 1129,2 дол. у 1986 р. до 4119,5 дол. у 1995 р. (у США відповідно з 774,1 до 1934,8 дол.). Економічні показники Великобританії станом на 1994 р. наведено у табл. 30.

Особливість Великобританії полягає в тому, що серед економічно розвинених країн вона посідає за наведеними в табл. 30 показниками 5–4 місце. Країна мала золотий запас 736 т у 1990 р. і 716 т

Таблиця 30

Економічні показники Великобританії (станом на 1994 р.)

ВВП, млрд дол.	Експорт, млрд дол.	Валютні резерви, млрд СПЗ
1019,5	204,9	26,4

у 1997 р. Зміну курсу фунта стерлінгів у 1980–1997 рр. наведено в табл. 31.

Отже, у 90-х роках під впливом розвитку світової інфляції панувала тенденція до зниження валютного курсу фунта стерлінгів. Його курс щодо СПЗ у 1995 р. знизився на 80 % від рівня 1985 р. (долар США

Таблиця 31

Курс фунта стерлінгів до СПЗ і долара

1980 р.	1985 р.	1990 р.	1993 р.	1994 р.	1995 р.	1996 р.	1997 р.
Фунтів стерлінгів за 1 СПЗ							
100	70	72	58	57	56	63	65
Фунтів стерлінгів за 1 дол. США							
0,419	0,692	0,519	0,675	0,640	0,645	0,589	0,598

відповідно знизився до 74 %). Проте до 1997 р. позиції фунта стерлінгів зміцніли і він подорожчав на 16 % (долар США — на 7 %).

Нині англійський фунт стерлінгів є однією з п'яти найважливіших валют, які вільно конвертуються у міжнародних фінансових операціях. На 90-ті роки узгоджено його частку, або вагу, серед компонентів стандартного кошика валют, які визначають вартість СПЗ, — 11 % (долар США — 40 %). У 1996 р. Великобританія додержувалася параметрів, встановлених у Маастрихті для країн ЄВС (табл. 32).

Таблиця 32

**Критерії конвергенції Великобританії
для Європейського валютного союзу у 1996 р.**

Норма інфляції	Ставка процента	Дефіцит бюджету	Квота заборгованості
3,5	10,0	-3,0	55,0

9.2. Банківська система країни

Кредитна система Великобританії внаслідок особливостей економічної та історичної еволюції країни є однією з найрозвиненіших у світі. Вона вирізняється високою спеціалізацією кредитних інститутів. Основні її ланки — Банк Англії, комерційні банки, спеціальні ФКІ. Юридичного розмежування функцій між кредитними інститутами здебільшого немає, а традиційні бар'єри в останні роки поступово розмиваються. У результаті існує тенденція до універсалізації кредитних інститутів.

Основні ФКІ Великобританії станом на середину 90-х років наведено на рис. 13.

Рис. 13. Основні фінансово-кредитні інститути Великобританії

Банк Англії заснований у 1694 р. як приватна акціонерна компанія. Із середини XVIII ст. почав виконувати функції центрального банку, монополізував емісію банкнот і виступав як банкір уряду. У 1946 р. його націоналізували лейбористи, які заплатили щедрий викуп його власникам: в обмін на акції їм було надано державні облігації на суму, що перевищувала номінальну вартість акціонерного капіталу в 4 рази. Банк Англії виконує всі функції центрального банку:

- є банком для комерційних банків;
- є банком уряду, через нього проходять усі державні доходи і витрати;
- здійснює емісію банкнот;
- обслуговує позикові операції держави;
- здійснює валютні операції та контролює їх, від імені скарбниці керує офіційними золотовалютними резервами країни;
- здійснює нагляд за кредитними установами, валютними і кредитними ринками;
- консультує уряд з питань грошово-кредитної політики та її здійснення (переважно за допомогою купівлі-продажу комерційних векселів, цінних паперів; в окремих випадках виступає у ролі “кредитора останньої інстанції” банківської системи).

Банк Англії не залежить від уряду. Строк повноважень керуючого Банку Англії не залежить від зміни уряду (це сприяє незалежності банку).

Взаємовідносини Банку Англії з Парламентом і урядом аналогічні тим, які існують у країнах Західної Європи, зокрема у Німеччині та Франції.

В умовах ринкової економіки важливою формою контролю за діяльністю центрального банку є зовнішній і внутрішній аудит. У Великобританії та країнах з розвиненими ринковими відносинами він відіграє важливу роль у системі перевірок центрального банку. Досвідом Банку Англії може скористатись Україна, формуючи вітчизняну систему аудиту НБУ.

Організаційно внутрішній аудит Банку Англії — це особливий структурний підрозділ — департамент аудиту. Директор департаменту (головний внутрішній аудитор) підпорядковується безпосередньо створеному з членів Ради директорів підкомітету з питань аудиту та самій Раді. У такий спосіб підкреслено незалежність аудиторської служби.

Внутрішні аудитори Банку Англії підтримують добрі взаємини із зовнішніми аудиторами, вільно обмінюються інформацією. Завдяки цьому:

- можна запозичити найоптимальнішу систему, бо колеги мають досвід роботи з системами внутрішнього аудиту інших клієнтів;
- зовнішні аудитори спроможні якісно оцінити систему внутрішнього аудиту Банку Англії;
- вони здешевлюють зовнішній аудит, послуговуючись підсумками діяльності служби внутрішнього аудиту Банку Англії.

Підставою для такої співпраці є узгоджена сторонами офіційна пам'ятна записка про оптимальне розмежування функцій та обов'язків. У Банку Англії аудитори проводять такі перевірки:

- фінансові;
- комп'ютерної мережі;
- ефективності витрачання коштів.

Аудитори не заглиблюються детально у справи перевірених підрозділів, їх увагу привертають лише порушення, які можуть призвести до глобальних негативних наслідків.

Щоб досягти позитивних результатів роботи, аудитори акцентують увагу на таких моментах:

- ретельне планування;
- розуміння системи, що перевіряється;
- оптимальна оцінка ризиків і механізмів управління;
- забезпечення зв'язку;
- докладна інформація.

У департаменті аудиту Банку Англії перевагу надають комплексному підходу у доборі кадрів (аудиторами стають і сторонні спеціалісти, і співробітники підрозділів банку). Працівники виконують функціональні обов'язки за індивідуальним Положенням про посаду. Аудитори повинні бути ініціативними і старанними, наполегливо доводити дослідження до логічного завершення, бути тактовними, дипломатично виходити з нелегких ситуацій, вміти аналізувати стан справ і чітко формулювати висновки, а також орієнтуватися у системах, що перевіряються.

Подана аудиторами інформація є підставою для прийняття Радою директорів Банку Англії оптимальних управлінських рішень щодо вдосконалення принципів функціонування банку.

Банк Англії бореться з ризиками високого рівня (втрата грошей або репутації) і вторинними ризиками, до яких належать такі:

- обман (призведе до порушення законодавства);
- помилка (спричинить вплив інформації з банку);
- крадіжка (втрата нерухомості);
- неправильне рішення (може призвести до неплатоспроможності банку);
- помилкове стратегічне планування (спричинить недостатню інформованість керівництва банку);
- неефективне забезпечення комп'ютерних систем.

Щоб управляти цими ризиками, Банк Англії вживає певних заходів контролю.

За працівниками банку:

- наявність достатнього досвіду;
- адекватна підготовка.

За станом роботи з документами:

- наявність двох підписів для переказування коштів;
- перевірка підсумкових показників для підтвердження точності цифр.

За виконанням угод:

- розмежування здійснення угод та виконання розрахунків;
- перевірка лімітів угод;
- контролювання інструкцій щодо розрахунків (аж до запису телефонних розмов дилерів).

За цінностями:

- подвійний нагляд за доступом у сховища, де зберігаються цінності (два ключі є у різних працівників);
- розмежування зберігання цінностей та їх обліку;
- систематичні підрахунки і звірки;
- обладнання сховищ відеоапаратурою.

За комп'ютерами:

- дублювання інформації на випадок її втрати у центральному комп'ютері;
- використання паролів для доступу до системи комп'ютерів і програмного забезпечення;
- забезпечення комп'ютерних систем технічною документацією, що дає змогу терміново знайти будь-які неточності;
- використання мереж із шифрованими засобами для зменшення ризику небажаного проникнення в них.

Банк Англії має вирішальний вплив на стабільність національної валюти, надійність банківських установ, дієвість платіжно-розрахункового механізму, що загалом визначає ефективність функціонування економіки країни.

У 1979 р. створено Раду захисту депозитів Банку Англії, яка гарантувала 75 % компенсації за вкладом не більше 10000 ф. ст. (тобто за вкладом 8000 ф. ст. компенсація становила 6000 ф. ст., а за вкладом 25000 ф. ст. — тільки 7500 ф. ст.). У 1987 р. сума вкладу, за яким гарантувалося 75 % компенсації, становила 15000 ф. ст. У 1999 р. Рада захисту депозитів гарантувала 90 % компенсації Банком Англії вкладів, що не перевищують 20000 ф. ст. (табл. 33).

**Показники, що характеризують процес страхування депозитів
приватних осіб у різних країнах**

Країна	Сума депозиту, що страхується	Частина депозиту, який підлягає компенсації, %	Розмір відрахувань від суми застрахованих депозитів банків у страховий фонд, %
Великобританія	20000 ф. ст.	90	мінімальний розмір страхового фонду 5 млн ф. ст.
США	100000 дол.	100	0,23
Люксембург	25000 марок	100	0,50
Бельгія	20000 євро	100	2,00
Польща	1000 євро	100	0,40

Банк Англії постійно зменшує розмір обов'язкових резервів комерційних банків і здійснює грошово-кредитну політику без обов'язкового резервування. Невелика норма обов'язкового резервування (0,35 %) застосовується для забезпечення доходу для Банку Англії (табл. 34).

Таблиця 34

Норми обов'язкового резервування Банку Англії

Депозити	1989 р.	1992 р.	1996 р.
Трансакційні, %	0,45	0,35	0,35
Строкові, %	0,45	0,35	0,35

В умовах поступової відмови від обов'язкового резервування Банк Англії спрямовує зусилля на управління зміною процентних ставок. Цього досягають за допомогою операцій на відкритому ринку.

Банківські установи Великобританії виконують також встановлені чинним законодавством загальні звітні процедури. Банк Англії отримує звіти аудиторів та ревізорів згідно з інструкцією для ревізорів (1994 р.) до закону про банки, прийнятого у 1987 р.

Згідно з інструкцією № 3 до Положення про координацію банківської системи, виданою у 1992 р. (друга директива Ради Європи), Банк Англії має право вимагати звіти за бухгалтерськими записами та системами внутрішнього контролю від усіх банків.

У зв'язку з глобалізацією банківської справи різко розширився спектр пов'язаних з цим ризиків, тому Банк Англії, враховуючи призначення капіталу комерційних банків згладжувати наслідки непередбачуваних втрат, встановив мінімальний стандарт капітальної достатності — 8 %, виважений за ризиком активів банку (*Risk Asset Ratio* —

коефіцієнт ризику активів). (Базельським комітетом з банківського регулювання і нагляду встановлено стандарт капітальної достатності 8 %, проте у Німеччині він дорівнює 5,56, у Росії та Україні — 8 %.)

Для оцінки рівня достатності капіталу Банк Англії використовує термін “капітальна база”, запозичений у Базельського комітету. База складається з двох ярусів (табл. 35).

Таблиця 35

Приклад розрахунку капітальної бази Банком Англії

Ярус I	млн ф. ст.	Ярус II	млн ф. ст.
Серцевинний капітал		Додатковий капітал	
Акціонерний капітал	84	Неоголошені прибутки поточного року	6,6
Оголошені резерви	16,8	Загальні резерви	12
Оголошені проміжні прибутки	7,2	Субординований строковий борг	72
		Загальний припустимий субординований строковий борг	54
Разом	108,0	Разом	72,6

Серцевинний капітал визначається основною частиною власних коштів. До нього належать випущені та повністю сплачені звичайні акції, некумулятивні безстрокові привілейовані акції (у тому числі кумулятивні привілейовані акції) та оголошені резерви. На відміну від прихованих оголошені резерви формуються з чистого прибутку після сплати податків.

Додатковий капітал має такі елементи:

- неоголошені прибутки поточного року;
- загальні банківські резерви для покриття сумнівних кредитних вимог, що створюються під можливі збитки у майбутньому, але неідентифіковані на певний момент;
- субординований строковий борг, який містить звичайні необґрунтовані інструменти позиченого капіталу банку з мінімальним початковим строком погашення понад 5 років, які можуть бути погашені за рахунок резервів банку;
- загальний припустимий субординований строковий борг (під ним розуміють складові капіталу, що мають фіксовані строки, які неможливо використовувати для покриття збитків, крім ліквідації) — це інструменти, які поєднують ознаки капіталу і боргу.

Для розрахунку капітальної бази Банк Англії використовує такі обов'язкові нормативи:

- не менше 50 % капітальної бази банку має становити ярус I (у нашому прикладі норматив виконується);
- субординований строковий борг не може перевищувати 50 % ярусу I (у нашому прикладі це $72 \cdot 100 \% / 108 = 66,67 \%$). Тобто норматив не виконується, бо припустимий субординований строковий борг становить $108 \cdot 50 \% / 100 \% = 54$, а його фактична сума* дорівнює 72 млн ф. ст.;
- загальні резерви не можуть перевищувати 1,5 % виважених за ризиком активів банку.

Таке визначення капіталу банків Банк Англії використовує з грудня 1990 р. Потрібно зазначити, що рівень загальних резервів (1,5 %) цілком відповідає положенням Базельського комітету з банківського регулювання і нагляду, членом якого є Великобританія.

Комерційні банки. Види комерційних банків наведено у табл. 36. Найменування “банк” згідно із законом про банківську діяльність 1987 р. залишається за банками, що мають капітал, який перевищує 5 млн ф. ст., або за банками, зареєстрованими за кордоном.

Таблиця 36

Види комерційних банків

Банк	Кількість	
	1987 р.	1995 р.
Clearing banks	18	6
Discount Houses	8	10
Merchant banks	34	71
Foreign banks	374	559*

* Дані за 1996 р.

Основу англійської банківської системи становлять **клірингові банки** (*clearing banks*) — провідні депозитні банки, які входять до складу найбільших банків світу. Вони є членами Лондонської клірингової палати, активно займаються міжнародними операціями і керують за кор-

* До капітальної бази зараховується припустима, а не фактична сума другорядного строкового боргу, тобто 54, а не 72 млн ф. ст.

доном мережею дочірніх компаній, відділень і представництв (мають представництва у країнах СНД).

Із середини 80-х років унаслідок лібералізації правил торгівлі цінними паперами на Лондонській фондовій біржі й за її межами, а також через посилення конкуренції у сфері традиційних банківських операцій з боку будівельних товариств та інших небанківських кредитних установ клірингові банки почали активно розширювати коло фінансових і навколобанківських послуг. Організаційно це виявилось в обростанні клірингових банків безліччю спеціалізованих дочірніх компаній (з торгівлі цінними паперами, лізингу, факторингу та ін.) і в перетворенні їх на кредитно-фінансові конгломерати.

Зокрема, Lloyd's можна лише умовно вважати корпорацією. Фактично це сектор ринку. Але якщо у 1989 р. кількість індивідуальних вкладників Lloyd's становила 31329, то у 1993 р. — 19537. Проте незважаючи на негаразди корпорація утримує позиції. Банк HSBC Holdings за розміром капіталу 27392 млн дол. посідав перше місце у світі в 1997 р.

Британський Clearing bank як універсальний банк бере участь у гарантуванні розміщення цінних паперів. Проте він відрізняється від такого ж німецького універсального банку за такими ознаками:

- виокремлені відділення більш традиційні;
- частка банків в акціонерному капіталі комерційних фірм менша;
- поєднання банківських і страхових фірм менш типове.

Облікові дома (*Discount Houses*) — установи, що функціонують на грошовому ринку. Вони традиційно залучають ресурси до запитання (онкольний кредит) і вкладають їх у комерційні казначейські векселі, державні облігації, зобов'язання муніципалітетів, строкові депозити і депозитні сертифікати. До 80-х років облікові дома були єдиними установами, які мали право на кредити Банку Англії в обмін на посередництво у розміщенні казначейських векселів. Банк Англії і далі здійснює операції на грошовому ринку в одному з облікових домів, проте вони вже не мають таких привілеїв і їх значення зменшується. В умовах швидкої перебудови грошово-кредитної сфери ці вузькоспеціалізовані інститути-посередники диверсифікували діяльність, тому їх кількість у 90-х роках скоротилася до 10.

Merchant banks — торгові банки (кілька десятків установ Сіті), основна сфера діяльності яких пов'язана із зовнішньою торгівлею і міжнародними кредитно-фінансовими операціями. Сила цих банків

полягає у позиції, яку вони традиційно займають на ринку позикових капіталів, зокрема цінних паперів. Торгові банки поєднують депозитно-позикові операції для обмеженої кількості клієнтів з емісійно-засновницькою діяльністю, а також з консультативними послугами. Вони організовують консорціуми, керують портфелями цінних паперів, виступають посередниками в операціях злиття і поглинання компаній, відіграють важливу роль на валютному ринку і ринку золота.

Merchant banks входять до банківських асоціацій Issuing Houses Association (55 банків) і Accepting Houses Association (16 банків). Крім цього Merchant banks, які здійснюють емісію цінних паперів, входять до асоціації British Merchant Banking and Security Houses Association. Найбільші торгові банки у 90-х роках стали банками універсального зразка.

Foreign banks (іноземні банки) — найчисленніша і найрізномірніша група банківських установ Великобританії. Із приблизно 800 кредитних інститутів у країні понад 350 — іноземні. Загальний баланс іноземних банків перевищує 800 млрд ф. ст., або становить понад 60 % балансу всієї банківської системи (на 1989 р.).

У 1996 р. у Лондоні було зосереджено найбільші інвестиційні компанії Європейського економічного співтовариства та 559 іноземних банків (американських банківських представництв більше, ніж банків у самому Нью-Йорку, а концентрація японських банків більша, ніж у Токіо).

British overseas banks (Банки Співдружності) — офіційна назва колишніх британських колоніальних банків. Зараз не виокремлюються, оскільки більшість з них увійшли до складу великих банківських груп. Відмінність таких установ — переважна діяльність у країнах ЄЕС, хоча їх штаб-квартири та акціонери розміщуються у Великобританії. Типовий представник цієї групи — Стендард-Чартед бенк — має за кордоном понад 1300 відділень і входить до перших десяти банків Великобританії. У складі провідних клірингових банків колишні колоніальні банки звичайно виконують функції спеціальних міжнародних підрозділів.

9.3. Спеціальні фінансово-кредитні інститути

*Фінансові дом*и спеціалізуються на кредитуванні продажу з розстрочкою платежу, споживчих товарів і деяких видів промислового обладнання. Основне джерело ресурсів цих установ — короткострокові

депозити (строком від 3 до 6 міс.) промислових торгових фірм, банків і населення. Вага фінансових домів у загальному обсязі кредитних операцій невелика. Багато з них втратили самостійність і контролюються депозитними або торговими банками. Останнім часом фінансові дома активно займаються лізинговими операціями і кредитними картками.

До *ощадних інститутів* традиційно належали довірчо-ощадні банки, будівельні товариства і Національний ощадний банк. Основне джерело їх ресурсів — невеликі вклади населення. Довірчо-ощадні банки в минулому здебільшого відігравали роль місцевих ощадних кас. Пізніше вони були реорганізовані в 16 великих регіональних установ, але їх правовий статус залишався невизначеним. Наприкінці 1986 р. вони перетворилися на єдиний акціонерний Довірчо-ощадний банк, який за масштабами діяльності і капіталом поступається лише “великій четвірці” (див. табл. 36) і виконує всі основні операції комерційних банків.

Національний ощадний банк (у минулому поштово-ощадний банк) акумулює заощадження населення через мережу поштових відділень, кількість яких перевищує 20 тис. Банк провадить два види рахунків — звичайні та інвестиційні (за останніми процент вищий, але одержати вклади можна з попередженням за місяць). Усі кошти банк інвестує у державні цінні папери.

Будівельні товариства існують понад 200 років, нині вони акумулюють найбільшу частину заощаджень населення, їх сумарні активи в 90-х роках подвоїлися і можуть зрівнятися за їх величиною з провідними депозитними банками. Серед будівельних товариств триває процес централізації, але вони залишаються кооперативними інститутами. Ресурси будівельних товариств ідуть переважно на довгострокове кредитування будівництва або купівлю житлових будинків (квартир) і вкладаються в цінні папери. Останніми роками товариства почали займатися багатьма банківськими операціями, торгівлею нерухомості. У 1987 р. два найбагатші будівельні товариства стали членами банківської клірингової системи.

Національний жиробанк — державне підприємство, створене в 1968 р. для розрахунків через поштові відділення. В цій ролі він є конкурентом системи чекового клірингу, характерного для комерційних банків.

Страхові компанії та пенсійні фонди спрямовують акумульований позиковий капітал у довгострокові інвестиції. Фінансово-кредитна діяльність є вторинною стосовно їх професійної спеціалізації — страхових справ і приватного пенсійного забезпечення. Сумарні

активи страхових компаній і пенсійних фондів у 1986 р. становили 160 млрд ф. ст. Мобілізовані ними кошти вкладаються в операції на строк до 20–25 років (переважно в акції — частка пенсійних фондів у 1995 р. становила 64 %, інші цінні папери — 16,6 та нерухоме майно — 9,2 %). Англійські страхові компанії належать до найбагатших у світі.

Проте страховий ринок Великобританії залишається найконсервативнішим. Тут існує організація страхових синдикатів, які були і є світовими лідерами у страхуванні банківських ризиків.

Члени корпорації — приватні особи, які несуть необмежену відповідальність за свої ризики, називаються андеррайтерами, або “людьми з іменами”, тобто людьми з достатком, який дає їм змогу займатися страховою діяльністю. Отже, саме андеррайтери у Великобританії підстраховують підприємців, розплачуючись власним добробутом за взяті зобов'язання щодо відшкодування втрат.

Андеррайтери об'єднуються у синдикати, кожен з яких має щонайменше одного професіонала, уповноваженого брати на страхування ризики від імені членів синдикату.

Кожен андеррайтер, у свою чергу, має кілька довірених брокерів, які власне й займаються пошуком клієнтів для страхування. Андеррайтер аналізує пропозиції брокерів і вирішує, чи страхувати запропоновані ризики. У цьому полягає одна з особливостей такого страхового ринку: на нього неможливо вийти без брокера.

Світовим лідером у страхуванні була і є корпорація Lloyd's. До 80-х років корпорація контролювала половину світового ринку страхування. Нині ситуація змінилася, а страхова місткість корпорації зменшилася на 19 % (1996 р.).

Сьогодні мінімальний страховий внесок для андеррайтера становить 300 тис. дол. США вільного капіталу. Раніше такий внесок гарантував би прибуток у розмірі до 20 %. Нині він значно менший.

Інвестиційні трасти займаються виключно операціями з цінними паперами. Через емісію акцій і облігацій вони залучають капітал, який вкладають у цінні папери інших компаній. При зниженні курсу цінних паперів вони зазнають фінансових труднощів, збитків і банкрутують.

Довірчі пайові фонди за спеціалізацією подібні до інвестиційних трастів, вони акумулюють грошовий капітал і вкладають його в цінні папери. Але оскільки пайовик будь-коли може продати свій пай

провідній компанії, то капітал цих фондів змінюється: він залежить від переважаючого характеру операцій — продажу чи купівлі паїв. Структура активів фондів подібна до структури активів інвестиційних трастів: близько 80 % становлять акції приватних компаній.

Фінансові корпорації спеціалізуються на кредитуванні приватних фірм, які не мають доступу до звичайних джерел позикового капіталу. Держава надає фінансову допомогу таким корпораціям або виступає в ролі гаранта.

Контрольні питання

1. Особливості історичного розвитку грошової системи країни.
2. Наслідки Першої і Другої світових війн для грошової системи Великобританії.
3. Характеристика валютного стану Великобританії.
4. Особливості надбудови кредитної системи країни.
5. Види кредитних установ на початок 90-х років у Великобританії.

Тести для самоконтролю

1. *Фунт стерлінгів містить з 1971 р.:*
  - а) 240 пенсів;
  - б) 12 шилінгів;
  - в) 100 пенсів;
  - г) правильними є відповіді а), б);
  - д) усі відповіді правильні.
2. *Перехід до золотого стандарту здійснено:*
  - а) до XVIII ст.;
  - б) 1816 р.;
  - в) 1844 р.;
  - г) правильними є відповіді а), б);
  - д) усі відповіді правильні.
3. *Суть грошової реформи у 1925–1928 рр.:*
  - а) банкноти, розмінні на золото;
  - б) золотодоларовий стандарт;
  - в) розмін банкнот за паритетом 1913 р.;
  - г) усі відповіді правильні;
  - д) правильними є відповіді б), в).
4. *Крах золотого стандарту та виникнення “стерлінгової зони” відбувалися:*

- а) 1931 р.;
  - б) 1929 р.;
  - в) 1929–1931 рр.;
  - г) усі відповіді неправильні.
5. *Механізм грошово-кредитного регулювання у Великобританії:*
- а) граничне співвідношення статей та суми балансу комерційних банків;
  - б) визначення норм обов'язкових резервів комерційних банків у Банку Англії;
  - в) визначення процентних ставок за кредити з метою регулювання ставок ринку позичкових капіталів;
  - г) операції на ринку цінних паперів;
  - д) усі відповіді правильні;
  - е) правильними є відповіді а), в), г).

ЕВОЛЮЦІЯ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ СИСТЕМИ РОСІЇ

10.1. Грошова система та реформи у царській Росії

У Росії з 1769 по 1895 р. існував паперово-грошовий, переважно інфляційний обіг. Лише після реформи Канкріна у 1839—1843 рр. валюту (хоч і на короткий період — до 1853 р.) вдалося стабілізувати. Ця перша в Росії реформа полягала в девальвації асигнаційного рубля і встановленні срібного монометалізму. Грошовою одиницею став срібний рубль із вмістом в одному золотнику 2,1 частини чистого срібла. Асигнації стали допоміжними знаками з курсом 3 руб. 50 коп. за 1 рубль срібла. У 1841 р. було випущено нові грошові знаки — кредитні білети номінальною вартістю 50 руб. — розмінні на срібло.

У другій половині XIX ст. розвиток промислового капіталізму в Росії змусив царський уряд розпочати реорганізацію грошової системи, щоб згодом від інфляційного грошового обігу перейти до системи золотого монометалізму. Одним з основних заходів царського уряду в підготовці грошової реформи було нагромадження золотих запасів (посилилося у 1881—1897 рр.). З цією метою вживалися найрізноманітніші заходи для збільшення експорту сільськогосподарських продуктів за кордон (починаючи з відповідної системи побудови залізничних тарифів і закінчуючи посиленням податкового тиску на селян).

У роки перебування на посаді міністра фінансів С. Вітте ця політика доповнилася гарячковими зусиллями залучити в Росію якнайбільше іноземних капіталів і отримати позички за кордоном. Тільки в 1887—1897 рр. було отримано державних позичок за кордоном на суму 1050 млн руб.

Сукупність цих заходів сприяла тому, що на 1 січня 1896 р. золотий фонд Росії становив 963,8 млн руб. проти 366,5 млн руб. на 1 січня 1886 р.

Нагромадження золотого запасу в такій великій кількості дало змогу перейти до системи золотого монометалізму, що й було здійснено в 1895–1897 рр. внаслідок реформи, проведеної міністром фінансів С. Вітте. Перехід до нової системи грошового обігу знаменував нову епоху у грошовому обігу Російської імперії.

У результаті реформи з 1895 р. дозволялися операції із золотом, був випущений півімперіал — 5-рубльова золота монета по 7 руб. 50 коп. кожна та імперіал — 10-рубльова монета, тобто було здійснено девальвацію грошової одиниці на третину.

У 1897 р. почався розмін кредитних білетів на золото. Золотий рубль містив 0,774234 г чистого золота. Було встановлено правила емісії кредитних білетів Державним банком. Згідно з новим статутом Державний банк мав право випускати кредитні білети під забезпечення золотом у розмірі, суворо обмеженому нагальними потребами грошового обігу: до 600 млн руб. покривалося золотом не менше ніж наполовину; кредитні білети понад 600 млн руб. повинні були забезпечуватися на 100 % золотом. Срібна монета була перетворена на допоміжну. Випуск срібної монети встановлювався в розмірі 3 руб. на душу населення.

Указом від 29 серпня 1897 р. було встановлено систему емісії банківських білетів Держбанком. Цим законом емісійна діяльність Держбанку лімітувалася його запасами золота.

У цілому грошова реформа була прогресивною, оскільки забезпечувала перехід до золотого стандарту і сприяла стабілізації грошової системи. Водночас слід зазначити, що грошова система Росії була побудована нераціонально.

З 1897 по 1914 р. насправді в Росії не було банкнотного обігу, а був обіг золотих сертифікатів. Держбанк фактично майже ніколи повністю не використовував емісійне право. Банкноти, що були в обігу, за винятком 1906–1907 рр., покривалися наявним золотим фондом більше ніж на 100 %. Тільки за ці два роки під впливом російсько-японської війни, а особливо в результаті революції, уряд змушений був збільшити кількість банкнот в обігу і золоте покриття впало нижче 100 %.

Про нераціональність будови грошової системи свідчить також висока питома вага в обігу золота порівняно з кредитними білетами, що збільшувало непродуктивні витрати обігу. Крім того, Держбанк зму-

шений був утримувати непродуктивно понад мільярдний запас золота для забезпечення порівняно невеликої кількості кредитних білетів в обігу. Це також додатково збільшувало витрати обігу, тоді як країна відчувала гостру нестачу в капіталах. Така грошова система була вкрай дорогою і нееластичною.

Негативним явищем була також висока питома вага в обігу срібно-ної монети — понад 10 %. На 1 січня 1901 р. в обігу перебувало срібно-ної монети на 232,7 млн руб. Випускаючи в обіг таку велику кількість срібла, царський уряд намагався обмежити обіг золота, зберегти золотий запас Держбанку, а також одержати дохід до скарбниці. Спроби уряду впровадити в обіг якомога більшу кількість срібла (повне використання норми емісії срібла давало змогу випустити в обіг його майже на 400 млн руб.) не мали успіху. Срібна монета для здійснення платежів була вкрай незручною. А оскільки в роздрібному обороті і для невеликих і середніх розмірів сум платежів її використовували найчастіше, то грошовий обіг був громіздким і незручним.

Грошову систему Російської імперії після реформи можна охарактеризувати як систему золотого монометалізму із золотосертифікатним і срібним обігом. На 1 січня 1914 р. грошова маса в обігу становила (відповідно у млн руб. і відсоток) [41, с. 143]:

- кредитні білети — 1665 (65,2);
  - золоті монети — 494 (19,3);
  - срібні монети — 226 (8,8);
  - мідні монети — 18 (0,7);
  - казначейські білети — 150 (6).
- Разом: 2553 (100).

10.2. Еволюція кредитної системи дореволюційної Росії

До 1917 р. кредитна система Росії розвивалася за капіталістичними законами. За структурою, функціями та операціями вона наближалася до моделі кредитної системи тогочасних провідних капіталістичних країн. У Російській імперії існувала трирівнева кредитна система, що складалась з таких ланок:

- Державний банк;
- банківський сектор, що складався здебільшого з комерційних і ощадних банків;

- спеціалізовані кредитні інститути (страхові компанії, кредитні товариства та ін.).

На відміну від західних країн у Росії були розвинені переважно два рівні: Державний банк і приватний банківський сектор. Третій рівень був розвинений порівняно слабо, що пояснювалося низьким розвитком ринків капіталів і цінних паперів. На той час у Росії практично не було установ, що спеціалізувалися на операціях з цінними паперами, а на їх ринку функціонували лише три фондові біржі. Тому акумуляційно-мобілізаційні функції на ринку капіталів виконували здебільшого комерційні банки.

До середини XVII ст. Російська імперія практично не мала кредитних установ. Перші банківські операції в 1729–1733 рр. почала здійснювати Монетна контора. Вона надавала незначні короткострокові позички під заставу золота і срібла. Торговельно-промисловий розвиток країни гостро потребував створення кредитних установ.

У 1754 р. в Росії було створено *Державний банк для дворянства і Купецький банк*. Перший надавав позики дворянству за 6 % річних під заставу золота, срібла, маєтків, другий — під заставу товарів за такі самі відсотки.

У 1758 р. створено банківські контори вексельного права для забезпечення обігу мідних грошей (“мідні банки”). Метою їх створення було залучення до скарбниці срібної монети.

Перші банки в Росії існували недовго, що було викликано невеликим початковим капіталом, низьким рівнем розвитку вкладних операцій, можливістю надавати позики переважно на короткий строк, а також слабкою заінтересованістю у прибутку. Однак досвід роботи цих кредитних установ було використано у розробці проектів створення першого емісійного банку в країні.

У 1769 р. засновано два асигнаційні державні банки з розмінним фондом монети по 500 тис. руб. у кожному і відновним випуском асигнацій на 1 млн руб. У 1786 р. асигнаційні банки злилися в один, функції якого зводилися виключно до емісії паперових грошей для покриття державних видатків.

У 1757 р. після прийняття Закону про заходи вексельного права між великими містами почали здійснюватися переказні операції для полегшення обігу металевих монет через заміну їх вексялями. Поширилися також вкладні та кредитні операції.

Почали створюватися перші приватні банкірські дома — Соловйова, Руговикова, Пономарьова. Це були своєрідні агентства, що обслуго-

ували зовнішню торгівлю і зовнішні операції уряду. Кредитуванням комерційного обороту вони не займалися.

У 1797 р. при Асигнаційному банку сформувалися облікові контори для посилення і розвитку ремесел і торгівлі: з обліку векселів, з товарних і страхових операцій. Вони, по суті, стали першими банками вираженого комерційного типу.

У 1786 р. в Росії відбулася реорганізація кредитної системи: засновано *Державний позичковий банк*, якому були передані капітали ліквідованого в 1785 р. Дворянського банку і частина коштів Асигнаційного банку. Позичковий банк отримав право видавати позики під майно та міську нерухомість на строк до 20 років. За вкладами банк виплачував до 5 %.

У 1817 р. проведено фінансові реформи: скорочено випуск асигнацій і засновано *Державний комерційний банк* з номінальним капіталом 30 млн руб. (або 8 млн руб. сріблом). Хоча банк і зібрав у вигляді вкладів значні кредитні ресурси, на кредитні операції він спрямовував мізерну їх частину. Фактично Державний комерційний банк перетворився на допоміжний депозитний банк, що мобілізував кошти в інтересах державної скарбниці і поміщиків.

У період, що передував скасуванню кріпосного права, Росія переживала тяжку економічну і фінансову кризу. Грошовий обіг був у край розладнаний, держава перебувала на межі банкрутства. Загроза фінансової кризи змусила царський уряд розпочати реорганізацію кредитної системи. Законом від 10 липня 1859 р. уряд ліквідував діючі кредитні установи.

2 липня 1860 р. почав функціонувати *Державний банк*. На його баланс було передано активи і пасиви Комерційного банку, а згодом і Позичкового банку. Єдиний Державний банк з відділеннями по всій країні успадкував функції ліквідованих банків і взяв на себе нові комерційні функції: його важливим завданням стало сприяння розвитку виробництва і торгівлі. Відповідно до статуту на Банк покладалися такі функції:

- облік векселів та інших строкових паперів;
- купівля та продаж золота і срібла;
- отримання платежів за векселями та іншими строковими паперами на користь довірительів;
- прийняття вкладів на зберігання і у вигляді поточних рахунків;
- видача позичок;
- купівля і продаж державних паперів за рахунок довірительів і за власний рахунок у межах власних капіталів.

Визначалося, що власні та залучені кошти банку можуть використовуватися лише на операції, дозволені статутом.

Поряд з Державним банком розвивалися приватні. У Державного банку склалися тісні взаємовідносини як зі скарбницею, так і з комерційними структурами, з провідними підприємствами та комерційними банками. До 1885 р. скарбниця і бюджет користувалися кредитними ресурсами банку досить широко.

Кошти скарбниці в банку до 1885 р. були незначні, а борг держави банку набагато перевищував казенні ресурси, що зберігалися в ньому. Надалі становище різко змінилося. У Держбанку почали нагромаджуватися бюджетні залишки коштів.

Казначейство нагромаджувало великі кошти і зберігало їх на рахунках у Держбанку. У 1914 р. вклади казначейства перевищували 950 млн руб. За їх рахунок банк міг здійснити 90 % обліково-позичкових операцій. Така ситуація пояснювалася тим, що уряд Росії готувався до грошової реформи, нагромаджував грошові ресурси і підкріплював ними банк. Держбанк зберігав значні вільні ресурси комерційних банків.

Наприкінці XIX ст. процес концентрації банківської справи активізувався.

У 1864 р. Держбанк займав монопольне становище у банківській справі Росії. Але поступово ця монополія послаблювалася, почався процес створення великих акціонерних комерційних банків.

У 1864 р. утворився *Санкт-Петербурзький приватний комерційний банк*. Через рік був створений *Московський купецький банк*. За шість років було засновано 37 банків. Центром комерційного кредиту в Росії був Санкт-Петербург. Тут у 1914 р. налічувалося 16 акціонерних банків, що мали 574 філії. У Москві діяло 8 акціонерних банків. Крім Санкт-Петербурга і Москви вони функціонували у 27 містах. Акціонерні комерційні банки створили 49 відділень. Поступово Держбанк перетворювався на банк банків, тобто ставав резервним центром банківської системи. Держбанк очолював мережу державних ощадних кас, яка зберігала істотну частину грошових нагромаджень населення. Гроші вкладалися в облігації державних позик і спрямовувалися на фінансування держави.

На початку XX ст. акціонерні комерційні банки посідали провідні позиції в банківській системі Росії. На початок 1914 р. поряд з 50 акціонерними комерційними банками і 778 їх філіями комерційний кредит надавали 1108 товариств взаємного кредиту і 317 міських банків.

Процес концентрації банківського капіталу особливо активізувався наприкінці XIX — на початку XX ст. З 1893 по 1911 р. кількість банків скоротилась, а валюта їх балансів зросла майже втричі.

У Росії водночас з комерційними банками виникали і розвивалися так звані *товариства взаємного кредиту* (ТВК). Ці кредитні установи будувалися за принципом взаємної матеріальної відповідальності їх членів за справи товариства. Кожний учасник робив внесок в оборотний капітал товариства і брав на себе відповідальність за його операції в 10-кратному розмірі суми вступного внеску. Від суми вступного внеску кожного учасника залежала величина кредитів. Прибуток від операцій товариств після здійснення відрахувань у запасний та інші фонди розподілявся пропорційно до участі у капіталі.

Товариства взаємного кредиту здійснювали облік і видачу позичок під векселі і цінні папери, а також різні товарні операції. Пасиви у них формувалися за рахунок внесків, поточних рахунків і вкладів.

У містах поряд з ТВК створювалися так звані *громадські банки*. На початок 1916 р. вони функціонували більш як у 340 містах.

У Росії діяли *банки іпотечного кредиту*. До системи іпотечного кредиту в Росії в 1914 р. входили два державні земельні банки — Дворянський і Селянський, 10 акціонерних земельних банків, 36 міських кредитних товариств, каси міського земського кредиту. Ці кредитні установи відіграли важливу роль у розвитку сільського господарства дореволюційної Росії.

Особливість банківської системи Росії полягала в тому, що вона сконцентрувалася в руках невеликої кількості кредитних банків з одночасним розвитком кредитних небанківських (допоміжних) установ — кредитної кооперації позичково-ощадних товариств і товариств взаємного кредиту.

Кредитні банки здійснювали операції з надання кредитів підприємствам оборонних галузей і з цінними паперами, що забезпечували коштами скарбницю.

Під час Першої світової війни банки здійснювали інфляційну емісію грошей, обслуговували державне казначейство. Внаслідок падіння виробництва і загальної економічної розрухи господарський оборот знизився. У Держбанку облікові операції різко скорочувалися, проте зростали кредити під короткострокові зобов'язання казначейства, за посередництва банку розміщувалися воєнні позики і здійснювалася широка емісія паперових грошей для покриття бюджетного дефіциту.

На початку ХХ ст. в Росії комерційні банки здійснювали в цілому операції, характерні для провідних капіталістичних країн. Проте в окремих випадках спостерігалися певні особливості.

У Російській імперії повільно розвивалися облікові операції банків. Це було викликано як причинами загального характеру — економічною відсталістю, “боязню” векселя в деяких купецьких колах, наданням переваги авансам під майбутній врожай перед векселями, так і тим фактом, що вексельна правочинність була далеко не всезагальною. Неприятливо позначилось на обліковій операції також те, що російські векселі були переважно довгостроковими. У той час як на Заході в банківських портфелях не було векселів зі строками понад 3 міс., а строк більшості векселів не перевищував 1 міс., в Росії середній строк векселя становив 3—6, а то й 9—12 міс. До обліку приймалися векселі, забезпечені не менш як двома благонадійними підписами, і лише торгові, тобто векселі, що ґрунтуються на торговельних угодах або видані для торговельно-промислових цілей. Розмір облікового відсотка встановлювався банками на 0,5—1 % вище від облікового відсотка Державного банку.

Ломбардні операції російських банків включають такі позики:

а) *позики під соло-векселі із забезпеченням*. Держбанку надавалося право відкривати кредити і видавати позики під соло-векселі, забезпечені заставою нерухомого майна, сільськогосподарського чи фабрично-заводського реманенту, поручительством або іншим надійним забезпеченням за вказівкою міністра фінансів. Ці кредити і позики повинні були мати чітке призначення, яке вказував сам позичальник, і надавалися банком виключно для забезпечення селян і промисловців оборотними капіталами і необхідним реманентом. Розмір позики одному промислового підприємству не міг перевищувати 500 тис. руб., а окремому дрібному торговцю — 600 руб.

Приватним банкам законом дозволялося звертатися з проханням до міністра фінансів про дозвіл видавати позики під соло-векселі, забезпечені заставою сільськогосподарських маєтків, причому загальна сума коштів, яку банк витрачав на зазначену операцію, не повинна була перевищувати $1/5$ власного капіталу банку;

б) *позики під заставу цінних паперів* мали важливіше значення, хоча ця операція в останні роки існування імперії у всіх банках помітно скоротилася.

Розмір позик, що видавалися під цінні папери, не повинен був перевищувати для державних чи гарантованих урядом паперів 90 %,

для заставних листів і облігацій іпотечного кредиту — 80 %, для інших паперів — 75 % оцінок, що визначалися залежно від біржових цін;

в) *позики під товари і документи на них* (варанти, дублікати, коносаменти) були поширені більше, ніж у західних країнах, що пояснювалося переважно характером експортної торгівлі, предметом якої були виключно продукти сільського господарства, а також великими відстанями.

Видача банком позик і відкриття кредитів під товари і товарні документи були дозволені законом у розмірі до 80 % вартості забезпечення за умови надання цих позик і кредитів на строк не більше як на два місяці.

Російські банки здійснювали також торговельно-комісійну діяльність. Спочатку вони лише продавали за дорученням приватних осіб і торгових домів належні їм товари. Але згодом банкам було дозволено здійснювати купівлю товарів за дорученням і за рахунок третіх осіб за певну комісійну плату. Причому витрати банків на таку операцію не повинні були перевищувати для кожного банку 20 % його капіталу, до того ж міністр фінансів встановлював для кожного комерційного банку перелік товарів, стосовно яких банк міг здійснювати зазначені операції.

Приватні банки відкривали також *бланковий кредит*. За встановленими правилами такі банківські кредити для клієнтів не повинні були перевищувати загалом 10 % основного (внесеного) і резервного капіталів банку і не могли видаватися на строк понад 30 днів.

Активну *контокорентну* операцію в чистому вигляді російські банки рідко практикували через ризикованість. Частіше її поєднували із заставою цінних паперів, товарів і векселів з кількома підписами, тобто з ломбардною операцією і вексельним кредитом. Така операція має назву *онкольного рахунку*. Збільшення кількості цих операцій у Росії значною мірою пояснюється розвитком біржової спекуляції у діяльності банків.

Від контокорента спеціальний поточний онкольний рахунок відрізняється односторонністю, а від простої ломбардної операції — безстроковістю позики і невизначеністю як самої позики, так і предмета застави. Односторонній характер онкольної операції виражається в тому, що сальдо рахунку виводиться завжди на користь банку, оскільки банк завжди виступає в ролі кредитора, а клієнт — тільки в ролі дебітора. Безстроковість позики виявляється в тому, що відносини за спеціальним онкольним рахунком можуть бути припинені в будь-який момент за заявою банку чи клієнта. Невизначеність позики і предмета

забезпечення веде до того, що заставлений предмет може постійно змінюватися і за якістю, і за кількістю залежно, з одного боку, від збільшення чи зменшення боргу клієнта, а з іншого — від підвищення чи зниження ціни предмета застави (найчастіше цінних паперів).

10.3. Грошово-кредитна система Росії в умовах адміністративно-командної економіки

Зміни у сфері грошового обігу на території колишнього СРСР розпочалися відразу після встановлення радянської влади. У грудні 1917 р. В. Ленін запропонував проект зміни грошового обігу і план примусового залучення в банк грошових нагромаджень населення та обміну грошових знаків, що перебували в обігу, на нові.

Сутність ленінського проекту грошової реформи полягала в тому, що передбачалося призначити якомога коротший термін, протягом якого кожний громадянин повинен був подати декларацію про кількість наявних у нього грошей і одержати замість них нові, причому до певної норми гроші планувалося обмінювати карбованець за карбованець, а понад цю норму — у меншому розмірі, за принципом спадної прогресії. Як захід для підготування до реформи передбачалося очистити грошовий обіг від різноманітних сурогатів грошей — купонів, облігацій, марок, бон тощо.

Реформу передбачалося почати восени 1918 р., проте здійснити її не вдалося через громадянську війну та іноземну воєнну інтервенцію.

У період “воєнного комунізму” неминучим було різке скорочення доходів державного бюджету і не менш різке збільшення його витрат, особливо на оборону країни.

На початок 1921 р. 93 % усієї заробітної плати виплачували в натуральному вигляді. Водночас скасовувалося стягнення з трудящих квартплати і комунальних платежів.

Це свідчило про порушення принципу еквівалентності обміну, гроші вже не могли нормально виконувати функцію міри вартості.

Початком нової економічної політики стала заміна продрозкладки продподатком. Селянинові надавалося право після сплати натурального податку вільно реалізовувати на ринку залишки сільськогосподарських продуктів.

У жовтні 1921 р. створюється *Державний банк*.

У 1922—1923 рр. було проведено дві деномінації. При першій 1 крб. дорівнював 10 тис. крб., при другій грошова одиниця зразка 1923 р. дорівнювала 100 грошовим одиницям зразка 1922 р.

Основні принципи побудови грошової системи соціалістичного типу сформувалися у процесі здійснення грошової реформи 1922—1923 рр. Реформа почалася з випуску в обіг банківських білетів у червінцях. Банкноти забезпечувалися золотом у розмірі 25 % суми грошей, що випускалися в обіг (хоча на золото вони не розмінювалися), а решта — векселями і легкореалізовуваними товарами. Золотий вміст червінця було встановлено такий самий, як вміст золотої десятки дореволюційного карбування (7,7423 г чистого золота).

Через дефіцит державного бюджету до березня 1924 р. існувала система паралельного обігу двох видів грошових знаків.

4 квітня 1922 р. введено монополію на купівлю золота, платини, іноземної валюти. Купувати їх мав право тільки Наркомфін.

У лютому 1924 р. емісія радянських знаків припинилася, в обіг були випущені білети державного казначейства номіналом один, три і п'ять рублів, а також срібна й мідна монети. Між казначейськими і банківськими білетами встановлюється тверде співвідношення — 1 червінець = 10 руб. казначейськими білетами.

У 1930 р. Держбанк приступив до впорядкування касових планів, на підставі яких почав здійснювати пряме планування грошового обігу.

У роки війни в СРСР для обмеження розміру бюджетного дефіциту було запроваджено систему нормованого постачання й відпуску промислових і продовольчих товарів населенню за картками із збереженням твердих довоєнних державних цін. Було збільшено податкові платежі до бюджету насамперед за рахунок підвищення прибуткового податку на 100 % та ін.

Було створено спеціальні суспільні грошові фонди: фонд оборони і фонд Радянської Армії, випускалися спеціальні воєнні позики; у діючій армії створювалися мережі польових кас Держбанку.

Повоєнна економіка СРСР характеризується заміною натуральних відносин грошовими відносинами і підвищенням ролі грошей. Грошовою реформою у 1947 р. скасовано карткову систему розподілу продуктів, гроші стали єдиною формою розподілу за працею. Водночас з грошовою реформою передбачалося провести конверсію всіх раніше випущених позик.

У результаті грошових реформ сформувалася специфічна грошова система СРСР. В. Ротлейдер дав таке її визначення: “Грошова система СРСР — це встановлена на основі виданих органами верховної влади і

управління законів і постанов планомірна організація грошового обігу” [15, с. 91].

Грошовою одиницею СРСР був карбованець, сота частина карбованця називалася копійкою. Радянська держава зберегла найменування грошової одиниці та її сотої частини, що склалися в XIV ст.

Карбованець мав визначений золотий вміст, встановлений урядом СРСР. Золотий вміст радянського карбованця вперше встановлено в 1922 р. у зв'язку з випуском в обіг сталих грошей (білетів Державного банку). З 1922 по 1961 р. золотий вміст карбованця змінювався двічі — у 1937 і 1950 р. З 1 січня 1961 р. золотий вміст карбованця становив 0,987412 г чистого золота. В СРСР в обігу були грошові знаки трьох видів: білети Державного банку СРСР, білети Державного казначейства, металева монета. Білети Державного банку випускалися в обіг вартістю 10, 25, 50 і 100 крб., білети казначейства — 1, 3, 5 крб., монети — вартістю в 1, 2, 3, 5, 10, 15, 20, 50 коп. і 1 крб.

Згідно з Конституцією СРСР керівництво грошовою системою здійснював тільки уряд СРСР.

Органом, який виконував усі накази уряду СРСР щодо управління грошовою системою, був Державний банк, наділений правом здійснення емісійних операцій.

Державний банк СРСР мав загальносоюзне значення. У союзних республіках функціонували його філії, контори, відділення, агентства, які підпорядковувалися тільки Правлінню Державного банку.

В основі валютних, розрахункових і кредитних відносин СРСР із зарубіжними країнами лежав розвиток його зовнішньоекономічних зв'язків — зовнішньої торгівлі, економічної й технічної співпраці у будівництві промислових та інших об'єктів за кордоном, у галузі науки, техніки, культури, туризму, а також проведення розрахунків з утримання посольств, консульств та іншого персоналу за кордоном. Розвиваючи валютні відносини з іншими державами, Радянський Союз спирався на принцип монополії зовнішньої торгівлі та валютної монополії.

Монополію зовнішньої торгівлі введено декретом РНК РРФСР “Про націоналізацію зовнішньої торгівлі”. У цьому декреті зазначалося, що вся зовнішня торгівля націоналізується. Торгові операції з купівлі й продажу всяких товарів (видобувної та переробної промисловості, сільського господарства та ін.) з іноземними державами і окремими торговельними підприємствами здійснюються від імені Російської Республіки спеціально уповноваженими органами. Крім цих ор-

ганів ніхто не має право проводити торгові операції з вивезенням товарів за кордон [42, с. 50].

У жовтні 1925 р. у спеціальному рішенні Пленуму ЦК РКП(б) “Про зовнішню торгівлю” було підтверджено монополію зовнішньої торгівлі.

Запровадження зовнішньої торгівлі та інших форм економічних зв'язків із зарубіжними країнами здійснювалося державою через систему органів державного управління, а також через спеціалізовані зовнішньоторговельні банки та інші організації.

Із монополією зовнішньої торгівлі в СРСР нерозривно була пов'язана державна валютна монополія, на основі якої будувалися валютні розрахункові та кредитні відносини.

Радянській державі в особі уповноважених нею органів належало виключне право на здійснення угод із зарубіжними країнами в іноземній валюті, операцій з валютними цінностями і управління валютними ресурсами країни.

Валютними цінностями вважалися іноземна валюта (банкноти, казначейські білети, монети), платіжні документи (чеки, векселі, акредитиви тощо) і фондові цінності (акції, облігації та ін.) в іноземній валюті, банківські платіжні документи в карбованцях (чеки та ін.), які купувалися за іноземну валюту, з правом перетворення їх на таку саму валюту, дорогоцінні метали — золото, срібло, платину і метали платинової групи, крім ювелірних виробів та інших побутових виробів з цих металів.

До валютних запасів СРСР належали запаси конвертованої валюти (долари, швейцарські марки, фунти стерлінгів та ін.) разом із централізованим золотим запасом країни. Валюта зберігалась у касах Державного банку і Зовнішньоторговельного банку або на рахунках в іноземних банках.

Керівництво валютними кредитними і розрахунковими організаціями було покладено на Державний і Зовнішньоторговельний банки, Держплан СРСР, Міністерство фінансів СРСР.

Зберігали і розпоряджалися валютними ресурсами СРСР Державний та Зовнішньоторговельний банки. Тільки через них здійснювалися платежі в іноземній валюті та іншими валютними цінностями при розрахунках із зовнішньої торгівлі та інших міжнародних розрахунків.

Керівництво у сфері валютних та кредитних відносин з іноземними державами на основі державної монополії покладалося валютним законодавством СРСР на радянський уряд.

Державному банку було надано право купувати іноземну валюту і дорогоцінні метали, кредитувати зовнішню торгівлю, здійснювати угоди в іноземній валюті, мати кореспондентські зв'язки з іноземними банками та виконувати через них банківські операції, отримувати іноземні кредити.

З 1 січня 1961 р. операції з міжнародних розрахунків і кредитування зовнішньоторговельного обороту та інші валютні операції почав виконувати за дорученням Державного банку також Зовнішньоторговельний банк СРСР.

Зовнішньоторговельний банк СРСР, який був спеціалізованою ланкою банківської системи країни, виконував операції, пов'язані з розрахунками за експорт та імпорт товарів і послуг, забезпечував кредитними ресурсами зовнішньоекономічний оборот, здійснював міжнародні кредитні операції.

Контроль за виконанням валютного законодавства покладался на Міністерство фінансів СРСР, яке видавало на його основі й для його розвитку інструктивні та інші нормативні документи. Органами валютного контролю були також Державний і Зовнішньоторговельний банки, які виконували валютні операції суворо відповідно до валютного законодавства.

Для забезпечення безперервних міжнародних розрахунків держава повинна була мати певні валютні резерви, які у вигляді валюти зберігалися у закладах Державного та Зовнішньоторговельного банків і на рахунках в іноземних банках (авуари).

Створення і використання валютних резервів, розробка валютних планів, регулювання і контроль за їх виконанням становили зміст валютного планування СРСР.

Валютне планування здійснювалося в такому порядку: міністерства та відомства, що здійснювали валютні та міжнародні кредитні операції з іншими державами, складали проекти валютних планів на кожний рік.

Валютні плани міністерств і відомств узгоджувалися з показниками народногосподарського плану. Валютні плани включали валютні надходження і платежі в іноземній валюті за торговими, неторговими і кредитними угодами.

Передбачені у валютних планах суми в іноземних валютах обчислювалися також у радянських карбованцях. Проекти валютних планів, які надавалися міністерствами та відомствами, розглядалися Держпланом

СРСР і Міністерством фінансів СРСР і включалися до проекту зведеного валютного плану (платіжного балансу), який затверджувала Рада Міністрів СРСР наприкінці року, що передував запланованому.

Виконання зведеного валютного плану і валютних планів відомств здійснювалося через Зовнішньоторговельний банк, який складав звіт про їх виконання. Водночас міністерства і відомства, які затверджували валютні плани, готували звіти про їх виконання.

Валютний курс у країнах соціалізму ґрунтувався на купівельній спроможності грошової одиниці, яка відбивала середній рівень цін товарів на різноманітних ринках, в основі яких лежали суспільно необхідні затрати праці.

Так, на 6 червня 1985 р. курсове співвідношення радянського карбованця і болгарського лева було 100 крб. = 100 левів, карбованця і марки НДР — 31,25 крб. = 100 марок.

В СРСР існували такі валютні курси:

- офіційний (паритетний), зафіксований на основі встановленого валютним законодавством золотого вмісту;
- офіційний зі знижками (надбавками) для неторговельних операцій;
- офіційний курс Державного банку до валют капіталістичних країн;
- курс до колективної валюти країн РЕВ — перевідного карбованця.

Офіційні валютні курси Державного банку СРСР діяли на всій території країни, застосовувалися, зокрема, в обліку зовнішньоторговельних та інших організацій, які виконували розрахункові операції із зовнішніх зв'язків.

Розвиток кредитної системи СРСР відбиває процес створення та особливості функціонування планової економіки.

7 жовтня 1921 р. був заснований *Державний банк РРФСР* (у 1923 р. перетворений у Державний банк СРСР). Після створення Державного банку РРФСР почали створюватися його контори та відділення у великих містах. На 1 квітня 1922 р. діяло 45 відділень банку. В 1922–1925 рр. створюються галузеві і територіальні спеціальні банки, місцеві кредитні заклади, кредитна кооперація, система ощадних кас.

8 жовтня 1922 р. для сприяння розвитку промисловості створено Промисловий банк у формі акціонерного товариства, який у 1924 р. дістав назву Торгово-промисловий банк СРСР.

Наприкінці 1922 р. виникло акціонерне товариство Електрокредит, яке займалося здебільшого кредитуванням будівництва електростанцій на селі. У 1924 р. це товариство було реорганізоване в Акціонерний банк з електрифікації.

Для розвитку зовнішньоторговельних операцій у 1922 р. створюється акціонерний *Російський комерційний банк* з участю шведського капіталу. В 1924 р. уряд викупив усі акції шведського капіталу і перетворив Російський комерційний банк на Банк для зовнішньої торгівлі.

Для сприяння відновленню і розвитку комунального та житлового будівництва з 1923 р. створюються комунальні банки. У 1925 р. створено *Центральний банк комунального господарства і житлового будівництва*.

Для розвитку споживчої кооперації в 1922 р. на пайовій основі створено *Банк споживчої кооперації*, перетворений у 1923 р. на *Всеросійський кооперативний банк*.

У 1922 р. створено *Всеукраїнський кооперативний банк*, а з 24 січня 1922 р. створюються спеціальні заклади сільськогосподарського кредиту — кредитні і кредитно-ощадні кооперативні товариства.

У 1923—1925 рр. були організовані республіканські банки сільськогосподарського кредиту РРФСР, України, Білорусії, Закавказзя, Узбекистану, Туркменії.

У 1924 р. створено *Центральний сільськогосподарський банк СРСР*. У 1925 р. у цьому банку організовано постійний фонд для кредитування бідноти та колгоспів на особливих пільгових умовах.

З 26 грудня 1922 р. починають створюватися державні ощадні каси.

Створений 24 червня 1924 р. при управлінні Державного банку Комітет у справах банків вирішував питання про загальні напрямки політики кредитних закладів, розглядав кредитні плани Державного та інших банків, розподіляв кредитні ресурси.

Реформа 1 квітня 1930 р. передбачала ліквідацію комерційного кредиту і цілковиту заміну його прямим банківським кредитуванням, запровадження принципів повернення, строковості, планово-цільового характеру банківського кредитування, забезпеченість матеріальними цінностями виданих кредитів, запровадження нових раціональних форм безготівкових розрахунків через банки, концентрацію короткострокового кредитування і платіжного обороту в Державному банку, суворе роз-

межування функцій між Державним банком і банками довгострокового кредитування та фінансування капіталовкладень.

Завершила кредитну реформу постановою уряду від 5 травня 1932 р. Відповідно до постанови організовано чотири спеціальні банки для фінансування і кредитування капіталовкладень, які підпорядковувалися Народному комісаріату фінансів СРСР:

- *Банк фінансування капітального будівництва промисловості і електрогосподарства*, перетворений з Банку довгострокового кредитування промисловості і електрогосподарства;
- *Банк фінансування соціалістичного землеробства*, організований замість численних кредитних товариств і республіканських сільськогосподарських банків;
- *Банк фінансування капітального будівництва кооперації*, створений на базі Всеросійського кооперативного банку;
- *Банк фінансування комунального і житлового будівництва*.

У роки Другої світової війни зберігалося централізоване державне управління кредитною системою і всіма її ланками та видами операцій без зміни основних принципів кредитування.

Важливі завдання під час війни виконували ощадні каси. Вони забезпечували обслуговування населення, зокрема виплачували вклади за ощадними книжками робітникам, евакуйованим з районів воєнних дій, продовжували залучати нові вклади, розміщували серед населення облігації державних позик, білети грошово-речової лотереї. Видавалися кредити на збільшення виробництва товарів широкого вжитку з місцевих сировинних ресурсів. В умовах війни Державний банк пішов шляхом розвитку взаємозаліків.

До складу повоєнної кредитної системи ввійшли Державний банк СРСР, Всесоюзний банк фінансування капітальних вкладень, Банк для зовнішньої торгівлі, державні ощадні каси, кредитні кооперативи трудящих, державні ломбарди і радянські акціонерні банки за кордоном [71, с. 123].

Основою діяльності кредитної системи та її ланок був народно-господарський план, а його складовими — кредитний і касовий плани Державного банку СРСР.

Основні функції Державного банку:

- акумуляція грошових ресурсів;
- емісія грошей та організація грошового обігу;
- кредитування народного господарства;
- фінансування капіталовкладень;
- організація безготівкових розрахунків;

- касове обслуговування народного господарства;
- касове виконання державного бюджету.

Характерною ознакою банківської системи СРСР була розгалужена мережа банківських закладів. Так, Державний банк мав близько 4,3 тис. закладів.

Будівельний банк виконував такі функції:

- фінансування капіталовкладень;
- акумуляція грошових вкладень для капітального будівництва;
- короткострокове кредитування підрядних будівельних організація;
- організація безготівкових розрахунків у будівництві.

Зовнішньоторговельний банк СРСР виконував функції кредитування зовнішньої торгівлі, міжнародних розрахунків і валютного регулювання.

Кредитні кооперативи створювалися при місцевих комітетах профспілок за місцем роботи працівників з метою надання їм короткострокових кредитів.

Державні ломбарди видавали громадянам короткострокові кредити на строк до одного року під заставу цінностей і особистого майна.

Основна функція ощадних кас — залучати заощадження населення у вклади. На 1 січня 1981 р. на території СРСР функціонувало 79,7 тис. ощадних кас.

Акціонерні банки СРСР за кордоном — Московський народний банк і Ейробанк, засновані в 1919 і 1921 р. у Лондоні і Парижі, згодом у Цюриху, Франкфурті-на-Майні, Відні, Люксембурзі.

10.4. Кредитна система Російської Федерації

Традиційне уявлення про банк тільки як про кредитний і розрахунково-платіжний інститут нині суттєво змінилося. Сучасний комерційний банк — це універсальний, багатофункціональний кредитно-фінансовий комплекс, що виконує депозитно-позичкові, інвестиційні, консультативні та інші банківські операції. Через лізинг, факторинг, проектне фінансування, концентрацію передової технології, використання у банківській практиці новітніх досягнень науки і техніки банки фактично керують науково-технічним прогресом і безпосередньо беруть участь у процесі виробництва. Крім того, широке кредитування бюджетного дефіциту і державного боргу посилює зрощування банків з державними

фінансами і дає банкам можливість впливати на грошову (і не тільки грошову) політику країни.

Державне регулювання банківської системи. У Росії, як і в інших країнах, існує система державного регулювання грошово-кредитної сфери, що дає змогу захищати інтереси населення і банківських структур. Правову основу цієї системи становлять закони “Про банки і банківську діяльність у РФ” (останній варіант був прийнятий Державною Думою 20 січня 1995 р.) і “Про Центральний банк РФ (Банк Росії)” (у редакції від 14 грудня 1994 р.). Відповідно до цих законів Банк Росії, Банк зовнішньої торгівлі РФ, Ощадний банк РФ, комерційні банки, а також інші кредитні установи, що одержали ліцензію на здійснення банківських операцій, утворюють банківську систему Росії. Для фінансування окремих цільових республіканських, регіональних та інших програм можуть створюватися спеціальні банки, банки розвитку.

Банки можуть утворювати спілки, асоціації та інші об'єднання для координації своєї діяльності, захисту інтересів своїх вкладників і здійснення спільних програм, якщо їх створення не суперечить вимогам антимонопольного законодавства РФ та іншим законодавчим актам.

Банки Росії не відповідають за зобов'язаннями держави, а держава не відповідає за зобов'язаннями банків.

Банки в РФ не залежать від органів державної влади і управління у прийнятті рішень, пов'язаних із здійсненням банківських операцій. Працівникам органів державної влади забороняється брати участь в органах керування банками.

Усі банки на території Росії повинні тримати обов'язкові резерви в Банку Росії та додержуватися економічних нормативів, встановлених Банком Росії.

Центральний банк Росії визначає порядок регламентації, регулювання і контролю за діяльністю комерційних банків, порядок виділення централізованих кредитних ресурсів, установлює такі економічні нормативи діяльності комерційних банків:

- достатність капіталу комерційного банку;
- ліквідність;
- мінімальний розмір статутного капіталу банку;
- максимальний розмір ризику на одного позичальника;
- граничне співвідношення розміру статутного капіталу банку і суми його активів з урахуванням оцінки ризику;
- обмеження розмірів валютного і курсового ризиків;

- обмеження використання депозитів для придбання акцій юридичних осіб.

Достатність капіталу комерційного банку визначається мінімально припустимим розміром статутного капіталу (на цей момент) і граничним відношенням усього капіталу банку до суми активів, зваженої з урахуванням ризику кредитних вкладень і можливої втрати частини вартості. Мінімально припустиме значення цього співвідношення, обов'язкове для всіх банків, становить 0,04 (в Україні — 0,08).

Як оцінне використовується співвідношення капіталів банку і активів з підвищенням ризиком. Рекомендується підтримувати його на рівні не менше 0,1.

Нормативи ліквідності балансу комерційного банку містять обов'язкові й оцінні показники. До першого належать співвідношення банківського капіталу і його зобов'язань: максимально припустиме — 1:25 — для банків, створених на базі спеціалізованих державних банків, 1:20 — для комерційних банків у вигляді товариств з обмеженою відповідальністю й акціонерних товариств закритого типу і 1:15 — для інших комерційних банків.

Обов'язкові також співвідношення активів банку строком погашення понад один рік і зобов'язань банку за депозитними рахунками, кредитами, а також боргових зобов'язань на термін понад один рік. Цей норматив відображає ступінь забезпечення виданих банком позичок відповідними джерелами кредитних ресурсів. Його максимально припустиме значення 1,0.

Ще одне обов'язкове співвідношення — суми ліквідних активів банку і його зобов'язань за рахунками до запитання — норматив ліквідності; максимальне його значення 0,3 (0,2 — для колишніх спецбанків).

Найважливішим показником ліквідності комерційного банку є максимальний розмір ризику на одного позичальника, що визначається як відношення розмірів зобов'язань одного позичальника до капіталу банку і не може перевищувати 1,0 для колишніх спецбанків і 0,5 — для банків, створених у 1988–1989 рр., і 0,75 — для інших банків. При цьому розмір ризику на одного позичальника не може перевищувати 10 % суми активів банку. Цей показник відбиває можливість банку видавати значні кредити одному позичальнику і ліквідність банку.

Оцінним нормативом ліквідності комерційного банку є співвідношення суми виданих кредитів і суми коштів на розрахункових рахунках, поточних рахунках, а також коштів на депозитах (рекомендується не більше

0,7); співвідношення ліквідних активів банку і суми коштів на розрахункових і поточних рахунках, у вкладах і депозитах (рекомендоване значення не менше 0,5); співвідношення ліквідності активів і загальної суми активів (рекомендоване значення не менше 0,5).

З метою підвищення ліквідності й зміцнення фінансової стабільності комерційних банків, захисту інтересів їх вкладників, акціонерів і пайовиків Центральний банк формує систему резервних і страхових фондів, відрахування до яких обов'язкові для всіх комерційних банків. Така система складається з фондів обов'язкових резервів, фонду страхування депозитів у комерційних банках (1 % прибутку комерційного банку), фонду страхування комерційних банків від банкрутств (1 % прибутку). Норматив обов'язкових резервів банків, що депонуються в Банку Росії: за рахунками до запитання — 20 %, за строковими зобов'язаннями — 10–15, за валютними депозитами — 2 %.

Реорганізація фінансово-кредитної системи РФ. Організація фінансово-кредитного обслуговування підприємств, організацій і населення, функціонування кредитної системи відіграють винятково важливу роль у розвитку господарських структур. Від ефективності та стабільності функціонування кредитно-фінансового механізму залежать не тільки своєчасне одержання коштів окремими господарськими одиницями, а й темпи економічного розвитку країни загалом. Водночас еволюція кредитної системи і кредитної справи визначається економічною ситуацією в країні, формами і механізмом господарювання. Кожному етапу історико-економічного розвитку народного господарства відповідають певний тип організації кредитної справи, структура кредитної системи, що задовольняє потреби у кредитно-фінансовому обслуговуванні окремих ланок економіки.

Механізм функціонування кредитної системи постійно змінюється під впливом змін її організаційної структури, організаційно-правових форм здійснення кредитних операцій, форм і методів кредитування і кредитно-розрахункових відносин.

До 1987 р. до кредитної системи СРСР входили банки-монополісти, які очолював Держбанк СРСР. Такій структурі кредитної системи відповідала модель кредитування суб'єктів господарювання, що ґрунтувалася на адміністративно-командних методах управління кредитом в умовах жорстко централізованої економіки. Її економічна сутність полягала в наданні позичок підприємствам “під план” виходячи з планових і фактичних потреб їх у коштах. Реорганізація цієї кредитної системи почалася в 1987 р. Передбачалося змінити організаційну структуру банківсь-

кої системи, підвищити роль банків, посилити їх вплив на розвиток народного господарства, перетворити кредит на діючий економічний важіль.

На першому етапі банківської реформи було створено нову структуру державних банків. Модель реорганізації передбачала такі етапи:

- створення дворівневої банківської системи (Центрального емісійного банку і державних спеціалізованих банків, що безпосередньо обслуговують господарство);
- перехід спеціалізованих банків на повний госпрозрахунок і самофінансування;
- удосконалення форм і методів кредитних відносин з підприємствами різних галузей господарства.

Центральне місце у кредитній системі країни повинен був посісти Державний банк, що виконував раніше функції кредитування підприємств і організацій різних галузей народного господарства.

Отже, передбачалося відокремити емісійну діяльність банків від діяльності з кредитування господарства. На Державний банк покладалися функції координатора діяльності спеціалізованих банків і здійснення єдиної для всіх банків державної грошово-кредитної політики. Інші банки спеціалізувалися на обслуговуванні народногосподарських комплексів (промислово-будівельного — Промбудбанк СРСР; агропромислового — Агропромбанк СРСР; житлово-комунального господарства і соціального розвитку — Житлосоцбанк СРСР) або на обслуговуванні окремих видів діяльності (кредитування населення — Ощадбанк СРСР, зовнішньоекономічної діяльності СРСР — Зовнішньоторговельний банк СРСР).

Основна мета перетворень — наблизити банки до інтересів господарства. Реорганізація деякою мірою активізувала банківську діяльність. Але вона не могла докорінно змінити ситуацію, оскільки, по суті, не торкалася економічних відносин. Не змінилися принципи кредитні відносини: тривало кредитування в напівавтоматичному режимі, зберігався адміністративний метод розподілу кредитних ресурсів, не було ліквідовано монопольної структури банківської системи, відбувся лише розподіл сфер впливу спецбанків за відомчим принципом, що збільшувало конкуренцію між ними. Доцільність і вигідність надання коштів у позичку не стали критеріями в діяльності банків. Об'єктивно був необхідний другий етап банківської реформи, спрямований на комплексну реконструкцію системи економічних відносин у галузі кредитування. Його було розпочато в 1988 р. створенням перших комерційних банків, покликаних стати фундаментом для

формування ринкових відносин і структур у банківській сфері. Створення такого ринку мало означати заміну адміністративно-командних відносин на гнучкі економічні методи переміщення фінансових ресурсів у сфери найефективнішого використання.

Комерційний статус надає банку значну самостійність у визначенні мети, умов і строків кредитування, рівня процентних ставок, розвитку різноманітних форм банківської діяльності, у використанні отриманого прибутку, визначенні штатів і рівня оплати праці своїх працівників, зміцненні матеріально-технічної бази і вирішенні інших питань.

З метою створення системи грошово-кредитного регулювання, яка відповідала б новим ринковим відносинам, було змінено статус Державного банку і його роль в економіці країни. Банк був виведений з підпорядкування уряду й одержав, таким чином, необхідну незалежність. Після здобуття Росією суверенітету на базі Держбанку СРСР був створений Центральний банк Росії на основі концепції, прийнятої в країнах із розвинутою ринковою економікою.

Згідно з такою концепцією існує кілька моделей створення центральних банків (треба використовувати термін “емісійні банки”).

1. Модель “знизу—вгору” дає змогу фінансовим колам брати участь у створенні емісійного банку, контролювати бюджетні витрати виконавчої та законодавчої гілок влади. За такою схемою частину кредитних грошей можна використовувати для рефінансування портфеля ресурсів комерційних банків, що стимулює розвиток ринку цінних паперів.

2. Модель “зверху—вниз” забезпечує першочергове задоволення державних потреб у грошових ресурсах, при цьому основна частина ресурсів емісійного фонду використовується для покриття бюджетних дефіцитів. Такий розподіл емісії завдає серйозної шкоди національному підприємству, зумовлює іммобілізацію коштів із сфери бізнесу на витрати держави і загострює інфляційний процес.

3. Модель заснування емісійного банку на паритетних засадах діловими колами і державою дає можливість здійснювати гнучке управління їх діяльністю, поєднувати економічні інтереси національного підприємства і державні. Різновидом цієї моделі може бути система незалежних банків, поєднана з регулюючою функцією Центрального банку.

У Російській Федерації зберігається жорсткий державний статус Центрального банку, що дає підстави федеральним органам влади безперешкодно використовувати емісійну функцію (друга модель).

Статус державності характерний для всієї історії Центрального банку Росії. Щоправда, з моменту створення в 1860 р. Державного банку

Російської імперії тільки контрольний пакет належав уряду, а інша частина — комерційним банкам. Ця схема близька до третьої моделі створення центрального банку, що дає змогу враховувати інтереси банківського співтовариства і народного господарства в цілому. Після реформ 1988—1991 рр., коли банківська система пострадянської Росії тільки почала формуватися, не можна було говорити про участь комерційних банків у капіталі емісійного банку, але згодом практика участі банків у роботі емісійного банку країни сприяла динамічнішому розвитку кредитної системи Росії. Досвід діяльності найбільшого емісійного банку — Федеральної резервної системи регіональних банків США свідчить, що участь великих комерційних банків у капіталі емісійного банку (усі великі комерційні банки США в законодавчому порядку є членами ФРС і повинні мати пакет акцій емісійного банку в розмірі 6 % власного статутного капіталу) виправдана.

Нині у сформованій фінансовій системі Росії Центральний банк є головним банком для держави, а для всіх інших комерційних банків — банком банків. Він не належить до законодавчих і виконавчих органів влади, є економічно самостійною установою і здійснює витрати за рахунок власних прибутків.

Основні напрямки діяльності Центрального банку Росії:

- керування і планування напрямків і масштабів використання кредитних ресурсів і грошового обігу (тривалий час мало форму кредитного і касового планування);
- концентрація кредитних ресурсів і передання їх за плату іншим банкам, виконання, таким чином, ролі кредитора останньої інстанції, здійснення рефінансування;
- організація і здійснення (разом із відповідними організаціями) інкасації готівкових грошей;
- розробка методичних рекомендацій і правил здійснення кредитних, розрахункових і касових операцій, ведення звітності банків;
- ліцензування банківської діяльності, вибір форм і методів грошово-кредитного регулювання, фіксація і перегляд чинних нормативних вимог, коефіцієнтів і прямих кількісних обмежень діяльності банків;
- організація, здійснення касового виконання держбюджету;
- розробка правил і порядку здійснення операцій з валютою, іншими валютними цінностями, здійснення єдиної валютної політики, визначення офіційного курсу іноземних валют до національної грошової одиниці;

- представництво інтересів країни у відносинах з центральними банками інших держав і міжнародними валютно-фінансовими організаціями і банками;
- здійснення заходів щодо зміцнення матеріально-технічної бази банківської діяльності та автоматизації банківських операцій;
- контроль і нагляд за банківською діяльністю;
- упорядкування зведеного балансу банківської системи;
- підготовка і перепідготовка кадрів для банківської системи, консультаційне і методичне обслуговування банків;
- проведення наукових досліджень та аналітичних робіт.

На другому етапі банківської реформи була реорганізована структура банків, відбулися глибокі зміни в характері кредитних відносин, утвердилися нові методи кредитної роботи. У результаті в Росії законодавчо сформувалася дворівнева банківська система:

I рівень — Центральний банк Росії;

II рівень — комерційні банки та інші фінансово-кредитні установи, що здійснюють окремі банківські операції (ст. 2 федерального Закону “Про банки і банківську діяльність” від 02.12.90 у редакції від 03.02.96 № 17-ФЗ). Банківська система є ключовою частиною фінансової системи країни, що концентрує основну масу кредитних і фінансових операцій. Натомість небанківські спеціалізовані ФКІ (парабанківська система) здійснюють операції у певних сегментах фінансового ринку або орієнтуються на обслуговування певних типів клієнтури.

Розглядаючи банківську систему Росії з практичного аспекту як багаторівневу структуру, варто виокремити у ній Ощадний банк, що має державні гарантії цілісності вкладів. Свідченням унікального становища Ощадбанку у дворівневій банківській системі Росії може бути наявність великої кількості клієнтів (насамперед юридичних осіб) у системі Ощадбанку після банківської кризи у серпні 1998 р. (наприклад, частка карбованцевих ресурсів на розрахункових і поточних рахунках юридичних осіб в установах Ощадбанку за 1998 р. збільшилася з 5,5 до 10,4 % загальних залишків коштів корпоративних клієнтів у банківській системі країни).

Ощадбанк залишається монополістом на ринку приватних вкладів. Понад 75 % усіх коштів населення, розміщених до початку 1997 р. у комерційних банках Росії, зберігаються в установах Ощадного банку. Станом на 1 квітня 1997 р. вклади населення в Ощадбанку перевищили 100,2 трлн руб. і 1,5 млрд дол.*

Лева частка ресурсів банку використовується для кредитування бюджету через вкладення у державні цінні папери (ДЦП).

Інвестиції Ощадбанку в ДЦП становили на початок 1997 р. 79,3 трлн руб., вкладення в облігації внутрішньої валютної позики — 1,6 трлн руб., облігацій державної ощадної позики закуплено на 3,6 трлн руб. Ощадбанк здійснює операції з єврооблігаціями Міністерства фінансів. На частку Ощадбанку припадає 36 % загальних вкладень у російські держпапери^{**}. Роль Ощадбанку в обслуговуванні бюджетних потоків набагато скромніша, ніж його роль як кредитора бюджетного дефіциту. Проте останнім часом становище починає змінюватися. Отримавши статус генерального агента з обслуговування федерального бюджету, Ощадбанк домігся переказу до себе рахунків Державної податкової служби і Державного митного комітету, рахунків Міністерства оборони, МВС, Федеральної прикордонної служби і Служби залізничних військ^{***}.

Процес переказування рахунків організацій цих відомств триває. Відповідно до підписаної на початку 1997 р. угоди між Ощадбанком і відповідними відомствами на обслуговування в банк будуть передані рахунки організацій, розташованих там, де немає регіональних установ Центрального банку.

Завдяки консолідації банківського капіталу у фінансовій системі Росії наприкінці 1996 р. на перший план вийшли банки, які можна назвати загальнонаціональними. Ці банки мають розгалужену мережу філій по всій території країни (не менше десяти), обслуговують плателі й надають банківські послуги на великій території країни. Це традиційні Ощадбанк, Агропромбанк і нові банки, що створили регіональну мережу. Для організації ефективного нагляду Центральный банк створив ОПЕРУ-2, на обслуговуванні в якому перебуває 14 банків. Розуміючи роль таких банків у кредитній системі Росії, Центральный банк РФ ставить до них особливі вимоги. Якщо говорити про функціональний розподіл ролей кредитних інститутів у банківській системі Росії, то для комерційних банків характерне безпосереднє виконання функцій кредитно-розрахункового обслуговування клієнтів на комерц-

---

* Коммерсантъ-Daily. — 1997. — 14 трав.

** Старостенкова Е. Сберегательный банк вступает в борьбу за корпоративного клиента // Финансовые известия. — 1997. — 6 мая.

*** Баженова Е. Уполномоченные банки прощаются с бюджетными деньгами // Коммерсантъ-Daily. — 1997. — 7 мая.

ійних принципах — усі види кредитних, розрахункових і фінансових операцій, пов'язаних з обслуговуванням їхньої господарської діяльності. До найважливіших функцій комерційних банків належать такі:

- акумуляція тимчасово вільних коштів, заощаджень і нагромаджень;
- забезпечення функціонування розрахунково-платіжного механізму, здійснення та організація платіжного обороту в народному господарстві;
- кредитування окремих господарських одиниць (юридичних і фізичних осіб), кредитно-фінансове обслуговування внутрішнього і зовнішнього господарського обороту;
- облік векселів і операцій з ними;
- зберігання фінансових і матеріальних цінностей;
- довірче керування майном клієнтів (трастові операції).

Банки дедалі активніше здійснюють нехарактерні для них операції: беруть участь у нетрадиційних сферах фінансового підприємництва (операції з цінними паперами, лізинг, факторинг та інші види кредитно-фінансового обслуговування), розширюють коло і підвищують якість послуг, конкурують у сфері залучення перспективних клієнтів.

Однак на банківській сфері позначилася фінансова криза 1997—1998 рр. Залучені банками грошові ресурси замість розміщення їх у реальній економіці використовуються переважно для інших операцій (зокрема, для придбання валюти, операцій з цінними паперами).

У Російській Федерації починаючи з листопада 1997 р. різко збільшився спекулятивний тиск комерційних банків і фірм-нерезидентів на національну валюту, почався відплив іноземних портфельних інвестицій за кордон. Зауважимо, що з 24 млрд дол. іноземних приватних інвестицій в економіку Росії понад 80 % становлять портфельні інвестиції, в тому числі на частку нерезидентів припадала третина державних короткострокових облігацій (чистий відплив цих інвестицій за листопад 1997 — січень 1998 р. становив 2,5 млрд дол.).

Для послаблення валютно-фінансової кризи Центральний банк, щоб збити ажіотажний попит на вільно конвертовану валюту, витратив на валютні інтервенції близько 10 млрд дол. (це призвело до скорочення золотовалютних резервів з 24 до 16 млрд дол.). Центральний банк став послідовно здійснювати політику “дорогих” грошей (резервну норму за строковими рубльовими вкладками було підвищено з 8 до 11 %, а за валютними — з 6 до 11 %, ставку рефінансування було підвищено удвічі (з 21 до 42 %)).

У результаті перелічених заходів до серпня 1998 р. валютний ринок вдалося стабілізувати.

Серпневий рецидив фінансової кризи в Російській Федерації став закономірним наслідком занепаду реального сектору економіки, значного дефіциту бюджету і незадовільного виконання його дохідної частини, неконтрольованого нарощування державних боргів. Покладання надмірних сподівань на зовнішні та внутрішні позики, нераціональне їх використання призвели до втрати керованості фінансами держави.

Російська фінансова криза характеризується такими основними чинниками:

1. За період 1990—1997 рр. обсяги ВВП Росії зменшились на 40,7 %. Низький рівень монетизації (близько 18 %) призвів до значного поширення внутрішнього бартеру, збільшення кредиторської та дебіторської заборгованості підприємств (за перше півріччя 2000 р. вони становили відповідно 1927,4 і 1265,8 млрд руб.).

2. Дефіцит державного бюджету Росії у 1997 р. становив 6,8 % ВВП, у 1999 р. — 5,8 %. Покриття дефіциту за допомогою непродуманої стратегії короткострокових запозичень призвело до створення фінансової “піраміди” державних короткострокових облігацій і унеможливило виконання державою боргових зобов’язань, які більш як удвічі перевищували надходження до бюджету.

3. Загрозу фінансовій стабільності становили певні дії Центрального банку, який у своїй діяльності є самостійним і практично безконтрольним. Саме Центральний банк 20 липня 1998 р. напередодні виділення першого траншу позики МВФ списав з рахунків Міністерства фінансів близько 8,7 млрд руб., залишивши на тиждень уряд без коштів.

4. На економічні чинники наклалися і політичні. За короткий час у Росії змінилися чотири уряди (Чорномірдіна, Кирієнка, знову Чорномірдіна, Примакова).

5. Обсяги міжнародної фінансової допомоги Росії відразу виявилися недостатніми. У результаті жодної проблеми не було вирішено.

6. Намагання Центрального банку підтримати курс рубля за рахунок валютних інтервенцій знову призвело до скорочення резервів та відмови від їх використання для підтримки рубля. Курс рубля почав швидко падати з 16 руб. за 1 дол. (жовтень 1998 р.) до 28,5 руб. за 1 дол. (січень 2000 р.).

7. Експортерам у Росії не потрібний стабільний рубль (принаймні Російському акціонерному товариству “Газпром” та нафтовим компаніям).

Події на фінансовому ринку Росії не могли не вплинути на ситуацію в Україні, економіка якої переживає далеко не кращі часи.

Контрольні питання

1. Структура кредитної системи Російської імперії до 1917 р.
2. Етапи розвитку банківської справи в царській Росії.
3. Процес розвитку комерційних банків та інших кредитних установ у середині XIX — на початку XX ст.
4. Операції комерційних банків Росії.
5. Грошові реформи у царській Росії.
6. Сутність ленінського проекту грошової реформи у грудні 1917 р.
7. Грошова реформа 1922–1923 рр.
8. Цілі грошових реформ 1947 і 1961 р.
9. Створення кредитної системи СРСР.
10. Валютні курси в СРСР.
11. Основна мета державного регулювання грошово-кредитної сфери Росії.
12. Економічні нормативи діяльності комерційного банку, які встановлює Центральний банк Росії.
13. Структура банківської системи Росії.
14. Найважливіші функції комерційних банків Росії.
15. Моделі створення центральних банків.

Тести для самоконтролю

1. У Росії до Першої світової війни було проведено грошові реформи:
  - а) 1723–1733 рр.;
  - б) 1795–1798 рр.;
  - в) 1839–1843 рр.;
  - г) 1860–1863 рр.;
  - д) 1895–1897 рр.;
  - е) усі відповіді правильні.
2. Паперові гроші з'явилися в обігу:
  - а) 1769 р.;
  - б) 1811 р.;

- в) 1839 р.;
  - г) 1895 р.;
  - д) усі відповіді правильні.
3. *Перехід до золотого стандарту здійснено:*
- а) 1769 р.;
  - б) 1811 р.;
  - в) 1839—1843 рр.;
  - г) 1893—1894 рр.;
  - д) усі відповіді неправильні.
4. *Наслідки грошових реформ у Росії — це перехід:*
- а) від металевих грошей до паперових;
  - б) паперових до золотого стандарту;
  - в) золотого стандарту до срібного стандарту;
  - г) срібного стандарту до золотого стандарту;
  - д) усі відповіді неправильні.
5. *Кредитна система Росії до Першої світової війни мала таку структуру:*
- а) Державний банк, комерційні банки, інші кредитні установи;
  - б) Державний банк, ощадбанк, комерційні банки;
  - в) Державний банк, ощадбанк, ломбарди, комерційні банки та іпотечні банки взаємної допомоги;
  - г) страхові каси;
  - д) усі відповіді неправильні.
  - е) правильними є відповіді в) і г).
6. *Ломбардні операції комерційних банків Росії розподіляють так:*
- а) під соло-вексель із забезпеченням;
  - б) під соло-вексель без забезпечення;
  - в) під заставу цінних паперів;
  - г) під товари та документи на них;
  - д) усі відповіді неправильні;
  - е) правильними є відповіді а), в), г).
7. *Крах золотого стандарту відбувся:*
- а) у липні 1914 р.;
  - б) у січні 1915 р.;
  - в) у липні 1916 р.;
  - г) у лютому 1917 р.;
  - д) у жовтні 1917 р.;
  - е) усі відповіді неправильні.

8. *В СРСР грошові реформи були проведені:*
- а) 1922–1924 рр.;
  - б) 1930–1932 рр.;
  - в) 1947 р.;
  - г) 1961 р.;
  - д) 1988 р.;
  - е) 1992 р.;
  - є) усі відповіді правильні.
9. *У грошовому обігу СРСР перебували такі види грошових знаків:*
- а) банківські білети та розмінні монети;
  - б) казначейські білети та розмінні монети;
  - в) казначейські та банківські білети;
  - г) банківські білети, казначейські білети та розмінні монети;
  - д) усі відповіді неправильні.
10. *Радянський рубль 1961 р. мав курс 90 коп. за 1 дол. із розрахунку його:*
- а) золотого вмісту;
  - б) купівельної спроможності;
  - в) офіційного курсу та курсу “чорного ринку”;
  - г) комерційного курсу та курсу валютної біржі;
  - д) усі відповіді неправильні;
  - е) правильними є відповіді а), в).
11. *Банківська система Росії включає:*
- а) Центральні та комерційні банки;
  - б) Центральний, Ощадбанк та комерційні банки;
  - в) Центральний та комерційний банки, інвестиційні, лізингові та інші банки;
  - г) Центральний, Ощадбанк, Промбудбанк, Житлосоцбанк, Експортно-імпортний банк та комерційні банки.
12. *За інституційною ознакою ринок позичкових капіталів — це:*
- а) кредитна система;
  - б) ринки золота;
  - в) ринок банківських капіталів;
  - г) банківська система;
  - д) валютний ринок;
  - е) ринок цінних паперів;
  - є) усі відповіді неправильні;
  - ж) правильними є відповіді б), в), д), е).

13. *Кредитна система Росії Включає:*
- а) Центральний, Ощадбанк та комерційні банки;
  - б) Центральний, Ощадбанк, інвестиційні, лізингові та інші інститути;
  - в) Центральний банк, банківську систему та небанківські ФКІ;
  - г) усі відповіді правильні.
14. *Комерційні банки Росії здійснюють такі операції:*
- а) з формування ресурсів, кредитні розрахункові та з цінними паперами;
  - б) пасивні та активні;
  - в) залучення грошових вкладів, здійснення розрахунків, ведення рахунків клієнтів, випуск платіжних документів і цінних паперів;
  - г) розрахункові та ін.;
  - д) усі відповіді правильні;
  - е) усі відповіді неправильні.
15. *За строками погашення серед кредитних операцій комерційних банків Росії основними є:*
- а) позики до запитання;
  - б) короткострокові;
  - в) коротко- та середньострокові;
  - г) середньо- та довгострокові;
  - д) коротко-, середньо- та довгострокові.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ГРОШОВО-КРЕДИТНИХ СИСТЕМ КРАЇН З НЕРОЗВИНЕНОЮ РИНКОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ

11.1. Грошово-кредитні системи країн з перехідною економікою

Колишні соціалістичні країни (постсоціалістичні) здійснюють перехід від командно-адміністративної економіки до ринкової. До групи країн з перехідною економікою належать країни СНД, Балтії, Центральної та Східної Європи (колишні члени РЕВ) і Китай. Особливість перехідної економіки полягає в тому, що вона вже не є плановою, але ще й не набула усіх характеристик ринкової економіки. У такій економіці діють механізми обох типів систем і водночас важливу роль відіграють нееконімічні фактори розвитку.

Процес трансформації в перехідних економіках передбачає створення грошово-кредитної системи, що відповідає потребам розвитку ринкової економіки, забезпечує ефективність виробництва та включення національної економіки в міжнародний поділ праці. Вирішення цих завдань потребує трансформації існуючих і створення нових необхідних елементів та структур грошово-кредитних систем. Нових форм та якості набирає грошово-кредитна політика держави, спрямована передусім на забезпечення фінансової стабільності через використання непрямих методів регулювання.

Важливим напрямком формування національної ринкової економіки у країнах СНД стало створення самостійних *грошових систем*. Національні валюти запроваджено в Росії (1992 р.), у Вірменії, Білорусі, Казахстані, Киргизстані, Молдові, Туркменістані (1993 р.), в Азербайджані, Узбекистані (1994 р.), у Грузії, Таджикистані (1995 р.), в Україні (1996 р.).

У переважній більшості держав СНД спостерігається тенденція до зниження курсу національних валют стосовно долара США. Вкрай негативно вплинула на економіку країн СНД фінансова криза 1998 р. В результаті кризи істотно знизилися курси національних валют у Білорусі — у 2,1 раза, Киргизстані — на 46,4 %, Молдові — на 74, Таджикистані — на 30,6, в Україні — на 52,3 %.

Одним із негативних наслідків перетворень в економіках країн СНД стала *інфляція*, що відзначалася винятково високими темпами і де-стабілізувала економіку.

Основні чинники інфляції:

- лібералізація цін (з 1 січня 1991 р. було запроваджено нові оптові прейскуранти на основні сировинні матеріали);
- високий рівень монополізації економіки, що давало можливість запровадити монопольне ціноутворення;
- різке зменшення обсягів виробництва внаслідок розпаду єдиного народногосподарського комплексу СРСР;
- здійснення у великих обсягах грошової емісії для покриття касових розривів державних бюджетів;
- ажіотажний попит на споживчих ринках.

Протягом 1992–1996 рр. індекс споживчих цін в Україні збільшився в 42,5 тис. разів, у Білорусі — у 39,6 тис., Вірменії — у 26,4 тис., Казахстані — у 21,6 тис., Таджикистані — у 15,4 тис., в Азербайджані — у 13,5 тис., у Росії — у 2,2 тис., Молдові — у 1,5 тис., Киргизстані — у 941, в Узбекистані в 1992–1995 рр. — у 4,7 тис., у Туркменістані в 1992–1994 рр. — у 4,2 тис. разів.

Інфляційні процеси досягали апогею на етапі найбільш радикальних перетворень: у Росії — у 1992 р., у Вірменії, Киргизстані, Молдові, Таджикистані та в Україні — у 1993 р., в Азербайджані, Білорусі, Казахстані й Узбекистані — у 1994 р. І хоча в наступні періоди темпи збільшення споживчих цін сповільнилися, інфляційна тенденція збереглася. У першому кварталі 1998 р. середньомісячний приріст інфляції становив в Азербайджані 0,7 % (у відповідному періоді 1997 р. — 1,1 %), у Вірменії — 1,5 (1,8), Білорусі — 3,5 (6,5), Грузії — 0,6 (1,0), Казахстані — 1,0 (1,3), Молдові — 0,6 (1,3), Росії — 0,9 (1,6), Таджикистані — 1,4 (7,8), в Україні — 0,7 % (1,1 %).

Невід’ємними елементами нових кредитних систем у країнах СНД є *комерційні банки*. В умовах зниження обсягів прямого державного фінансування вони покликані вирішувати питання кредитування економіки. Проте фінансова криза дуже обмежує їх можливості.

Щоб забезпечити ефективний розподіл ресурсів у ринковій економіці, потрібні механізми визначення реальної вартості капіталу та переливання капіталів між сферами економіки. Формування таких механізмів передбачає розвиток фінансового ринку. У багатьох країнах важливим інструментом мобілізації фінансових ресурсів для розвитку виробництва стали такі інститути фінансового ринку, як *фондові біржі*. Масштаби їх діяльності визначаються насамперед глибиною процесів приватизації у країні.

Грошово-кредитна система країн Центральної та Східної Європи в умовах переходу до ринкової економіки. У країнах Центральної та Східної Європи одним з пріоритетних завдань ринкових реформ стало формування ефективної системи кредитно-грошового регулювання, що дає можливість прискорити вирішення проблем фінансової стабілізації, стимулювання інвестиційної активності, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників, стабілізації рівня життя населення. Щоб вирішити ці завдання, необхідно здійснити цілеспрямовану реформу фінансової системи.

У ринковій економіці фінансовий сектор перебуває в центрі мобілізації та розподілу ресурсів, ціноутворення й оцінки ризику. У плановій економіці функції мобілізації коштів виконує податкова система, а фінансова — примітивна і пасивна — ігнорує чинники ризику і пристосовується до планових запитів кредитів. Тож реформа і розвиток фінансового сектору життєво важливі для системних реформ. Країни Центральної та Східної Європи реформі фінансової системи приділяють основну увагу.

Складовою політики стабілізації у країнах, що зазнали значних темпів інфляції, було здійснення грошових реформ. Прикладом успішного здійснення грошової реформи у Словенії було запровадження національної грошової одиниці. 25 червня 1991 р. було проголошено мораторій незалежності Словенії. Виконуючи його, Скупщина Словенії прийняла пакет із шести законів щодо становлення власної грошової системи. Було віддруковано купони без назви грошової одиниці за підписом Міністерства фінансів, бо Національного банку на той час ще не існувало. У Словенії було створено спеціальну парламентську комісію з питань грошової політики.

У жовтні 1991 р. Скупщина Словенії ухвалила закон про національну валюту, назвавши її толар. Грошова реформа здійснювалась у два етапи.

На першому етапі югославські динари обмінювали на словенські купони за курсом 1:1. На той час у Словенії був введений так званий політичний курс динара до німецької марки — 1:13. Курс толара було оголошено у співвідношенні 1:32, проте це не дестабілізувало ситуацію.

Народний банк Словенії узяв на себе функцію Центрального банку, вилучивши всю динарову готівку і безготівкові баланси. Через тиждень, коли курс толара стабілізувався, було здійснено його ревальвацію (1 динар : 0,8 толара), щоб захистити нову валюту від динарової інтервенції.

Ці кроки вживалися за порадою консультантів ЄБРР та американських фінансових кіл. Допомогу надавав також Федеральний банк Німеччини. Словени використали німецьку модель, пристосувавши її до своїх умов.

На другому етапі банк запровадив в обіг повноцінні купюри. Толар вдалося стабілізувати і зробити його конвертованим. Інфляція зменшилася з 20 до 1,5–4 % на місяць.

Обмінний курс національної валюти стосовно вільно конвертованої валюти було встановлено вищим за реальний паритет купівельної спроможності з метою зміцнення довіри до національної валюти і створення тим самим сприятливих умов для збільшення експорту.

Банківська система більшості країн з плановою економікою на початку реформування мала такий вигляд: фінансова система включала центральний і комерційний банки, що обслуговують підприємства, ощадний банк, що приймає вклади від громадян і займається кредитуванням (здебільшого іпотечним) індивідуальних клієнтів, зовнішньоторговельний банк, що здійснює операції з іноземною валютою, і страхову компанію. Вони перебували у власності держави. Процентні ставки були, як правило, дуже низькі і ще нижчі — за депозитами фірм та іпотечними кредитами. Гроші з рахунків в ощадному банку зазвичай спрямовувалися у виробничий сектор через Центральний банк. Керування в умовах ризику, політика ціноутворення, критерії доцільності не відігравали ролі в розподілі ресурсів, нормуванні та контролі, в організації потоків фінансової інформації. Норми бухгалтерського обліку не відповідали узвичаєним стандартам, не було незалежного аудиту. Діяльність центрального і комерційного банків, ринку цінних паперів регламентувалася законодавством, а клієнти кредитно-фінансових установ не мали навичок спілкування з ринковими структурами.

Стратегічним напрямком реформ у кредитній сфері країн Центральної і Східної Європи стала принципова відмова від монополії держави на банківські послуги, організаційно оформлена у переході до *дворівневої банківської системи*. На першому рівні перебував Центральний державний банк, на другому — комерційні банки та інші фінансові інститути (мають право здійснювати окремі банківські операції). Рівні банківської системи нового типу відносно виокремлені, але у функціонуванні взаємозалежні й утворюють єдиний сектор грошово-кредитної економіки.

Особливу увагу у реформуванні банківського сектору було приділено створенню ефективної *системи правового регулювання і контролю за діяльністю фінансової системи*. На початковому етапі реформ у регіоні було прийнято закони про Центральні банки, про банки і банківську діяльність, про фінансові інститути та інші, що регулюють основні види діяльності цього сектора економіки.

Центральні банки в країнах Центральної та Східної Європи виконують *певні функції*.

1. Макроекономічне регулювання — контроль за зміною грошової маси в обігу і відповідно за стабільністю національної валюти. Для цього використовуються такі інструменти:

- офіційні дисконтні ставки;
- норма обов'язкових мінімальних резервів, що депонуються в центральних банках (резервні вимоги);
- рефінансування банків і кредити уряду;
- валютні інтервенції: операції з державними цінними паперами;
- установлення цільових орієнтирів на збільшення грошової маси;
- кількісні кредитні обмеження.

2. Регулювання і здійснення нагляду за діяльністю інститутів, що надають банківські послуги, за такими основними критеріями: достатність капіталу, якість активів з урахуванням ступеня ризику, якість менеджменту, ліквідність, прибутковість.

3. Комерційна діяльність, що здійснюється як безпосередньо, так і через участь у капіталах банків країни (переважно колишніх державних). Ця сфера діяльності центральних банків зі зміцненням ринкових відносинах у країнах зазначеного регіону постійно скорочується, хоча в умовах перехідного періоду відмовлятися від неї повністю не можна.

Згідно із законодавством країн Центральної та Східної Європи основна і виняткова функція комерційних банків — залучати і розміщувати на принципах вільної ринкової конкуренції тимчасово вільні

кредитні ресурси юридичних осіб та населення. Ця функція перебуває під контролем і регулюється центральними банками.

До *основних видів операцій* комерційних банків належать:

- залучення вкладів юридичних і фізичних осіб;
- розміщення вкладів від свого імені і за свій рахунок на умовах повернення, платності й строковості;
- відкриття і ведення банківських рахунків юридичних і фізичних осіб, їх касове обслуговування;
- купівля-продаж іноземної валюти;
- інкасація коштів, платіжних і розрахункових документів;
- видача банківських гарантій.

Комерційні банки мають право також здійснювати довірче керування коштами та іншим майном за угодою із юридичними і фізичними особами, операції з цінними паперами, лізингові операції, надавати консультаційні послуги.

Особливості створення комерційних банків та їх функціонування зумовлені передусім характером трансформаційних процесів, що відбуваються в економіках країн регіону. Основні з них — неоднорідність фінансових установ, нерівноправне їх становище щодо можливостей отримати фінансові ресурси.

Крім цього, регіональна і функціональна спеціалізація та обмеження чисельності клієнтів, що користуються послугами одного банку, перешкождали підвищенню ефективності банківської системи, посиленню конкуренції. Хоча нові закони розширили сферу діяльності банків і дали змогу створити нові банки, фінансова система була нерозвиненою. У Польщі, наприклад, на 40 тис. чол. було лише одне відділення банку, тоді як у Західній Європі одне відділення обслуговувало 10–15 тис. чол. У фінансовому секторі зайнято всього 1,2 % робочої сили. Він не спроможний здійснювати велику кількість операцій, швидкість розрахунків порівняно зі стандартами ринкових країн низька.

Югославська банківська система розвивалася інакше. Після ліквідації в 1971 р. монопольної структури до 1988 р. було створено близько 360 нових банків, що належали, як правило, асоціаціям підприємств, які водночас були основними клієнтами. До банків центральної банківської системи входили Національний банк Югославії і вісім регіональних національних банків.

В Югославії та Польщі у 80-х роках істотно збільшилися валютні депозити. За валютні зобов'язання у країнах Центральної та Східної

Європи відповідав звичайно центральний або зовнішньоторговельний банк. Девальвація призвела до помітного скорочення валютних ресурсів. Національний банк Югославії зазнав втрат, що становили 60 % усього капіталу, а польський “Банк Хандловий” втратив суму в сім разів більшу, ніж його капітал.

Важкою спадщиною стали борги підприємств і субсидії на позички під нерухомість. Вони завдали серйозних збитків у перші роки сповільнення економічного зростання за порівняно високих капіталовкладень. У жодній країні неможливо точно оцінити ці втрати, і вони, звичайно, збільшуються, поки тривають економічні реформи. У деяких країнах внутрішня заборгованість знизилася через інфляцію.

Можливості позабанківського фінансування у країнах Центральної і Східної Європи були обмежені. Виняток становили взаємні кредити, обсяг яких істотно збільшився у 80-х роках із розширенням самостійності підприємств. У Югославії вони стрімко збільшувалися протягом 80-х років, в Угорщині — у 1988 р. зі здійсненням жорсткої грошової політики, а в Польщі у середині 90-х років вони перевищили банківські кредити. Хоча цей процес якоюсь мірою можна вважати показником нормального розвитку комерційних відносин, взаємні кредити за відсутності оцінки ризику (особливо при монополістичній структурі торгівлі) загальмували макроекономічну стабілізацію і раціоналізацію виробничої діяльності, а також породили загрозу системної неплатоспроможності. Ринок цінних паперів почав розвиватися наприкінці 80-х років, але роль його поки що незначна через нечіткість права власності і нерозробленість процедури банкрутства.

Реформи фінансового сектору у країнах Центральної та Східної Європи породили багато проблем. Передусім треба зазначити, що реформувати фінансовий сектор у цих країнах було складніше, ніж у країнах із ринковою економікою, оскільки необхідно було не просто лібералізувати фінансову діяльність, а кардинально її перебудувати і пожвавити. Існуюча система банківських розрахунків технічно й організаційно потребувала удосконалення. Необхідно було переглянути процентні ставки і правила оподаткування кредитно-фінансових установ, посилити механізми мобілізації капіталу і розробити нову кредитну політику. Банкам та їх клієнтам потрібні були належна інформаційна система, незалежний фінансовий контроль, які б забезпечували законодавчо процедуру стягнення боргів і розв'язання інших проблем. Держава повинна була встановити розумний контроль за

фінансовими інститутами і регулювати їх діяльність, заохочуючи до конкуренції. Нарешті, у перехідний період життєво важливо мати механізми контролю за грошовим агрегатом, адже забезпечити ефективний макроекономічний контроль неможливо без розв'язання проблем надлишкової грошової маси, дефіциту державного бюджету і бюджетів підприємств, нагромадження безнадійних боргів і скорочення валютних резервів.

Інша проблема, перед якою постала банківська система, пов'язана з розподілом банківських та інших фінансових послуг, зокрема гарантоване розміщення і продаж цінних паперів, вкладення капіталу в цінні папери й у страхові поліси. У розвинених індустріальних країнах історично склалася певна спеціалізація посередницьких функцій, хоча останнім часом універсальні банки пропонують широкий набір подібних послуг. Банківським структурам, що формуються в перехідних економіках, нелегко розширювати сферу послуг, оскільки керувати універсальними банками і контролювати їх діяльність набагато складніше, ніж спеціалізованими установами.

У зв'язку зі створенням у деяких країнах нових банківських структур постає проблема конкуренції фінансових ринків, масштабів посередницької фінансової діяльності й управлінських можливостей. Наприклад, у Чехії всі позикові операції здійснюють два регіональні спеціалізовані інститути, а в Болгарії так багато банків, що дуже важко прогнозувати й оцінювати можливі економічні втрати. З цим пов'язана і проблема організації централізованого кредиту та окремих депозитних надходжень. Уряд може відмовитися від ощадних банків і передати їх відділення провідним комерційним банкам.

Законодавча база, що регулює діяльність банківської системи країн регіону, визначає завдання, предмет і сферу діяльності банків, права і відповідальність центральних і комерційних банків, порядок створення, функціонування і ліквідації банків, взаємовідносини усередині банківської системи, а також відносин банків з клієнтами — юридичними і фізичними особами. У деяких спеціальних законодавчих актах країн Центральної та Східної Європи розглядаються також конкретні проблеми регламентації грошового і валютного обігу, операцій з цінними паперами, вирішуються питання застави, іпотеки, гарантій, поручительства, довірчого керування та ін. У процесі реформування розробляються нові законодавчі та інституціональні норми, що дають змогу вирішити подібні питання. Уряди переглядають закони про діяльність центральних і комерційних банків, створюють інфраструк-

туру регулювання і контролю за діяльністю нової комерційної банківської системи.

Реформи потребують також кардинальної перебудови та інтенсивного розвитку системи фахової підготовки. Іноземні банки активно допомагають інституціональним реформам, надаючи здебільшого консультативні послуги, створюючи спільні підприємства. Прискорено здійснюється розвиток людського капіталу через інвестиції у людські ресурси, готуються фахівці в галузі управління, комерційної фінансової діяльності, з аналізу кредитної політики. В Угорщині та Польщі створено спеціальні інститути, де навчають зазначеним професіям. Урядові та консультаційні служби перебудовують інформаційну систему, запроваджують нові стандарти бухгалтерського обліку і незалежного аудиту. Угорщина, яка найдалше пішла у реформуванні фінансового сектору, створює міжбанківську клірингову систему, спрямовуючи основні інвестиції в інформаційні технології.

Інтенсивність співпраці іноземних банків з кредитними системами країн Центральної та Східної Європи прямо залежить від рівня розвитку цих систем. Серед кредитних систем країн регіону найрозвиненіша банківська система Словенії. Вона не тільки технічно оснащена, а й оперативна і гнучко працює з європейськими банками. До банківської системи Словенії входить Центральний банк, 33 комерційних і 12 ощадних інститутів. Іноземним інвесторам належить частина капіталу шести банків. Єдиним банком, що цілком належить іноземним організаціям, є Austria NLB, або Новий Люблінський банк — найбільший у Словенії. Йому належить близько третини банківських активів країни. Сьогодні він обслуговує близько половини банківських рахунків країни.

За оцінкою престижного часопису "Business Europa", довіра до словенських банків висока, їх авторитет постійно підвищується. Не випадково міжнародні фінансові інститути охоче і на більш пільгових, ніж іншим постсоціалістичним країнам, умовах дають кредити словенським банкам. Міжнародні організації, що визначають ступінь ризику інвестиційних внесків, відвели Словенії 34-те місце у списку із 178 країн. Згідно з останніми показниками депозити корпорацій за два роки збільшилися на 50–70 %, а вклади населення — на 40–60 %. У січні 1995 р. ЄБРР повідомив, що він викупив 60 тис. акцій найпотужнішого приватного словенського банку SKB на суму 32 млн німецьких марок. Ця акція була спрямована не тільки на сприяння експансії

приватного капіталу в банківську справу Словенії, а й на забезпечення подальшої привабливості акцій словенських банків для інвесторів.

У кредитних системах країн Центральної та Східної Європи розвиваються фінансові установи, які кредитують переважно малий і середній бізнес на принципах кооперативного (спільного) кредитування.

Найбільшого розвитку кооперативне кредитування досягло в Угорщині, де кооперативні фінансові спілки існували і за часів соціалізму. Їх кількість почала збільшуватися у перехідний період. Зараз у країні функціонують 260 ощадних кооперативів, які об'єднують понад 2 млн членів. За статусом вони прирівняні до малих комерційних банків.

У Польщі з 1992 р. профспілки почали активно створювати кредитні спілки. У 1995 р. їх налічувалося 104. Вони кредитують придбання переважно споживчих товарів тривалого користування. Частка короткострокових кредитів становить 95 %, для сімейного бізнесу виділяється 5 % кредитів.

У Чехії створено нормативну базу регулювання кредитних спілок з урахуванням досвіду фінансових установ США та Франції.

Серед небанківських фінансових установ внаслідок реформи пенсійного забезпечення та переходу від солідарної до нагромаджувальної системи пенсійного забезпечення швидкими темпами розвиваються приватні пенсійні фонди.

У Польщі з січня 1999 р. започатковано нагромаджувальну систему пенсійних внесків і створено понад 10 приватних пенсійних фондів, які капіталізуються через передачу їм державної власності.

Кредитно-грошова політика країн спрямована на надання кредитів уряду і комерційним банкам. Характерним для цієї політики є встановлення Центральним банком високої ставки рефінансування.

Змінилася форма фінансування уряду. Так, він кредитується через придбання державних цінних паперів не тільки Центральним, а й комерційними банками. Це дало можливість скоротити грошову масу і стабілізувати сферу фінансів.

Крім реформування банківської сфери, деякі країни створюють фондови й товарні біржі західного зразка. Підвищується роль ринків цінних паперів з огляду на прагнення країн Центральної та Східної Європи приватизувати власність, розвивати конкуренцію, забезпечувати фінансування дефіциту державного бюджету і бюджету підприємств з неінфляційних джерел. У червні 1990 р. почала діяти Будапештська фондова біржа, а наприкінці 1989 р. — Угорська товарна біржа (тимчасово її діяльність була обмежена операціями з зерном). Розвиток

ринків цінних паперів на ранніх етапах цілком виправданий (особливо у зв'язку з приватизацією), але темпи реформи фінансового сектору неминуче залежать від процесів, що відбуваються в базових галузях економіки.

Особливості розвитку грошово-кредитної системи Китаю.

Сучасна грошово-кредитна система країни сформувалася в період розвитку економіки на засадах адміністративно-командної моделі з характерною надцентралізацією фінансових ресурсів державою та їх директивним розподілом відповідно до плану. Фінансова сфера країни внаслідок цього характеризувалася нерозвиненістю фінансово-кредитних механізмів, значною залежністю банківських інститутів від державних фінансів.

Негнучкість планової економіки почала гальмувати розвиток продуктивних сил, а тому наприкінці 70-х років розпочато процеси поступового реформування механізмів господарювання соціалістичної економіки за принципом “центральне планування повинно відігравати основну роль, ринкове регулювання — допоміжну”.

Реформи у кредитно-банківській сфері передбачали утворення кредитної системи, яка б відповідала потребам ринкової економіки. Основні завдання реформування кредитної системи:

- утворення системи центрального банку, який під безпосереднім керівництвом Держради КНР повинен впроваджувати в життя грошову політику держави;
- утворення системи кредитних інститутів з чітким розмежуванням функції здійснення політики та комерційної функції, сполучною ланкою між якими стануть державні комерційні банки;
- створення численних різнопрофільних кредитних установ;
- створення системи єдиного відкритого кредитного ринку, який допускає конкуренцію;
- впровадження єдиних валютних курсів, які відбивають ринковий попит та пропозицію, поступове перетворення китайського юаня на вільно конвертовану валюту.

Центральний банк країни почав запроваджувати методи регулювання грошової маси, зокрема операції на відкритому ринку, які більше відповідали ринковим відносинам. Так, як експеримент Центральний банк випустив банківські сертифікати на суму 20 млрд юанів. Сертифікати призначалися для небанківських кредитних установ, щоб допомогти районам вирівняти грошовий дисбаланс. У жовтні 1993 р. Центральний банк через центри позичкового капіталу надав спеціальним банкам, які відчува-

ли труднощі із запасом платіжних коштів, позички, використавши для цього частину коштів від продажу банківських сертифікатів. Отже, напруження з платежами за вексями частково згладилося. Зазначені заходи стали важливим кроком на шляху до створення в Китаї регламентованого міжбанківського короткострокового позичкового ринку, сприяли горизонтальному обігу грошових одиниць.

У 1986 р. у Шеньяні, Ухані, Гуанчжоу, Чунціні та Чанчжоу створюються грошові ринки. У наступні роки в країні виникають ринки міжбанківських короткострокових позик (позичок), ринки “коротких” грошей, довгострокових кредитів, позичкових облігацій підприємств, облігацій держпозик, ринки (дисконтування) векселів, регульовані валютні ринки, ринки акцій та ін. Поступово запроваджуються плаваючі курси відсоткових ставок, тобто встановлюється ціна грошей на основі ринкових механізмів.

Економічна реформа фінансової системи, особливо реформа зовнішньої торгівлі, стимулювала розвиток *національної валютної системи* Китаю. Розширення господарської самостійності підприємств, їх прагнення до реконструкції виробництва на новій технологічній основі, збільшення кількості підприємств, що орієнтуються на експорт, спроба підвищити конкурентоспроможність продукції на зовнішньому ринку, збільшення науково-виробничих, науково-дослідних установ, прагнення отримати закордонну передову техніку та технологію сприяли створенню стійкого попиту на іноземну валюту. Держава, не маючи істотних валютних ресурсів, щоб підвищити ефективність використаної валюти, почала поступово відходити від прямого централізованого монопольного розподілу валютних коштів, дозволяючи державним, кооперативним підприємствам, організаціям купувати певні суми валюти для суворо визначених цілей у межах виробничих потреб. Допуск спільних підприємств на валютний ринок допомагає їм вирішити потреби валютного балансу, створює сприятливий інвестиційний клімат. Практика свідчить, що загальна сума валюти, яку продають спільні підприємства, помітно перевищує суму, яку вони купують.

Ринок валюти став важливою складовою фінансового ринку в Китаї. Наприкінці 1985 р. у Шеньчжені при відділенні Народного банку Китаю створено перший у країні центр валютного обміну та регулювання. Його діяльність суворо регламентувалася: обмінні курси валют не могли перевищувати встановлених державою меж, продавці та покупці не мали права контактувати між собою. У липні 1986 р. ці обмеження були зняті. В листопаді 1986 р. такий центр створено у Шан-

хаї. На початку 90-х років у Китаї вже склався своєрідний валютний ринок, який об'єднав понад 40 центрів і майже 60 пунктів розподілу та обміну валют. Нині такі організації діють у всій країні.

Реформа сприяє поступовій заміні бюджетного фінансування суб'єктів господарювання кредитуванням капіталовкладень, що здійснюється спеціалізованими банками. Серед них Торгово-промисловий банк Китаю, Народний будівельний банк Китаю, Сільськогосподарський банк Китаю та Банк Китаю (зовнішньоекономічний). Крім того, кредити Світового банку розподіляє Інвестиційний банк. Ставки відсотка визначалися залежно від галузевої належності позичальника та термінів надання йому коштів. Поступово зазначені спеціалізовані банки перетворюються на комерційні. Водночас розвиваються нові банки, фінансові та трастово-інвестиційні компанії.

Поступово нарощуються обсяги кредитно-грошових операцій, відбувається поповнення їх якісно новими інструментами та механізмами, розширюються види операцій та послуг, що їх надають кредитні установи. З 1986 р. уряд дозволив спеціальним банкам здійснювати (щоправда, з обмеженнями) взаємно-перехресні операції, що ознаменувало зародження кредитного ринку.

Певним поштовхом до розвитку кредитного ринку стало використання ринкових механізмів у практиці державного позичання. В 1993 р. запроваджено систему підряду на скуповування та розповсюдження безоблігаційної держпозики і відповідно запроваджено порядок первинного продажу держпозики. Це сприяло подальшому просуванню ринку облігацій по шляху регламентування та зближення з нормами, прийнятими у світовій практиці. Завдяки успішному розміщенню держпозики Міністерство фінансів перестало брати у Народного банку Китаю позички, а статті бюджету, за якими передбачалося фінансування авансом, і бюджетний дефіцит покривалися за рахунок випуску короткострокових держпозик. (Кошти для координації структури економіки можна мобілізувати шляхом випуску банками облігацій, гарантованих державним бюджетом.)

Політика відкритості китайської економіки сприяє тому, що іноземні банки активізують діяльність у країні. У деяких містах відкрито відділення іноземних банків і створено спільні банківські установи з участю іноземного капіталу. На початку 1995 р. зареєстровано понад 100 банків з іноземною участю, в тому числі відділення та представництва зарубіжних банків. Обмеження на діяльність цих банків регулюються Положенням про фінансові організації з іноземним капіталом, що діє з квітня 1994 р.

У кредитній системі країни розвиваються також фінансові установи, що діють на принципах спільного кредитування і фінансують малі підприємства. У країні створено 53 тис. сільськогосподарських кредитних кооперативів.

Активізується використання нових для соціалістичної економіки Китаю механізмів акумуляції інвестиційних ресурсів, зокрема випуск державних цінних паперів, акцій підприємств, облігацій місцевих органів влади, банків, інших кредитних установ. У 90-ті роки вагомо заявив про себе і фондовий ринок Китаю, де здійснюється торгівля цінними паперами. Учасниками торгів згідно з чинним законодавством можуть бути спеціалізовані фірми чи підприємства, які мають спеціальний дозвіл Держради КНР. Основну частину цінних паперів, що перебувають в обігу, становлять державні облігації: державні зобов'язання скарбниці, облігації на будівництво провідних об'єктів народного господарства, облігації фінансової позики. Частину облігацій купує населення, частину — підприємства та організації; часто це має примусовий характер. За оцінками експертів, у 1991—1996 рр. річна емісія державних цінних паперів збільшилася з 19 млрд до 153 млрд юанів.

У 1993 р. розширилися масштаби операцій на ринку акцій. Спочатку тільки резидентам КНР дозволялося емітувати та торгувати акціями підприємств (так званими акціями типу "А"), а згодом були випущені спеціальні акції (типу "В") для продажу іноземним інвесторам. Акції були деноміновані в юанях, але продавалися тільки за валюту і мали обіг лише в КНР. Такий спеціальний запобіжний механізм повинен був унеможливити маніпулювання іноземними інвесторами китайським фондовим ринком.

У 1992 р. операції на Шеньчженській та Шанхайській фондових біржах мали вузькорегіональний характер. На першій в обігу перебували акції 33, на другій — 38 місцевих компаній. У 1993 р. уряд вирішив розширити експеримент з фондовою ринковою діяльністю до загальнонаціонального масштабу. В країні у публічних торгах почали котируватися акції на суму 5 млрд юанів. Наприкінці 1993 р. на Шеньчженській фондовій біржі котирувалися акції 76 компаній, на Шанхайській — 106, істотно збільшилася питома вага компаній з інших міст. Відкриваються фондові контори. Кількість учасників Шеньчженської та Шанхайської фондових бірж досягла 400. Китайські підприємці зрозуміли, що ринок акцій — це не тільки засіб для пошуку грошей, а й проміжна ланка у трансформації майнового права, бо під час укладання фондових угод та руху акцій контрольний пакет акцій

міг перейти до інших рук, а з ним втрачається право розпоряджатися справами компанії. За останні роки набрали чинності кілька зведень адміністративних правил та положень про фондові угоди, зокрема “Тимчасові заходи з управління фондовими конторами”. Утвердилася правова система, що регламентує дії компанії, випуск та операції з цінними паперами. Ринок цінних паперів Китаю набуває дедалі більшої ваги в економічних процесах країни.

Великі сподівання щодо розвитку фінансового ринку Китаю покладаються на Гонконг, якому належить друге місце в Азії після Японії за обсягами капіталізації фондового ринку. Понад 350 банків, фінансових компаній мають представництва або відділення у Гонконзі. Дедалі більше китайських банків та промислових компаній, намагаючись використати потенціал території, працюють на місцевому фондовому ринку.

Однак фінансову сферу Китаю за темпами та масштабами перетворень наприкінці 90-х років можна віднести до найвідсталіших сфер економіки. Щоправда, азійська фінансова криза, що завдала значних збитків країнам Південно-Східної Азії, безпосередньо не торкнулася економіки Китаю. Певна закритість китайського фондового ринку від зовнішніх ринків капіталу, державний контроль над фінансовим сектором сприяли його невразливості до спекулятивних комбінацій на валютному та фондовому ринках азійських країн.

11.2. Грошово-кредитні системи нових індустріальних країн

Особливості розвитку грошово-кредитних систем нових індустріальних країн Латинської Америки. Протягом 50–70-х років для політики прискореної індустріалізації у країнах Латинської Америки було характерне посилення втручання держави внаслідок слабкості національного капіталу, його неспроможності самостійно вирішувати проблеми структурної перебудови економіки, значного тиску транснаціональних компаній, які намагалися зберегти контроль над ключовими галузями економіки. Держава здійснювала як прямий, так і опосередкований вплив на процес економічного розвитку. Грошово-кредитна система багато в чому формувалась як інструмент цього впливу. Національні банки після отримання незалежності були націоналізовані, що давало уряду змогу контролювати процес емісії.

Характерною ознакою розвитку грошових систем країн Латинської Америки упродовж 80-х років були інфляційні процеси. Високі темпи інфляції зумовлювалися багатьма факторами.

Так, у *Бразилії* протягом здійснення політики прискореної індустріалізації для досягнення стабілізації широко використовували механізм індексації. Майже автоматично відбувалося вирівнювання співвідношення цін і заробітної плати, податкових платежів, фінансових і кредитних нормативів. Індиксація відіграла роль механізму контролю у грошово-кредитній і фінансовій сферах, запобігання “доларизації” господарства. Проте вона стала одним із факторів стимулювання інфляції. Високі темпи інфляції та високі процентні ставки на початку 90-х років призвели до розширення спекулятивних операцій банків. Висока прибутковість внутрішніх цінних паперів давала змогу залучати кошти банків і дрібних національних вкладників, що не сприяло росту виробничих інвестицій в економіку країни. Як тільки було досягнуто фінансової стабілізації в економіці країни, багато банків, які заробляли в цей період на спекулятивних операціях, стали банкрутами, що спричинило кризу банківської системи Бразилії.

Фінансова стабілізація, що передбачала подолання передусім наслідків руйнівної інфляції (934 %) в економіці цієї країни, здійснювалася на основі заходів, сформульованих так званим Літнім планом. Згідно з цим планом передбачалося скасувати індексацію банківського відсотка залежно від темпів інфляції, відмовитися від механізму автоматичної індексації заробітної плати, ліквідувати дефіцит державного бюджету та здійснити грошову реформу — запровадити “новий крузадо”.

Особливості розвитку грошової системи латиноамериканських країн значною мірою зумовлені переходом до експорто орієнтованої моделі, яку почали впроваджувати в цих країнах з кінця 80-х років. Підвищення ролі національної валютної системи та валютна політика у розвитку грошової системи латиноамериканських країн є результатом передусім залежності від зовнішніх факторів економічного розвитку, міжнародних ринків та іноземних інвестицій.

Істотні зміни відбулись у національній валютній системі, передусім у механізмах встановлення *валютного режиму*. До початку реформ 80-х років у країнах Латинської Америки, як правило, застосовувалися фіксовані валютні курси. Це сприяло появі нелегального валютного ринку, ціни на якому були вищі порівняно з офіційним курсом.

Наприклад, у Сурінамі — у 8,5 раза, у Бразилії — у 2,7, в Аргентині — у 2, у Перу — у 2,8 раза. Після лібералізації валютного курсу нелегальний і офіційний валютні курси майже вирівнялись.

У результаті припливу великих обсягів іноземного капіталу центральні банки деяких країн регіону змушені були скуповувати іноземну валюту, щоб уникнути надмірного подорожчання національної грошової одиниці. Проте незважаючи на вжиті заходи у 1997 р. в багатьох країнах відбулося подорожчання національної валюти. У деяких країнах регіону (найяскравіший приклад — Аргентина) стабільність грошового обігу досягається жорсткою прив'язкою національної валюти до долара США або до кошика твердих валют (у Бразилії). Проте внаслідок підвищення курсу національної грошової одиниці знижується конкурентоспроможність експорту та збільшується дефіцит торгового і платіжного балансів (в Аргентині, наприклад, у 1990—1997 рр. імпорт збільшився у 7,4 раза, а експорт — у 2 рази).

Характерною ознакою кредитної системи країн Латинської Америки є домінування державних компаній у кредитній сфері.

Наприклад, у Бразилії 108 державних банків та інших кредитних установ концентрують понад 50 % активів кредитно-фінансових установ. Тільки частка “Банку де Бразил” становить майже чверть депозитів комерційних банків країни.

У 80-х роках у більшості латиноамериканських країн здійснено *реформи фінансової системи, спрямовані на її лібералізацію, обмеження прямого впливу держави*. Ці реформи передбачали:

- скасування обмежень процентної ставки, оскільки низькі процентні ставки в умовах високої інфляції утруднювали акумулювання ресурсів банками;
- зменшення норми обов'язкового резервування в середньому до 15 %;
- скорочення програм кредитування за пільговими ставками;
- приватизацію державних комерційних банків;
- підвищення ролі центральних банків, посилення їх незалежності від уряду і міністерства фінансів.

Особливістю кредитної системи латиноамериканських країн є сильні позиції іноземного капіталу. Так, в *Аргентині* в результаті надання однакових прав місцевим та іноземним фінансово-кредитним установам підвищилася роль іноземних банків. На них припадає 3/5 кредитних операцій у країні.

Результатом відкритості банківської системи *Мексика* для іноземного капіталу стала могутня фінансова криза, зумовлена непередбачуваною девальвацією мексиканського “нового песо” у 1994 р. Вона викликала масовий відплив капіталів з країни, що вплинуло в цілому на світову економіку.

Грошова одиниця “нове песо” була результатом поетапної стабілізаційної реформи. На першому етапі в 1983 р. було введено два режими валютного курсу з метою розв’язання боргової проблеми та подолання гіперінфляції. На другому етапі (з 1989 р.) здійснено програму економічної стабілізації, на третьому (з 1993 р.) — деноміновано песо 1000:1 і запроваджено нову грошову одиницю “нове песо”.

Знецінення мексиканської валюти на 15 % підірвало довіру до неї з боку іноземних інвесторів, що ще більше знецінило грошову одиницю країни. Згодом був підготовлений пакет заходів для надання Мексиці міжнародної допомоги на суму понад 50 млрд дол. (здебільшого з боку США і МВФ), а мексиканський уряд ухвалив програму коригувальних заходів, спрямованих на стабілізацію ділової активності в країні.

Основні причини фінансової кризи:

- мексиканський уряд надто довго штучно завищував курс національної валюти, що сприяло інфляційному тиску;
- завищення курсу стимулювало імпорт споживчих товарів, що, у свою чергу, підривало конкурентоспроможність експортних галузей і скорочувало внутрішнє нагромадження;
- обмежене нагромадження гальмувало процеси структурної трансформації економіки.

На початку 90-х років негативний вплив зазначених чинників компенсувався за рахунок підвищення процентних ставок і залучення іноземного капіталу (переважно американського) для фінансування державного бюджету. У цей період процентна ставка у США істотно знизилась, і американський капітал охоче почав переливатися до Мексики. У країні спостерігався бум у сфері споживання і спекуляцій нерухомістю при незначному збільшенні інвестицій в основний капітал.

З одного боку, така присутність іноземного капіталу створила короткочасну ілюзію економічного успіху і тим самим призвела до відстрочення економічних реформ, необхідних для стимулювання довгострокових інвестицій та економічного розвитку. За такої ситуації економіка стала дуже вразливою: незначна зміна процентних ставок або курсів валют могла призвести до різкої фінансової кризи.

З іншого боку, бурхливий приплив короткострокового іноземного капіталу спричинив зменшення внутрішнього нагромадження і фактично зусилля, спрямовані на мобілізацію внутрішніх ресурсів, було зосереджено на залученні інвестицій. Це могло призвести до згубних наслідків, якби іноземні інвестори почали вилучати свої кошти, що, власне, й сталося в Мексиці у грудні 1994 р.

Особливості розвитку грошово-кредитних систем нових індустріальних країн Південно-Східної Азії. Особливості розвитку грошово-кредитних систем нових індустріальних країн пов'язані з особливостями моделей індустріалізації, що здійснювалася цими країнами на початку їх самостійного розвитку, з характером державного регулювання економіки та втручання в економічний розвиток загалом.

Так, південнокорейська модель характеризувалася всеохопною роллю держави в економічному розвитку, у тому числі кредитно-фінансовою монополією у фінансовій сфері. Така монополія передбачала націоналізацію комерційних банків, жорсткий контроль над процентними ставками, кредитуванням та інвестуванням. Проте націоналізовані у 60-х роках банки були реприватизовані. Водночас держава заохочувала надцентралізацію промислового та банківського капіталу. Як наслідок, у кредитній системі Південної Кореї домінували три банки — “Бенк оф Сеул енд траст”, “Кориа фест бенк”, “Комершел бенк”.

Державний банк забезпечував уряду додатковий контроль над діяльністю потужних фінансово-промислових груп (ФПГ). Зв'язок урядового банку та ФПГ створював специфічний внутрішній кредитний ринок, що функціонував більш цілеспрямовано, ніж міг би функціонувати вільний ринок кредитних ресурсів. Фінансові установи, які контролювалися державою або були у власності держави, надавали переважно цільові кредити на тривалий термін і на пільгових умовах та контролювали їх використання. Водночас такий тісний зв'язок сприяв збільшенню короткострокової заборгованості та розвитку неформальних зв'язків. Результатом стали переобтяження банківських портфелів “поганими” кредитами та банківська криза.

Вичерпання потенціалу моделі імпортозамінюючої індустріалізації, негативні наслідки надмонополізації південнокорейської економіки призвели до гальмування економічного розвитку країни, зниження ефективності виробництва. Тому наприкінці 80-х років було розпочато економічні реформи, які передбачали реформування фінансової системи, послаблення державного регулювання, відмову від підтримки

потужних об'єднань і посилення підтримки малого та середнього бізнесу, зменшення ролі держави в регулюванні облікової ставки, посилення ролі приватного капіталу у кредитній сфері. Згідно з реформуванням системи фінансування малого та середнього бізнесу комерційні банки були зобов'язані виділяти до 35 % суми кредитів малим та середнім підприємствам.

Діяльність іноземних банків у кредитній системі Південної Кореї перебуває під жорстким контролем держави. Іноземним банкам дозволено відкривати тільки відділення.

Розгалужена система державного кредитування малого та середнього бізнесу існує також у Тайвані. Фінансування здійснюється державними установами (Банком малого бізнесу Тайваню, Кредитно-гарантійним фондом малого та середнього бізнесу, Центром малого бізнесу) у формі позик під підряд, грошових субсидій та низьковідсоткових позик.

Банк малого бізнесу (заснований у 1976 р.) наприкінці 80-х років став основним кредитором (майже 80 % загальної суми кредитів) тайваньських малих та середніх підприємств. На пільгових умовах банк надає кредити для придбання земельних ділянок та виробничих приміщень, спеціальні кредити на створення екологічно нешкідливих виробництв і кредити бізнесменам-початківцям. Міжнародний відділ банку сприяє малому бізнесу через операції купівлі-продажу іноземної валюти при отриманні іноземних кредитів, консультує з експортно-імпортних фінансових та організаційних питань малого бізнесу.

Спеціально створений усередині 70-х років Кредитно-гарантійний фонд малого та середнього бізнесу кредитує підприємства, які, за його оцінками, мають значний потенціал для розвитку при мінімальних коштах на реалізацію проекту. З другої половини 80-х років фонд надає позики для створення власних підприємств і допомагає залучати кошти інших кредитних інститутів.

Драматичні світові біржові події у жовтні-листопаді 1997 р. переконливо засвідчили, що першопричини валютних труднощів і біржових потрясінь, через які згодом постраждали Республіка Корея, Таїланд, Індонезія, Малайзія, Філіппіни, мають здебільшого об'єктивний характер. Серед чинників, що зумовили кризовий стан фінансової системи цих країн, можна виокремити такі:

1. Впровадження нової експортоорієнтованої стратегії переходу від трудомістких виробництв до галузей "високих технологій" супроводжувалось серйозними структурними диспропорціями в економіках цих країн.

2. Прискорений економічний розвиток часто супроводжувався відпливом фінансових коштів у сферу спекуляцій на ринках цінних паперів і нерухомості; збільшенням прострочених і незабезпечених внутрішніх боргових зобов'язань та погіршенням кредитних портфелів комерційних банків; зниженням експорту і збільшенням дефіциту торгового і платіжних балансів.

3. Надмірний приплив іноземних інвестицій на фондові ринки і перенасичення позиками на вигідних фінансових умовах робили неминучою “корекцію ринків”.

4. Із середини 1996 р. атаки міжнародних валютних спекулянтів на національні валюти азійських держав не були ефективно відбиті економічним керівництвом більшості зазначених країн (за винятком Філіппін).

5. У грошово-кредитній політиці наголос помилково був зроблений на “пасивну модель” грошових заходів — здійснення девальвації з метою підвищення експортних можливостей без використання широкого арсеналу засобів грошово-кредитної та фондової політики, а головне — без позитивних структурних перетворень. На інтервенції для захисту валют згаданих вище чотирьох країн тільки протягом серпня 1996 р. було витрачено понад 10 млрд дол. Проте курс національних валют знизився на 25–30 %.

Криза призвела до зменшення попиту на корпоративні цінні папери. Фондові індекси понизилися на 30–40 % і більше. Окремі промислові компанії та банки опинилися на межі банкрутства.

Криза не зачепила лише економіку континентального Китаю, фінанси якого були закриті для нерезидентів.

Слідом за потрясіннями на біржах Нью-Йорка і Гонконгу 23–27 жовтня 1997 р. (зниження фондових індексів на 12–13 %) почався масовий відхід інвесторів з “молодих” ринків у більш надійні старі. Якщо в Нью-Йорку короточасне зниження змінилося тенденцією до підвищення курсів акцій і долара, а гонконгівський долар виявився надійно захищеним значними валютними резервами КНР (за оцінками, близько 130 млрд дол., з них понад 40 % — у гонконгівських доларах), то у Південно-Східній Азії та на деяких інших “нових” ринках (в Росії, Бразилії, Польщі, Чехії та ін.) ситуація потребувала вжиття неординарних заходів. Загальні збитки для глобальної економіки в результаті відпливу біржових коштів становили близько 200 млрд дол.

Більшість постраждалих країн Південно-Східної Азії були змушені прийняти вимоги надання міжнародних пакетів допомоги за стандартами і під спостереженням МВФ: Республіка Корея — близько

55 млрд дол.; Індонезія — 23; Таїланд — 17,2 млрд дол. Кошти МВФ становили близько 40 % суми допомоги. Сумарний обсяг стабілізаційного пакета майже вдвічі перевищував допомогу Мексиці після аналогічної кризи в 1995 р.

Надання МВФ допомоги супроводжувалося певними умовами, згідно з якими передбачалося здійснити такі заходи:

- реорганізувати сектори фінансової системи — вжити жорстких заходів щодо неспроможних банків, остаточно зняти протягом п'яти—десяти років обмеження, що порушують національний режим діяльності нерезидентів на ринках фінансових послуг, істотно скоротити державне фінансування інвестиційних проектів і збиткових підприємств, а також перейти до міжнародних стандартів фінансової інформації;
- використати широкий арсенал засобів рестриктивної грошової політики: підвищити ставки рефінансування, норми обов'язкового банківського резервування, скоротити державні витрати і дефіцитне фінансування, викупити прострочену заборгованість (неплатежі) і реструктуризувати її у внутрішній державний борг, посилити фіскальні функції податкової системи, використати гнучкішу валютну політику (вільна зміна курсу або розширення меж валютного коридору) та ін.;
- активізувати демонополізацію і приватизацію економіки.

Західні експерти вважають, що за жорсткими вимогами МВФ криються не тільки об'єктивні економічні проблеми, а й недовіра міжнародного фінансового співтовариства до процедур економічного регулювання у країнах Південно-Східної Азії. З огляду на заінтересованість транснаціональних компаній у проникненні на ринки нових індустриальних країн неможливо розмежувати заохочення національного капіталу, з одного боку, і фаворитизм, корупцію, олігархічне ведення господарства — з іншого.

У результаті реалізації заходів програм МВФ у Республіці Корея, Таїланді, Індонезії протягом найближчих двох-трьох років очікується істотне уповільнення темпів економічного розвитку, подальшої девальвації національних валют, посилення інфляційних процесів, підвищення рівня безробіття, послаблення позицій національного капіталу.

Відбувся перерозподіл великих фінансових коштів на користь “старих ринків”. Це стало наприкінці 90-х років додатковим чинником прискорення темпів економічного розвитку США і Канади. Показники економічного зростання США в 1998 р. уперше за багато років випередили аналогічні показники Південно-Східної Азії.

У цілому ж економіка цього найбільшого регіону вступає у своєрідний “перехідний період”. В азіатську модель розвитку, не в останню чергу завдяки зусиллям МВФ, інкорпорується ліберальні західні принципи фінансового регулювання.

11.3. Грошово-кредитні системи країн, що розвиваються

Серед великого розмаїття економічних моделей країн Третього світу (країн, що розвиваються) можна виокремити певну спільність процесів формування їх грошово-кредитних систем. Розвиток і сучасний стан грошово-кредитних систем зумовлені колоніальним минулим та помітною економічною відсталістю переважної більшості цих країн.

Грошово-кредитні системи країн, що розвиваються, перебувають у зародковому стані та включають такі основні елементи:

- два сектори грошової системи;
- центральну банківську установу;
- іноземні комерційні банки, які, як правило, фінансують виробництва, що працюють на внутрішній ринок і на експорт;
- місцеві комерційні банки, банки розвитку;
- мережу неформальних кредитних установ, яка обслуговує сільських і неформальних міських виробників, часто на лихварських умовах.

У більшості країн, що розвиваються, грошова система складається з двох секторів.

Перший — організований сектор грошової системи та організований грошовий ринок. Він, як правило, невеликий, часто контролюється ззовні; максимальний рівень номінальних процентних ставок має жорстке законодавче обмеження. У такий спосіб держава регулює ціну грошей. Організований грошовий ринок обслуговує переважно фінансові потреби середніх і великих місцевих та іноземних підприємств у сучасному індустріальному секторі.

Другий сектор — великий, але хаотичний і неорганізований грошовий ринок, неконтрольований, незаконний і часто лихварський. До цього сектора змушене звертатися населення з низькими прибутками.

Така структура грошової системи лише відбиває дуальну економічну структуру багатьох слаборозвинених країн. Крім того, вона є наслідком тенденції, характерної для країн, що розвиваються, — обслуговувати

потреби заможної еліти, нехтувати потреби бідних прошарків населення.

Основною причиною нестабільності національних грошових одиниць є слабка їх контрольованість державою. Спроможність урядів країн Третього світу регулювати масу грошей в обігу обмежується, по-перше, відкритістю їх економік, по-друге, нестабільністю такого важливого для економіки джерела внутрішніх фінансових ресурсів, як прибутки в іноземній валюті. Виміряти розмір грошової маси дуже важко, ще складніше для центральної банківської установи контролювати її.

Внаслідок нестабільності національної грошової одиниці, що є також результатом неефективного контролю, більшість країн, що розвиваються, стикаються з проблемою *валютного заміщення*. Ефект валютного заміщення виникає, коли іноземна валюта править за альтернативний інструмент вимірювання вартості та нагромадження (наприклад, долари США у північній Мексиці).

Кредитні системи країн з нерозвиненими ринками забезпечують необхідні фінансові послуги: мобілізацію заощаджень, розміщення кредитів, обмеження ризику, страхування та управління валютними коштами. Крім того, їх використовують для грошово-кредитного регулювання держави з метою подолання макроекономічної нестабільності, характерної, наприклад, для багатьох країн Латинської Америки (висока інфляція, великий бюджетний і торговий дефіцит). Кредитна система є основним інструментом здійснення політики стабілізації.

Спроможність центральних банків розвинених країн ефективно виконувати адміністративні й регулюючі функції зумовлена тим, що ці країни мають високоінтегровану цілісну економіку, складну й розвинену фінансову систему, освічене, професійно навчене й добре інформоване населення.

Особливістю державного регулювання грошово-кредитних систем країн, що розвиваються, є сильний політичний вплив і контроль з боку центрального банку за процентними ставками, валютними курсами, ліцензуванням імпорту тощо.

Основні завдання центрального банку у регулюванні грошової системи — зміцнити довіру місцевих громадян та іноземних торгових партнерів до національної валюти як життєздатної стабільної одиниці розрахунку; переконати в надійності національної грошово-кредитної системи.

Центральні банки багатьох країн Третього світу обмежено контролюють надійність валют цих країн. Це зумовлене передусім такими факторами, як здійснення урядом фіскальної політики та великий бюджетний дефіцит, який повинен фінансуватися або за допомогою друкування грошей, або за допомогою іноземних і внутрішніх позик. Дефіцит неминуче призводить до збільшення інфляції і втрати довіри до місцевої валюти.

Для переважної більшості країн Третього світу характерно те, що центральні банки не мають необхідної гнучкості й незалежності для виконання макроекономічних та регулюючих функцій, властивих центральним банкам розвинених країн.

Розвиток кредитної системи цієї групи країн породив низку проміжних та специфічних форм фінансових установ, що виконували функції центрального банку. Проміжною формою між валютним управлінням і центральним банком є центральна *банківська установа*, фінансова діяльність якої перебуває під суворим контролем уряду. Прикладом перехідних форм є банки у колишніх британських колоніях і протекторатах (Фіджі, Беліз, Мальдіви й Бутан). Масштаби такої діяльності залежать від спроможності законодавчих органів впливати на непослідовну політику керівних кредитно-грошових установ.

До специфічних форм кредитних установ можна зарахувати центральний банк у невеликих країнах, що входять до валютної або митної спілки — *наднаціональний центральний банк*. Прикладом валютних спілок із системою регіональних центральних банків може бути Західно-африканська валютна спілка (зона франка).

Виходячи із завдань забезпечення прискороного розвитку економіки комерційні банки країн Третього світу повинні відігравати набагато активнішу роль у підтримці нових виробництв і фінансуванні існуючих, ніж банки в розвинених країнах. Вони повинні бути джерелом капіталу й одночасно нагромаджувати знання про комерційну діяльність і діловий досвід. Саме через нездатність комерційних банків до такої діяльності в багатьох країнах Третього світу виникли нові фінансові установи — *банки розвитку*.

Банки розвитку — це спеціалізовані державні та приватні установи, що на середньо- і довгостроковій основі надають кошти для створення й розширення промислових підприємств. Їх виникнення в багатьох країнах Третього світу пов'язане з тим, що існуючі банки переважно надають кредити на комерційні цілі (комерційні й ощадні банки), зокрема центральний банк контролює і регулює грошову масу. Крім того, ко-

мерційні банки надають кредити на таких умовах, які неприйнятні для підприємств, що створюються, або для фінансування великих проєктів. Частіше вони надають кошти “надійним” позичальникам (відомим підприємствам, багато яких належать іноземцям або які очолюють впливові сім’ї).

Щоб сприяти зростанню виробництва в економіках, яким бракує фінансового капіталу, банки розвитку, шукаючи способи залучення коштів, вдаються до двох основних джерел: дво- і багатосторонніх кредитів національних агентств з надання міжнародної допомоги на взірець Агентства міжнародного розвитку США і міжнародних організацій типу Всесвітнього банку; позик у власного уряду.

Крім залучення капіталу банки розвитку повинні акумулювати певний досвід щодо оцінки промислових проєктів. У багатьох випадках їх діяльність виходить далеко за межі ролі звичайного кредитора платоспроможних клієнтів. Діяльність банків розвитку часто передбачає пряму участь у підприємницькій діяльності, управлінні й стимулюванні тих підприємств, що вони їх фінансують, у тому числі державних промислових корпорацій. Таким чином, банки розвитку відіграють дедалі більшу роль у процесі індустріалізації слаборозвинених країн.

Банки розвитку — нове явище в країнах Третього світу, проте їх вплив посилюється. У середині 40-х років налічувалося не більш як 10—12 таких установ, до кінця 80-х років їх кількість досягає кількох сотень, а фінансові ресурси становлять мільярди доларів.

Наприклад, в Індії в 1954 р. було утворено корпорацію з надання промислових кредитів та інвестування, що одержала від індійського уряду безпроцентну позичку в розмірі 75 млн рупій терміном на 30 років. Індійські спеціалізовані банки розвитку можна розділити на дві категорії — загальноіндійські та регіональні. Основною їх функцією є фінансування створення нових підприємств, а також модернізація і розширення існуючих шляхом надання позик, гарантій, випуску акцій і облігацій тощо.

Збільшення фінансових ресурсів банків розвитку значною мірою забезпечується за рахунок капіталів приватних, інституціональних та індивідуальних іноземних і місцевих інвесторів. У 1980 р. іноземним інвесторам належало майже 20 % акціонерного капіталу цих банків.

Банки розвитку відіграють важливу роль у розширенні виробництва в країнах Третього світу, але для них характерна надмірна захопленість великими кредитами. Деякі приватні фінансові компанії (які також можна зарахувати до банків розвитку) відмовляються розгля-

дати кредити менше 20–50 тис. дол. Вони вважають, що такі кредити не відшкодовують витрат на оцінювання проекту. Такі фінансові компанії здебільшого відмовляються надавати допомогу дрібним підприємцям, хоча така допомога має важливе значення для забезпечення економічного розвитку. Тому дрібні підприємці змушені шукати кошти на грабіжницьких неорганізованих грошових ринках. Таким чином, незважаючи на збільшення кількості банків розвитку, залишається досить гострою потреба у забезпеченні дрібних підприємців фінансовими ресурсами як у сільській місцевості, так і у неформальному секторі міських районів, що, як правило, не мають доступу до кредитів з прийнятними процентними ставками. Намагаючись задовольнити потреби дрібних позичальників, кредитні системи країн Третього світу породжують унікальні неформальні види кредитного обслуговування.

У країнах, що розвиваються, дрібні виробники та підприємства зайняті багатьма видами економічної діяльності. У сфері малого бізнесу зайнято від 40 до 70 % робочої сили, яка забезпечує третину випуску національного продукту. Здебільшого це некорпоровані, неліцензовані й незареєстровані підприємства дрібних фермерів і виробників, ремісників, торгових агентів, індивідуальних торговців, що діють у неформальних міських і сільських секторах економіки. Їх попит на фінансові ресурси має особливий характер і не вписується в норми звичайного банківського кредитування. У таких випадках звичайні комерційні банки не мають відповідної підготовки і не бажають задовольняти потреб дрібних позичальників. Оскільки йдеться про невеликі суми (менше 500 дол.), а адміністративні й поточні витрати майже такі самі, як і для великих кредитів, і оскільки лише деякі неформальні позичальники можуть надати необхідне забезпечення, що є гарантією для позик у формальному секторі, комерційні банки не зацікавлені в таких операціях. Більшість комерційних банків у країнах, що розвиваються, навіть не мають відділень у сільській місцевості, невеликих містах або на околицях великих міст, де багато видів неформальної діяльності.

Через це дрібні позичальники звертаються за грошима насамперед до друзів, а вже потім, як запасний варіант, — до місцевих професійних лихварів, у ломбарди і до торгових агентів. Основні характеристики лихварського кредиту:

- ці джерела фінансів надзвичайно дорогі. Наприклад, лихварі можуть стягувати понад 20 % на день за короткостроковий кредит торговцю або реміснику;

- дрібні фермери, які потребують сезонних кредитів, можуть пред'явити лихварю або в ломбард єдине забезпечення — землю або худобу, що в разі неплатоспроможності може позбавити їх єдиних засобів виробництва.

У країнах, що розвиваються, набувають розвитку більш ефективні види *неформального фінансування*, які в деяких випадках замінюють лихварів і ломбарди. Вони включають місцеві ощадно-кредитні об'єднання і схеми групового кредитування на принципах ротації. Такі ощадно-кредитні об'єднання існують у Мексиці, Болівії, Єгипті, Нігерії, Гані, у Філіппінах і Шрі-Ланці, Індії, Китаї і Південній Кореї. Механізм такого кредитування передбачає, що група з 40–50 чол. вибирає скарбника, якому кожний член об'єднання передає певну суму заощаджень. Створений фонд на основі ротації розподіляється між членами об'єднання у вигляді безпроцентних позичок. У країнах, що розвиваються, багато людей із низьким рівнем прибутку віддають перевагу саме цим формам заощадження та позичання.

У випадку схем *групового кредитування* формується асоціація, що позичає кошти у комерційному банку або державному банку розвитку. Потім група розподіляє ці кошти серед індивідуальних учасників, що відповідають за погашення позики перед групою. Сама група гарантує повернення кредиту зовнішньому кредитору й несе відповідальність за його погашення. Об'єднавшись у групу, дрібні позичальники мають можливість знизити вартість великої позики, тобто можуть одержати доступ до формального комерційного кредиту. Члени групи зацікавлені в успіху кредитування, тому тут діє принцип спільної відповідальності за своєчасне повернення позики. Характерно, що ставки позик тут нижчі, ніж для позичальників у формальному секторі.

Прикладом програми групового кредитування є Програма у Бангладеш, яка діє з 1974 р. За цією програмою кошти державного бюджету використовуються для надання кредиту безземельним жителям сільських районів. Клієнти банку організуються у групу з п'яťох незаможних громадян. Кожна група повинна надати дані про суми щотижневих заощаджень. Спочатку кредит надається двом членам групи, які повинні регулярно вносити щотижневі платежі. Програма має понад 300 відділень, які обслуговують 5400 селищ і 250 тис. чол. у Бангладеш, 75 % з яких жінки. Кредити невеликі (менше 100 дол.), а рівень погашення значно вищий, ніж у системі комерційних банків. Звичайно 97 % таких кредитів погашаються протягом року, 99 % —

протягом двох років. Але треба зазначити, що у країнах Третього світу переважна більшість сільських і міських бідняків практично не може одержати кредити.

Контрольні питання

1. Характер перетворень грошово-кредитних систем країн з перехідною економікою.
2. Чинники інфляційних процесів у країнах з перехідною економікою.
3. Особливості реформування грошово-кредитних систем у країнах з перехідною економікою Центральної та Східної Європи.
4. Основні складові кредитної реформи в економіці Китаю.
5. Особливості грошово-кредитних систем нових індустріальних країн Латинської Америки та Південно-Східної Азії.
6. Ефект заміщення у грошових системах країн, що розвиваються.
7. Функції банку розвитку у країнах, що розвиваються.

Тести для самоконтролю

1. *Фінансування довгострокових інвестицій у промисловості країн, що розвиваються, здійснюють переважно:*
  - а) Банки розвитку;
  - б) Центральні банки;
  - в) закордонні відділення іноземних банків.
2. *Неформальний фінансовий сектор у країнах, що розвиваються:*
  - а) стимулює економічний розвиток цих країн;
  - б) гальмує економічний розвиток цих країн;
  - в) не суперечить завданням прискорення економічного розвитку цих країн.
3. *Лібералізація валютного ринку:*
  - а) є необхідною умовою забезпечення конвертованості національної валюти у країнах з перехідною економікою;
  - б) є необхідною та достатньою умовою забезпечення конвертованості національної валюти у країнах з перехідною економікою;
  - в) суперечить процесу забезпечення конвертованості національної валюти у країнах з перехідною економікою.

4. *Казначейські білети широко використовуються в готівковому грошовому обігу в економіці країн:*
  - а) розвинених;
  - б) з недостатньо розвинутою ринковою економікою.
5. *Сектор державних цінних паперів на фінансовому ринку у країнах з перехідною економікою Центральної та Східної Європи:*
  - а) відіграє провідну роль у розв'язанні проблеми неінфляційного джерела фінансування державного дефіциту;
  - б) є найменш розвинутим сектором цього ринку;
  - в) не впливає на ціну грошей в економіках цих країн.
6. *Шокова терапія у Польщі передбачала подолання інфляційних процесів в економіці шляхом:*
  - а) стимулювання розвитку ринкових відносин;
  - б) лібералізації ціноутворення;
  - в) введення контролю за цінами та рівнем заробітної плати;
  - г) відмови від регулювання цін.
7. *Явище валютного заміщення характеризує грошову систему таких країн:*
  - а) з розвинутою ринковою економікою;
  - б) що розвиваються;
  - в) нових індустріальних.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Конституція України* // Урядовий кур'єр. — 1996. — № 84.
2. *Закон України* “Про банки і банківську діяльність” // Діло. — 1994. — № 84.
3. *Закон України* “Про господарські товариства” // Діло. — 1994. — № 26.
4. *Закон України* “Про інвестиційну діяльність” // Голос України. — 1991. — № 225.
5. *Закон України* “Про цінні папери і фондову біржу” // Голос України. — 1991. — № 133.
6. *Інструкція* НБУ № 10 “Про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків”, затверджена Правлінням НБУ 30.12.96.
7. *Положення* НБУ “Про кредитування”, затверджене правлінням НБУ 28.09.95 (постанова № 246), зміни від 22.04.96 (постанова № 97).
8. *Закон РФ* “О банках и банковской деятельности” от 02.12.90 в редакции от 03.02.96 № 17-ФЗ.
9. *Інструкція* № 1 “О порядке регулирования деятельности кредитной организации”, введена приказом ЦБ РФ № 02–23 от 30.01.96.
10. *Постанова* КМ України “Про переоцінку товарів (робіт, послуг) та механізм контролю за переглядом цін та формуванням вартісних показників в умовах грошової реформи” № 1002 від 26.08.96.
11. *Адамик Б. П.* Мінімальні резервні вимоги як інструмент грошово-кредитного регулювання // *Фінанси України*. — 1998. — № 1. — С. 37–47.
12. *Алмазова О. Л.* Золото и валюта: Прошлое и настоящее. — М.: Финансы и статистика, 1988.
13. *Алмазова О. Л.* Современные тенденции на рынке золота. — Автореф. дис. — М., 1997.
14. *Аникин А.* Золото: международный экономический аспект. — М.: Международ. отношения, 1988.
15. *Антонов Н. Г., Пессель М. А.* Денежное обращение, кредит и банки. — М.: Финстатинформ, 1995.
16. *Анулова Г. Н.* Денежно-кредитное регулирование: опыт развивающихся стран. — М.: Финансы и статистика, 1992.
17. *Ареф'єва К. В.* Фінансові аспекти розвитку макроекономіки України // *Фінанси України*. — 1998. — № 4. — С. 16–22.
18. *Бабійчук А. Б.* Напрямки вдосконалення системи оподаткування в Україні // *Фінанси України*. — 1998. — № 10. — С. 99–103.
19. *Банки и кредит* развивающихся стран. — М.: Финансы, 1974.
20. *Банківська енциклопедія* / За ред. А. Мороза. — К.: Фірма “Ельтон”, 1993.
21. *Банковское дело в России*. — М.: Экономика, 1991.
22. *Банковское дело* / Под ред. О. Лаврушина. — М.: Финансы и статистика, 1998.

23. *Банковское дело: Справ. пособие* / Под ред. Ю. А. Бабичева. — М.: Экономика, 1992.
24. *Банковское дело: Учеб. пособие* / Под ред. В. И. Колесникова, Л. П. Крелевецкой. — СПб.: Изд-во УЭФ, 1992. — Ч. 1, 2.
25. *Барков Н.* Финансы и кредит СССР. — К.: Наук. думка, 1987.
26. *Бобраков Ю.* США: Центральный банк и экономика. — М.: Наука, 1988.
27. *Борисов С.* Золото в экономике современного капитализма. — М.: Финансы и статистика, 1984.
28. *Боровой С.* История кредита в России во второй половине XVII ст. — М.: Госфиниздат, 1958.
29. *Бородулин В.* Рынки ценных бумаг США. — М.: Финансы, 1992.
30. *Брагинский С.* Кредитно-денежная политика в Японии. — М.: Наука, 1989.
31. *Буката В.* Финансово-кредитный механизм и банковские операции. — М.: Финансы, 1991.
32. *Бухвальд Б.* Техника банковского дела. — М.: Финансы, 1993.
33. *Быстров Ф.* Валютные и кредитные отношения в международной торговле. — М.: Финансы и статистика, 1972.
34. *Вавилов Ю. А.* Государственные кредиты: прошлое и настоящее. — М.: Финансы и статистика, 1992.
35. *Валовая Т.* Европейская валютная система. — М.: Финансы и статистика, 1986.
36. *Внешнеторговые сделки* / Сост. И. С. Гринько. — Сумы: Фирма "Реал", 1994.
37. *Волынская В.* Дискуссия о роли золота // Экон. науки. — 1978. — № 1. — С. 125–128.
38. *Гальчинський А. С., Єщенко П. С., Палкін Ю. І.* Основи економічної теорії. — К.: Вища шк., 1995.
39. *Гальчинський А. С.* Сучасна валютна система. — К.: ОНБИ "Либра", 1993.
40. *Гальчинський А. С.* Теорії грошей. — К.: Основи, 1996.
41. *Герашенко В.* Денежное обращение и кредиты в СССР. — М.: Финансы и статистика, 1986.
42. *Герашенко В.* Организация и планирование денежного обращения. — М.: Финансы и статистика, 1988.
43. *Гроші та кредит* / За ред. М. Савлука. — К.: Либідь, 1992.
44. *Денежное обращение и кредит при капитализме: Учебник* / Под ред. Л. Н. Красавиной. — М.: Финансы и статистика, 1989.
45. *Деньги, кредит, банки* / Под ред. Г. Кравцовой. — Минск: Меркаванье, 1994.
46. *Дерев'янюк О. Г.* Фінансово-кредитний механізм у системі стратегічного управління // Фінанси України. — 1998. — № 7. — С. 28–35.
47. *Дефосе Г.* Фондовая биржа и биржевые операции. — М.: Феникс, 1992.
48. *Дешківський А. В.* Економічна теорія: фінансово-кредитна система, грошовий обіг, інфляція. — К.: НМК ВО, 1991.

49. Долан Э. Дж, Кэмбелл К. Д., Кэмбелл Р. Д. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. — М.; Л.: Проффино, 1991.
50. Драчев С. И. Фондовые рынки: основные понятия, механизмы, терминология. — М.: Анкил, 1992.
51. Иванов В. М. Гроші і кредит: Курс лекцій. — К.: МАУП, 1999.
52. Иванов В. М., Молчанов В. Б. Грошовий обіг у Київській Русі // Вісн. ЖІТІ. — 1995. — № 4. — С. 131–134.
53. Івасів Б. С. Операції комерційних банків: Навч. посіб. — К.: Основи, 1992.
54. Иришев Б. К. Денежно-кредитная политика: концепции и механизм. — Алма-Ата: Тылым, 1990.
55. Коммерческие и кооперативные банки в СССР. — М.: Финансы, 1990.
56. Кредитно-денежная система СССР. — М.: Финансы и статистика, 1967.
57. Кредитование. — К.: Торгово-издат. бюро ВНУ, 1994.
58. Крылов В. Теория денег // Рос. экон. журн. — 1995. — № 1.
59. Лаврушин О. Деньги, кредит, банки. — М.: Финансы и статистика, 1998.
60. Лагутін В. А. Гроші та грошовий обіг: Навч. посіб. — К.: Знання, 1997.
61. Лановик Б. Д. Україна і світ. Історія господарства від первісної доби і перших цивілізацій до становлення індустріального суспільства. — К.: Генеза, 1994.
62. Лебедев Е. Денежно-кредитная система в период перехода к рыночной экономике. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1991.
63. Лебедев Е. Развитие денежно-кредитной системы в современных условиях. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1990.
64. Лексис В. Кредит и банки. — М.: Перспектива, 1993.
65. Максимова Л. Механизм денежно-кредитного регулирования в ФРГ. — М.: Финансы и статистика, 1984.
66. Массарыгин Н. Ф. Кредитная система СССР. — М.: Финансы, 1974.
67. Международная торговля. — К.: Торгово-изд. бюро ВНУ, 1994.
68. Мотук Ж. Финансовые системы Франции и других стран. — М.: Финстатинформ, 1994.
69. Миловидов В. Д. Современное банковское дело: опыт США. — М.: Финансы, 1991.
70. Мишкін Ф. С., Фредерік С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків: Пер. з англ. — К.: Основи, 1998.
71. Общая теория денег и кредита / Под ред. Е. Ф. Жукова. — М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1995.
72. Олексієнко М., Ольшанський В., Лілак Д., Першиков Е. Кредит і кредитні правовідносини: економічна природа і практика законодавчого регулювання. — К.: Козаки, 1996.
73. Основы банковского дела / Под ред. А. Н. Мороза. — К.: ОНБИ “Либра”, 1994.
74. Основы економіки: Проб. підруч. / За ред. І. Ф. Родіонової. — К.: Зодіак-ЕКО, 1995.

75. *Основи економічної теорії: Підручник / За ред. С. В. Мочерного.* — Тернопіль: АТ “Тарнекс” за участю АТ “Ной” та вид-ва “Світ”, 1993.
76. *Пашкус Ю. Р. Деньги: прошлое и современность.* — Л.: Изд-во ЛГУ, 1990.
77. *Роде Э. Банки, биржи, валюты современного капитализма.* — М.: Финансы и статистика, 1984.
78. *Родіонова І. Ф. Макроекономічні засади розподілу ролей між Міністерством фінансів і Національним банком // Фінанси України.* — 1999. — № 2. — С. 10–16.
79. *Сарчев А. М. Ведущие коммерческие банки в мировой экономике.* — М.: Финансы и статистика, 1992.
80. *Сенилов Б. Военные деньги второй мировой войны.* — М.: Финансы и статистика, 1991.
81. *Тицкий С. Всемирная история денег, кредита и банков.* — К.: Крещатик, 1997.
82. *Усоскин В. М. Современный коммерческий банк: управление и операции.* — М.: Все для вас, 1993.
83. *Усоскин В. М. Финансовая и денежно-кредитная система США.* — М.: Финансы и статистика, 1976.
84. *Финансово-кредитный словарь.* — М.: Финансы и статистика, 1984–1988.
85. *Финансы. Денежное обращение. Кредит / Под ред. Л. А. Дробозиной.* — М.: Финансы, “ЮНИТИ”, 1997.
86. *Шаров А. Эволюция денег при капитализме.* — М.: Финансы и статистика, 1990.
87. *Ширинская З. Б. Операции коммерческих банков и зарубежный опыт.* — М.: Финансы и статистика, 1993.
88. *Шмелев В. Коллективные валюты от счетных единиц до международных денег.* — М.: Финансы и статистика, 1990.
89. *Шмелев В. Экономические группировки развивающихся стран.* — М.: Мысль, 1984.

Зміст

Вступ	3
Тема 1. Предмет і завдання курсу “Грошово-кредитні системи зарубіжних країн”	4
1.1. Предмет і завдання курсу	4
1.2. Банківська система	5
1.3. Загальне поняття про грошово-кредитну політику	7
Тема 2. Грошова система та її типи	11
2.1. Грошова система: поняття та основні елементи	11
2.2. Типи грошових систем	12
2.3. Гроші і золото	19
2.4. Грошові реформи та їх види	27
Тема 3. Основні етапи еволюції валютної системи	33
3.1. Система золотого стандарту	33
3.2. Бреттон-Вудська валютна система	36
3.3. Ямайська валютна система	42
Тема 4. Кредитна система	51
4.1. Поняття кредитної системи	51
4.2. Види кредитних установ	64
4.3. Спеціальні фінансово-кредитні інститути	65
Тема 5. Грошово-кредитна система США	73
5.1. Гроші в економіці США	73
5.2. Федеральна резервна система	76
5.3. Кредитна система	82
Тема 6. Грошово-кредитна система Японії	88
6.1. Грошовий обіг. Зміни у грошовій системі	88
6.2. Особливості розвитку валютної системи	90
6.3. Розвиток кредитної системи країни	93
6.4. Спеціальні фінансово-кредитні інститути	98
6.5. Грошово-кредитна політика та її еволюція (1945–1998 рр.)	102
Тема 7. Грошово-кредитна система Франції	106
7.1. Розвиток грошової системи	106
7.2. Кредитна система	115

Тема 8. Грошово-кредитна система Німеччини	129
8.1. Еволюція грошової системи	129
8.2. Валютне регулювання	131
8.3. Банківська система	133
8.4. Спеціальні фінансово-кредитні інститути	137
8.5. Регулювання грошово-кредитної системи	139
Тема 9. Грошово-кредитна система Великобританії	142
9.1. Розвиток грошової системи	142
9.2. Банківська система країни	148
9.3. Спеціальні фінансово-кредитні інститути	156
Тема 10. Еволюція грошово-кредитної системи Росії	161
10.1. Грошова система та реформи у царській Росії	161
10.2. Еволюція кредитної системи дореволюційної Росії	163
10.3. Грошово-кредитна система Росії в умовах адміністративно-командної економіки	170
10.4. Кредитна система Російської Федерації	178
Тема 11. Особливості розвитку грошово-кредитних систем країн з нерозвиненою ринковою економікою	193
11.1. Грошово-кредитні системи країн з перехідною економікою	193
11.2. Грошово-кредитні системи нових індустріальних країн	207
11.3. Грошово-кредитні системи країн, що розвиваються	215
Список використаної та рекомендованої літератури	223

The proposed course of lectures elucidates origins, roles and functions of monetary systems, stages of their development, processes of integration in monetary sphere, the mechanism of monetary accomodation. It also examines monetary policy of economically developed countries and problems of forming monetary systems in developing countries. Intended for students and those, interested in the essence of financial institutions.

Навчальне видання

Іванов Володимир Михайлович
Софіщенко Ірина Ярославівна

ГРОШОВО-КРЕДИТНІ СИСТЕМИ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Курс лекцій

Educational edition

Ivanov, Volodymyr M.
Sofishchenko, Iryna Y.

MONETARY SYSTEMS OF FOREIGN COUNTRIES

Course of lectures

Редактор *М. В. Дроздецька*

Коректори: *А. А. Тютюнник, Т. К. Валицька*

Комп'ютерна верстка *А. Б. Нефедов*

Оформлення обкладинки *О. А. Линник*

Реєстраційне свідоцтво ДК № 8 від 23.02.2000

Підп. до друку 02.02.01. Формат 60 × 84/₁₆. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 13,5. Обл.-вид. арк. 13,4. Тираж 5000 пр. Зам. № 1-18.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

Акціонерне товариство закритого типу "Книга"
04655 МСП Київ-53, вул. Артема, 25